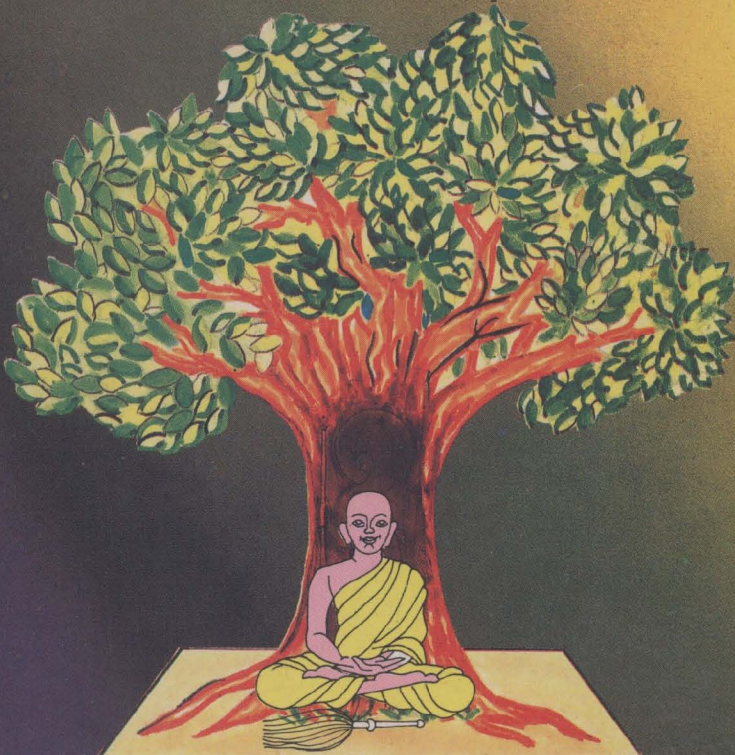

વિદ્યાધર કૃલભૂષણ આ. ભ. શ્રી સ્વયંપ્રભસૂરીશ્વરેભ્યો નમઃ

શ્રીમાળી વંશનો ઇતિહાસ

અને
શ્રી ભીનમાલ તીર્થ
ભાગ - ૧ - ૨

पू. विद्याधरगच्छ कूलभूषण आ. ल. श्रीमत्
स्वयंभ्रमसूरीश्वरेभ्यो नमः

श्रीमाली वंशजो ढतिहास

अने

श्री लीनमालतीर्थ

ला-१लो-२जे

संकलन कर्ता

परम पू. गच्छाधिपति आ. ल. श्रीमत्

केलास सागरसूरीश्वरजु म.सा.ना

प्रशिष्य प्रसिद्ध वक्ता शासन

प्रलावक आचार्यदेव श्रीमत् पद्मसागरसूरीश्वरजु म. सा.

नापट्टालंकार पंन्यास वर्धमान सागर गणिवर्य

પ્રાપ્તિસ્થાન

ચંદુલાલ ખી. શાહ

૪/૪૪, વોર્ડન કોર્ટ, ગોવાલીયા ટેંક રોડ, મુંબઈ-૪૦૦૦૩૬

* * * * *

શ્રી પ્રિયવદન ચંદુલાલ શાહ

F/૧ ગૌરી એપાર્ટમેન્ટ, મહેસાણા સોસાયટી સામે,

નવા વાડજ અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૩

* * * * *

વૈભવકુમાર મહેન્દ્રભાઈ ગાંધી

ધનાસુથારની પોળ, ગાંધી નિવાસ હવેલી સામે, અમદાવાદ-૧

* * * * *

દિલીપકુમાર C/૦. શ્રી મહાવીર જૈન આરાધના કેન્દ્ર

મુ. પો. કોળા- ૩૮૨૦૦૯ જિ.ગાંધીનગર

* * * * *

પ્રકાશક

શ્રી મહાવીર જૈન આરાધના કેન્દ્ર

મુ. પો. કોળા- ૩૮૨૦૦૯ જિ. ગાંધીનગર

વિભોચનકર્તા

પટેલ દશરથભાઈ મકરબા

મુદ્રક

મહાલક્ષ્મી ઓફસેટ પ્રિન્ટર્સ

ધીકાંટા રોડ, અમદાવાદ

ફોન નં. ઓફીસ : ૨૫૬૩૯, ઘર : ૪૧૪૩૮૨

કિંમત રૂ. ૩૧-૦૦

આવૃત્તિ : ૧૦૦૦

- दो शब्द -

विश्व वंदनीय -

श्रमण भगवान महावीर प्रभु के शासन की प्राचीनतम जैन ज्ञाति श्री वीसा श्रीमाली लोगों की है। महान् शासन प्रभावक आचार्य देव श्री स्वयंप्रभसूरीश्वरजी म. सा. के परमोपदेश द्वारा भीनमाल (श्रीमाल) नगरी में (राजस्थान) जैन धर्मानुरागी बने। जिन शासन की अनेक प्रभावना पूर्ण कार्य इस ज्ञाति जनोंके द्वारा हुई है। जिन मंदिरों के निर्माण में भी इस ज्ञाति का बहुत बडा योगदान रहा है। आगम ग्रंथों के लेखन कार्य में भी इन्होंने अपनी श्रुत भक्ति एवं उदाहरता का परिचय दिया है। राजकीय - सामाजिक एवं व्यापार के क्षेत्र में भी इस ज्ञाति ने अपने साहस एवं बुद्धिमत्ता का सुंदर परिचय दिया है।

इस पुस्तक में पं. श्री वर्धनाम सागरजीने संक्षिप्त में व सुंदर - सरल भाषामें इस ज्ञाति के इतिहास की झलक बताने का प्रयास किया है, जो प्रशंसनीय है। इस पुस्तक के पठन द्वारा धर्मकार्य - परोपरकार के कार्यकी प्रेरणा लोगोंको मिले यही मंगल कामना मैं करता हूँ।

आ. पद्मसागरसूरी

दिव्य
आशीर्वाद
दाता
परम
पूज्य
प्रातःस्मरणीय
कृपासिंधु
प्रसिद्ध वक्ता
शांतभूति
गच्छाधिपति
आचार्य
लगवंतश्री
केलाससागर
सूरीश्वरज
भ.सा.ने
कोटीशः
वंदनावली.

- वर्धमानसागर

समर्पण....

परम पूज्य परमोपकारी

परम शासन प्रभावक

प्रसिद्धवक्ता प्रातःस्मरणीय

पू. आचार्यदिव

श्री पद्मसागर सूरीश्वरजु महाराज

साहेबना पवित्र कर कमलमां

सादर समर्पण

गुरुपाद पद्मरेणु : वर्धमान सागर

અનુક્રમણિકા

૧.	દો શબ્દ	
૨.	આ.બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી મ.સા. સમુદાયના પૂ. શ્રીમાળી વંશના પૂજ્ય શ્રમણ શ્રમણી સમુદાય (વર્તમાન)	૧
૩.	લેખકશ્રીનો ટૂંક પરિચય	૩
૪.	બે ખોલ	૫
૫.	જૈનોની મુખ્ય ત્રણ જાતિ	૭
૬.	જૈન રાજાઓનો ઇતિહાસ	૧૦
૭.	જૈનોના ગચ્છનો ઇતિહાસ	૧૩
૮.	શ્રીમાળી જ્ઞાતિઓની ઉત્પત્તિ	૧૯
૯.	જ્ઞાતિ બંધારણનો તાસ્વિક વિચાર	૨૮
૧૦.	શ્રીમાળ અને શ્રીમાળીઓ ભીનમાલ નગરરાજ	૪૫
૧૧.	વસ્તુપાલ તેજપાળની ઉદારતા	૪૯
૧૨.	એક મારવાડી કવિ કૃત્ય કાવ્ય	૫૧
૧૩.	મહ્મી કાર્જુનનો સીલાલેખ	૫૩
૧૪.	મધુપુરી (મહુડી) તીર્થની પ્રાચીનતાનો ઇતિહાસ અને ખડાયતા ગામની પ્રાચીનતા	૫૮
૧૫.	લેખ સંગ્રહ	૬૧
૧૬.	આ.શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજીનો જૈન ધાતુ પ્રતિમા લેખસંગ્રહ	૬૪
૧૭.	શ્રીમાળી જૈનોની વર્તમાન અટક કેવી રીતે પડી	૭૨
૧૮.	વિચારણીય વાક્યો	૭૪
૧૯.	શ્રી ભીનમાલ તીર્થ ભાગ બીજો	૭૭
૨૦.	પ્રાચીન તીર્થ ભીનમાલ શ્રીમાલ (રાજ.)	૭૮
૨૧.	શ્રી ભીનમાલ નગરની મહત્વ પૂર્ણ ઘટનાઓનો ઉલ્લેખ	૯૦

૨૨.	શ્રી ભીનમાલ વિભિન્ન રાજઓનો કાર્યકાળ	૯૪
૨૩.	શ્રી ભીનમાલ વિભિન્ન પરમાર રાજઓનો રાજ્યકાળ	૯૬
૨૪.	પ. પૂ. આચાર્ય ભ. સ્વયં પ્રભસૂરિશ્વરજી મ. સા. નું જીવન ઝરમર	૯૭
૨૫.	વીસા શ્રીમાળી જૈન	૧૨૯
૨૬.	સાણંદીયા શ્રીમાળી જૈન	૧૩૦
૨૭.	ભીનમાલ તીર્થ કાવ્ય.	૧૩૧
૨૮.	શ્રી ગૌતમ સ્વામિનો છંદ	૧૩૬

શ્રીમાળી વંશની ઉત્પત્તી અને શ્રી ભીનમાલ નગર ભા.૨ જો

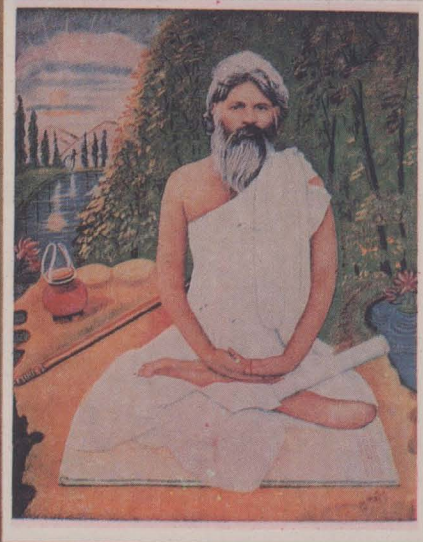
દ્રવ્ય સહાયક મહાનુભાવો

શ્રી મહાવીર નગર શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંઘ શંકરલેન, કાંદીવલી (વેસ્ટ)	૫૦૦૧/-
શ્રી અચલગચ્છ જૈન સંઘ ભીનમાલ	૩૧૦૦/-
શ્રીમાન હંજરીમલજી લાદાજી ગોદી	૨૧૦૦/-
શ્રી જવેરીપાર્ક આદીશ્વર જૈન સંઘ, જવેરીપાર્ક, અમદાવાદ	૧૫૧૧/-
સાધ્વીશ્રી લાવણ્યશ્રીજીના શિષ્યા સા. શ્રી સૂર્યપ્રભાશ્રીજી મ. ની પ્રેરણાથી ભગવતી નગરના ઉપાશ્રયનાં જ્ઞાનખાતા તરફથી	૧૧૧૧/-
અંકુર સોસાયટીનાં બહેનો તરફથી સીમંધરસ્વામી મહિલા મંડળ	૧૧૧૧/-
પ્રવર્તિની સાધ્વીજી શ્રી નેમશ્રીજી મ. સા.ના સદુપદેશથી નેમ-મંજુ-વારી-વજ જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર સાબરમતી	૧૧૧૧/-
ખોટાદ જિન મિલ. એક સદગૃહસ્થ તરફથી	૧૧૧૧/-
સ્વ. શેઠ શ્રી હીરાલાલ રવચંદભાઈ હ. ચિ. રાજેન્દ્રભાઈ હીરાલાલ શાહ, અંકુર સોસાયટી	૧૧૧૧/-
રતનચંદ જોરાજી મુંબઈ (મંડારવાળા) રાજ.	૧૧૧૧/-
શ્રી મહાવીર ટેક્ષ્ટાઈલ્સ, પાલિ. (રાજ.)	૧૧૧૧/-
શ્રીમાન જસરાજજી બપુજી વ્હોરા	૧૧૦૦/-
શાહ જરીમલજી.	૧૧૧૧/-
પુખરાજજી લુખાજી ભીનમાલ.	૧૧૦૦/-
ઘેવરચંદ માણેકચંદ શેઠ ભીનમાલ.	૦૫૦૧/-
ઘેવરચંદ માણેકચંદ શેઠ	૦૫૦૧/-

સૌજન્ય : શ્રી અંચલગચ્છ જૈન સંઘ ભીનમાલ
અષ્ટોત્તર ગ્રંથ પ્રણેતા

યોગનિષ્ઠ આ. ભ. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વજી મ. સા.

સેવાભાવિ સાધ્વીજી કલ્યાણ ધર્માશ્રીજી મ. સા. ના સદુપદેશથી

સાલડી નિવાસી રઈબેન જીવીદાસના સુપુત્ર ભોળીદાસ આત્મારામભાઈ કેશભાઈ પટેલ,

પટેલ પરિતોષક પુસ્તકાલય સંપરિવાર

જાન્યારી ૨૦૧૬

સા. શ્રી અનેકાન્ત લતાશ્રી મ.

સ્વ. શ્રી ટીલચંદ્રજી

જન્મ વિ. સં. ૧૯૮૨

સ્વ. વિ સં. ૨૦૫૦ આસોસુદ-૪

સંક્ષિપ્ત જીવન પરિચય

શ્રી ટીલચંદ્રજીનું જીવન ખૂબજ સાદગી પૂર્ણ હતું. તેઓ મધુરભાષી અને ધર્મપરાયણ હતા.

બાલ્ય કાળમાંજ માતાપિતાની છત્રછાયા ગુમાવેલ છતાં જીવનમાં ખૂબસંઘર્ષ કરીને આગળ આવ્યા. જીવનના ઉત્તરાર્ધમાં ભાગ્યનેા સિતારેા ચમકયેા અને વ્યવસાયમાં પ્રગતિ કરી.

કર્મ શૂરા તે ધર્મ શૂરા - જેવા કર્મમાં શુરવીર હતા એવા ધર્મમાં પણ શુરવીર હતા. ધાર્મિક કાર્યોમાં પણ એમને ઉદાર હાથે લાભ લીધેા હતો. પોતાના જીવનમાં ઉપધાનતપ મુનિશ્રી જ્યાનંદવિજયજી મ.સા. ની નિશ્રામાં સં. ૨૦૪૩ માં લીનમાલ નગરની અંદર ખૂબ જ ઉદારતા સાથે તન, મન, ધનથી પૂર્ણ સહયોગ આપી જીવનને ધન્ય બનાવ્યું હતું.

પોતાના પરિવારમાં પણ પુત્રોને પુત્રીઓને નાનપણથી જ ધાર્મિક સંસ્કાર આપ્યા હતા. એના કારણે જ એમની એક પુત્રીએ પ. પૂ.- આચાર્ય ભગવંત શ્રી જયંતસેનસૂરીશ્વરજી મ. સા. ની પ્રજ્ઞાવર્તિની સા. શ્રી કોમલલતાશ્રીજીની શિષ્યા તરીકે સા. શ્રી અનેકાન્તલતાશ્રીજી મ. બની. સુંદર રીતે સંયમજીવનની આરાધના કરી રહ્યા છે.

શ્રી ટીલચંદ્રજી મહેતાના ધર્મપત્ની ખૂબ જ સંસ્કારી અને ધાર્મિક- પરાયણ છે. પતિદેવના દરેક શુભ કાર્યોમાં એમનેા પણ પૂર્ણ સહયોગ રહ્યો છે આરાધનામાં એ પણ પાછળ રહ્યા નથી. પોતાના જીવનમાં ૨૬ ઉપવાસ, ત્રણ અઠ્ઠાઈ, ત્રણ ઉપધાન, ૨ વર્ષિતપ, ૧૧ ઉપવાસ, મોક્ષદંડ તપ, વીશસ્થાનક તપ આદિ વિવિધ તપો તથા અનેક તીર્થોની યાત્રા કરીને જીવનને ધન્ય બનાવ્યું છે.

શ્રી ટીલચંદ્રજી જીવનની અંતિમ ઘડી સુધી જાગૃત દશામાં હતાં. જે દિવસની ટૂંકી માંદગીમાં પરમાત્માનું સ્મરણ કરતાં કરતાં સ્વર્ગવાસી થયા હતા.

પુત્રો	પૌત્ર	પુત્રીઓ
કિશોરમલજી	પંકજ	સીતા
પૃથ્વીરાજજી	અમિત	મોહની
મૂલચંદ્રજી	અશ્વિન	
મુકેશકુમાર	દિલીપ	

योगनिष्ठ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમત્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજસાહેબના સમુદાયના
શ્રીમાળી વંશના પૂજ્ય શ્રમણ ભગવંતો. (વર્તમાન)

૧.પંચ્યાસ વર્ષમાન સાગરજી ગણિ. ૨.ગણિવયં
 અમૃતસાગરજી મહારાજ સાહેબ ૩.મુનિરાજ શ્રી દેવેન્દ્રસાગરજી
 મહારાજ સાહેબ ૪.મુનિરાજ શ્રી નિર્મળસાગરજી મહારાજ સાહેબ
 ૫.મુનિરાજ શ્રી પ્રેમસાગરજી મહારાજ સાહેબ ૬.મુનિરાજ શ્રી
 સંયમસાગરજી મહારાજ સાહેબ ૭.મુનિરાજ શ્રી ઉદયકિર્તીસાગરજી
 મહારાજ સાહેબ ૮.મુનિરાજ શ્રી નયપદ્મસાગરજી મહારાજ સાહેબ
 ૯.મુનિરાજ શ્રી ઉદયસાગરજી મહારાજ સાહેબ ૧૦.મુનિરાજ શ્રી
 પદ્મવિમલસાગરજી મહારાજ સાહેબ ૧૧.મુનિરાજ શ્રી
 વિદ્યોદયકિર્તીસાગરજી મહારાજ સાહેબ ૧૨.મુનિરાજ શ્રી
 ગુણરત્નસાગરજી મહારાજ સાહેબ

આચાર્ય બુદ્ધિસાગર સૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ સમુદાયના
 શ્રીમાળી વંશના પૂ. સાધ્વીજી ગણ (વર્તમાન).

૧.સાધ્વીજી શ્રી ઈન્દ્રશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૨.સાધ્વીજી શ્રી
 કુસુમશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૩.સાધ્વીજી શ્રી રાજેન્દ્રશ્રીજી મહારાજ
 સાહેબ ૪.સાધ્વીજી શ્રી મંજુલાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૫.સાધ્વીજી
 શ્રી જયપ્રભાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૬.સાધ્વીજી શ્રી વસંતશ્રીજી
 મહારાજ સાહેબ ૭.સાધ્વીજી શ્રી સૂર્યલતાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ
 ૮.સાધ્વીજી શ્રી કિરણ પ્રભાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૯.સાધ્વીજી શ્રી
 ધર્મ રત્નાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૧૦.સાધ્વીજી શ્રી શીલપૂર્ણાશ્રીજી
 મહારાજ સાહેબ ૧૧.સાધ્વીજી શ્રી અરુણ શ્રીજી મહારાજ સાહેબ
 ૧૨.સાધ્વીજી શ્રી હિતપ્રજ્ઞાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૧૩.સાધ્વીજી શ્રી
 સમ્યગ્ દર્શિતાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૧૪.સાધ્વીજી શ્રી પુણ્ય
 પ્રભાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૧૫.સાધ્વીજી શ્રી હિતપ્રજ્ઞાશ્રીજી
 મહારાજ સાહેબ ૧૬.સાધ્વીજી શ્રી સુવર્ણા રેખાશ્રીજી મહારાજ
 સાહેબ ૧૭.સાધ્વીજી શ્રી પ્રજ્ઞપ્રભાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ
 ૧૮.સાધ્વીજી શ્રી ચારુયશાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૧૯.સાધ્વીજી

કલ્પગુણાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૨૦.સાધ્વીજી શ્રી નલિનયશાશ્રીજી
 મહારાજ સાહેબ ૨૧.સાધ્વીજી શ્રી ઉબ્બવલ પ્રજ્ઞાશ્રીજી મહારાજ
 સાહેબ ૨૨.સાધ્વીજી શ્રી જયદર્શિતાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ
 ૨૩.સાધ્વીજી શ્રી રત્નત્રયાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૨૪.સાધ્વીજી શ્રી
 કોટિગુણાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૨૫.સાધ્વીજી શ્રી સોમ્ય રસાશ્રીજી
 મહારાજ સાહેબ ૨૬.સાધ્વીજી શ્રી જય નંદિતાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ
 ૨૭.સાધ્વીજી શ્રી ઋજુ દર્શિતાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૨૮.સાધ્વીજી
 શ્રી પુનિત ધર્માશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૨૯.સાધ્વીજી શ્રી
 ચંદ્રગુણાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૩૦.સાધ્વીજી શ્રી રાજરત્નાશ્રીજી
 મહારાજ સાહેબ ૩૧.સાધ્વીજી શ્રી પીયૂષ પૂર્ણાશ્રીજી મહારાજ
 સાહેબ ૩૨.સાધ્વીજી શ્રી હિતદર્શિતાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ
 ૩૩.સાધ્વીજી શ્રી મુક્તિ રત્નાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૩૪.સાધ્વીજી
 શ્રી પ્રશાન્ત પૂર્ણાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૩૫.સાધ્વીજી શ્રી નય
 દર્શિતાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૩૬.સાધ્વીજી શ્રી કલ્પલતાશ્રીજી
 મહારાજ સાહેબ ૩૭.સાધ્વીજી શ્રી નયતત્ત્વજ્ઞાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ
 ૩૮.સાધ્વીજી શ્રી મૃગલોચનાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૩૯.સાધ્વીજી શ્રી
 મયમલતાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૪૦.સાધ્વીજી શ્રી સૂરપ્રભાશ્રીજી
 મહારાજ સાહેબ ૪૧.સાધ્વીજી શ્રી તત્ત્વગુણાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ
 ૪૨.સાધ્વીજી શ્રી જિતેન્દ્રશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૪૩.સાધ્વીજી શ્રી
 તીર્થરત્નાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૪૪.સાધ્વીજી શ્રી શ્રુતરત્નાશ્રીજી
 મહારાજ સાહેબ ૪૫.સાધ્વીજી શ્રી સાસન રત્નાશ્રીજી મહારાજ
 સાહેબ ૪૬.સાધ્વીજી શ્રી સંયમરત્નાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ
 ૪૭.સાધ્વીજી શ્રી અનંતદર્શનાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૪૮.સાધ્વીજી
 શ્રી ભવ્યરત્નાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૪૯.સાધ્વીજી શ્રી તારકશ્રીજી
 મહારાજ સાહેબ ૫૦.સાધ્વીજી શ્રી સુધર્માશ્રીજી મહારાજ સાહેબ
 ૫૧.સાધ્વીજી શ્રી સુનયનાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૫૨.સાધ્વીજી શ્રી
 જય પૂર્ણાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ ૫૩.સાધ્વીજી શ્રી સિદ્ધિપૂર્ણાશ્રીજી
 મહારાજ સાહેબ ૫૪.સાધ્વીજી શ્રી મોક્ષરત્નાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ

* * * * *

લેખકશ્રીનો ટૂંક પરિચય...

માનવમાત્રનો એવો સ્વભાવ છે કે કંઈક નવું કરવું. કંઈક નવું બનાવવું. કંઈક નવું જાણવું. એના એવા સ્વભાવને કારણે જ એ કંઈક નવું કરી શકે છે, જોઈ શકે છે અને જાણી શકે છે.

અંતરની આવી જિજ્ઞાસાથી માનવે ઘણી નવી શોધો કરી છે. ઘણાં આશ્ચર્યજનક કાર્યો પણ માનવે કર્યાં છે. જૂના અવનવા ઇતિહાસ પણ માનવે જ લખ્યા છે.

દુનિયાનો ઇતિહાસ માનવને મુખપાઠ છે. માનવમાત્ર બીજાનો ઇતિહાસ જાણે છે. પરંતુ તેને કોઈ પોતાના પૂર્વજોનો ઇતિહાસ પૂછે તો મૌન રહી નીચે જોઈ જાય છે. કારણ પોતાના પૂર્વજોનો ઇતિહાસ પોતે જાણતો નથી.

પ.પૂ. શાંતમૂર્તિ ગુરુભગવંત પંચાસ શ્રી વર્ધમાન સાગરજી મહારાજ સાહેબની ઘણાં વર્ષોની એવી ભાવના હતી કે શ્રીમાળી વંશનો ઇતિહાસ બહાર પડે અને લોકો જાણે કે અમારા પૂર્વજો કોણ હતા, એમણે કેવાં કેવાં શાસનનાં મહાન કાર્યો કર્યાં હતાં. શ્રીમાળીવંશના ઇતિહાસના કાર્ય માટે પૂ. ગુરુદેવશ્રી આઠ વર્ષથી આ કાર્યની પાછળ પ્રયત્નશીલ હતા. ભગીરથ પ્રયાસથી આઠ આઠ વર્ષની મહેનત હવે ફળીભૂત થતી દેખાઈ રહી છે. પુસ્તકકાર્યમાં ઘણાં વિઘ્નો પણ આવ્યાં પરંતુ શાસનદેવની કૃપાથી નિર્વિઘ્નેકાર્ય પૂર્ણતાને આરે પહોંચ્યું છે.

પૂ. ગુરુદેવશ્રીનો જન્મ કુવાલા (જિ. બનાસકાંઠા, ગુજરાત)માં શ્રી અમુલખદાસભાઈનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી શાંતાબેનની કૃપે. કુળદીપકરૂપે જન્મેલા વસંતભાઈ જૂઠના પુષ્પની જેમ ઊઘડતી જવાનીમાં ૧૭ વર્ષની વયે શ્રી યશોવિજયજી જૈન સંસ્કૃત પાઠશાળા (મહેસાણા)માં અધ્યયન કરીને પાદરલી (રાજસ્થાન)માં અધ્યાપકરૂપે ગયા હતા. ત્યાં પૂજ્યપાદ આચાર્ય ગુરુ ભગવંતશ્રીનો સંગ થતાં ગુરુવચન શિરોમાન્ય કરી વિ. સં. ૨૦૨૧ જેઠ સુદ-૧૨ના મેડતારોડ (રાજસ્થાન)માં પરમ શ્રદ્ધેય ગુરુભગવંતશ્રી

પદ્મસાગરસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબના વરદ હસ્તે દીક્ષા ગ્રહણ કરી વસંતમાંથી મુનિ વર્ધમાન સાગરજી મહારાજ સાહેબ બની દીક્ષાના પ્રારંભથી જ ફરી અધ્યયનની યાત્રા આંરભી દીધી. સાથે સાથે નૂતન મુનિઓને અધ્યાપન કરાવતા હતા. ગુરુની આજ્ઞા જ સર્વસ્વ માની સંયમ આરાધનામાં ઉત્તરોત્તર આગળ વધી ગુરુદેવશ્રીના કૃપાપાત્ર બન્યા. વિ.સં.૨૦૩૪ મહાસુદ-૧૩ના સિહોર (સૌરાષ્ટ્ર) મુકામે ગણિપદ પ્રદાન કરવામાં આવ્યું.

પૂ. ગુરુદેવશ્રીનો સાહિત્યપ્રેમ ખૂબ જ પ્રસંશનીય છે. પ્રેમ વગર લોકભોગ્ય સાહિત્ય બહાર પાડી શકાય નહીં. સાહિત્યપ્રતિ અત્યંત લગાવને કારણે ગુજરાતીમાં અને હિન્દીમાં પુસ્તકો બહાર પાડ્યાં. ‘મુક્તિના મંગલ પ્રભાતે’, ‘મુક્તિ કા મહલ’, ‘ગુરુ કૈલાસના ચરણે’ આરાધકોને આ પુસ્તકો ખૂબ ઉપયોગમાં આવ્યા.

વર્ષોની જે એમની ભાવના હતી એ ભાવનાપૂર્તિમાં જેમનો જેમનો સાથ સહકાર મળ્યો એમનું વિસ્મરણ થઈ શકે એમ નથી. સાથ સહકાર વિના આ કાર્ય ઝડપથી પૂર્ણ થાત નહીં પરંતુ સાધ્વીજી શ્રી પવિત્રલતાશ્રીજી મહારાજ સાહેબ તથા સુશ્રાવક શ્રી દિલીપભાઈ, સુશ્રાવિકા શ્રી મીનાક્ષીબેન રજનીકાંતભાઈવર્ધમાની તથા મહાલક્ષ્મી ઑફસેટ પ્રિન્ટર્સના માલિકે આ પુસ્તકનું છાપકામ ધાર્યા કરતાં જલદી તૈયાર કરી આપ્યું છે. સર્વેને ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ.

મને આશા છે કે ધર્મપ્રેમી આરાધકો આ પુસ્તકનો ખૂબ સારો લાભ ઉઠાવી પોતાનો ઇતિહાસ જાણી પૂર્વજેએ જે શાસનના મહાન કાર્યો કર્યા છે એમાંથી સુંદર કાર્યો કરવાની પ્રેરણા લઈ જીવન ઉદ્ધાનને સુવાસિત કરી આત્મકલ્યાણ સાથે એ જ મંગલ શુભકામના.

વિ. સં. ૨૦૪૯

વૈશાખ સુદ ૫

મુનિ વિનયસાગર
શ્રી મહાવીર જૈન આરાધના કેન્દ્ર
કોબા (જિ. ગાંધીનગર)

બે બોલ

મહાજન સંઘનો ઇતિહાસ એ વાત પુરવાર કરે છે કે વીર સં. ૪૫માં વિદ્યાધર ગચ્છ કુલભૂષણ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુના પંચમ પટ્ટપરંપરક આચાર્ય ભગવંત શ્રીમત્ સ્વયંપ્રભસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબે શ્રીમાલનગર હાલમાં (ભીનમાલ) નગરીને વિષે મહાજન સંઘની સ્થાપના કરી. પૂ. આચાર્ય ભગવંત સ્વયંપ્રભસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ પોતાના શિષ્ય રત્નપ્રભસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ સાથે વિચરતાં આબુપર્વત ઉપર પધારેલ અને ત્યાં શ્રીમાલનગરના ગૃહસ્થો પૂજ્યશ્રીને વિનંતી કરવા માટે આવેલ અને ત્યાંની બધી પરિસ્થિતિ જણાવી કે---

શ્રીમાલનગરમાં ભયંકર હિંસા થઈ રહી છે. એ પણ ધર્મને નામે પશુઓની બલિ ચઢાવાઈ રહી છે. ક્ષત્રિયો હિંસામાં ધર્મ માને છે. આ વાત સાંભળી આચાર્યશ્રીનું હૃદય દ્રવી ઊઠ્યું. આચાર્યશ્રીએ જ્ઞાનબળથી જાણ્યું કે ત્યાં જવાથી એકાંતે પરોપકાર થશે. જીવોને અભયદાન મળશે અને શાસનપ્રભાવના થશે. પરમાત્માનું શાસન પ્રાપ્ત કરશે.

પોતાના વિશાળ શિષ્યસમુદાય સાથે આચાર્યશ્રી શ્રીમાલનગર પધાર્યા. ત્યાંની પરિસ્થિતિ જાણી આચાર્યશ્રીનું કનુષાણુ હૃદય છલકાઈ ગયું. ક્ષત્રિયોને પ્રતિબોધ પમાડી શ્રાવક ધર્મ અંગીકાર કરાવ્યો અને મહાજન સંઘની સ્થાપના કરી. આચાર્ય ભગવંતશ્રી સ્વયંપ્રભસૂરીશ્વરજી મહારાજે તેમને શ્રાવકનાં સમ્યક્ત્વ સહિત બાર વ્રત અંગીકાર કરાવ્યાં.

શ્રીમાલનગર ઉપર કાળક્રમે પરધર્મીઓનાં આક્રમણ થયાં. ભાંગી ગયું-- છિન્ન ભિન્ન થઈ ગયું તેથી તેનું બીજું નામ પાછળથી ભિન્નમાલ એ પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ થયું.

ભિન્નમાલમાં બે ભાઈઓ રહેતા હતા. બંનેમાં કૌટુંબિક કારણસર જગડો થયો. નાનો ભાઈ ઉપકેશપુરનગર જે હાલમાં (ઓશીયાજી)ના નામે પ્રસિદ્ધ છે, ત્યાં જઈને વસ્યો અને મોટો ભાઈ

આબુની તળેટીમાં ચંદ્રાવતીનગરી હતી ત્યાં જઈને વસ્યો. એ નગરીમાં તે સમયમાં ૭૦૦ શ્રીમાળીઓ કોટ્યાધિપતિ હતાં અને અનેક જિન મંદિરોથી વિભૂષિત હતું. પાછળથી આ નગરી મોગલોના આક્રમણ દ્વારા છિન્નભિન્ન થઈ નામશેષ થઈ ગઈ. અને ત્યાં રહેલા શ્રીમાળી જૈન શ્રાવકો ત્યાંથી જ્યાં જ્યાં વહેપારને યોગ્ય સ્થળો મળ્યાં ત્યાં ગયા અને વસી ગયા. પૂરા ગુજરાતમાં નાનાં મોટાં ગામ-નગરોમાં વસી ગયા. હાલમાં જે જે શ્રીમાળીઓની વસ્તી જણાય છે તે બધા ચંદ્રાવતીનગરીમાંથી ઊઠીને આવેલાના વંશજો છે. ત્યારબાદ જેમ જેમ મોટી જ્ઞાતિ થવા લાગી એટલે અમુક અમુક સ્થાનના હિસાબે પોતાની જ્ઞાતિનું અંધારણ નક્કી કર્યું અને તે તે જ્ઞાતિમાં તેમનો વ્યવહાર ચલાવવા લાગ્યા.

મારે આ ઈતિહાસ લખવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે અમે અમારા ઉપકારી ગુરુદેવને પણ ભૂલી ગયા. ઉપકારીના ઉપકારને ભૂલવો ન જોઈએ. જેમણે કષ્ટો વેઠીને ક્ષત્રિયોમાંથી અમને જૈન બનાવ્યા, પરમાત્માના શાસનના રાગી બનાવ્યા, એમનો ઉપકાર જેટલો માનીએ એટલો ઓછો છે. એમના ઉપકારનો બદલો વાળી શકાય એવો નથી. માત્ર એમનું સ્મરણ કરી એમના ચરણોમાં ભાવથી વંદના કરી પુસ્તક રૂપી પુષ્પાંજલિ અર્પણ કરી જીવન ધન્ય બનાવું.

શ્રીમાળીવંશનો ઈતિહાસ બહાર પાડવાથી શ્રીમાળીઓને ખબર પડે કે અમારા ઉપકારી ગુરુદેવ કોણ છે? આપણે કોણ છીએ? ઈતિહાસ વાંચી ઉપકારીને ઓળખે. એમના ઉપકારોનું સ્મરણ કરે.

મારી ઘણાં વર્ષોની જે ભાવના હતી એ કંઈક અંશે સફળ થઈ છે. વાચક વર્ગ ઈતિહાસ જાણી પોતે શુદ્ધ શ્રાવક બની સમ્યક્ત્વને ધારણ કરી પરંપરાએ પરમપદને પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે.

સુસ્ત વાચક બંધુઓ આ પુસ્તકમાં કાંઈ પણ ભૂલ રહી જવા પામી હોય તો મને જણાવશો જેથી ભવિષ્યમાં તેને સુધારવા પ્રયત્ન કરીશ.

વિ. સં. ૨૦૪૯

અક્ષય તૃતીયા

પંચાસ વર્ષમાન સાગર

જૈનોની મુખ્ય ત્રણ જાતિ

જૈનોમાં મુખ્ય તથા પ્રાચીન ત્રણ જાતિઓ છે (૧) શ્રીમાળી (૨) પ્રાગ્યાટ (પોરવાલ) (૩) ઉપકેશજ્ઞાતિ (ઓસવાલ)

આમાં શ્રીમાળ અને પોરવાલ જ્ઞાતિના સ્થાપક આચાર્ય સ્વયંપ્રભસૂરિ હતા કે જેઓ પ્રભુ પાર્શ્વનાથના પાંચમા પટ્ટધર હતા અર્થાત્ આચાર્ય કેશીશ્રમણના શિષ્ય તથા આચાર્ય રત્નપ્રભસૂરિના ગુરુ હતા.

બાદ આ બંને જાતિઓના ઉત્કર્ષ માટે ઉપદેશ ગચ્છાચાર્યો ઉપરાંત વિક્રમની આઠમી સદીમાં શંખેશ્વર ગચ્છીય ઉચ્ચપ્રભસૂરિ તથા ૧૪૪૪ ગ્રંથોના કર્તા આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિજીએ પણ આમાં રસ લીધેલો.

આમ શ્રીમાલ તથા પોરવાડનું મૂળ ગચ્છ ઉપકેશગચ્છ જ છે.

હવે રહી ત્રીજી ઓસવાલ જ્ઞાતિ. તેના મૂળ સ્થાપક આચાર્ય રત્નપ્રભસૂરિ છે. આચાર્ય રત્નપ્રભસૂરિ પછી લગભગ ૧૫૦૦ વર્ષ સુધી ઘણું ખરું ઉકેશ ગચ્છાચાર્યોએ આ જ્ઞાતિનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો. તેનો વિસ્તાર કર્યો હતો. આ જ્ઞાતિનો ગચ્છ ઉપકેશગચ્છ હતો છતાં પણ આ લાંબા સમય સુધી બીજા ગચ્છીય આચાર્યોએ અજૈનોને પ્રતિબોધ કરી ઓસવાળ જ્ઞાતિની વૃદ્ધિ કરવામાં ઉપકેશગચ્છાચાર્યોના હાથ મજબૂત કર્યા હશે ? તેમ છતાં આ ઉદ્ધારવૃત્તિવાળા આચાર્યોને ગચ્છનું મમત્વ ન હોવાથી પોતે બનાવેલા પ્રતિબોધ કરેલા ભાવિકોને અલગ રાખતા આ સંગઠન સંસ્થામાં સામેલ કરી દેવામાં સંઘનું હિત તથા પોતાનું ગૌરવ સમજ્યા અને આ જ કારણથી આ સમયે આ જ્ઞાતિનું સંગઠન બળ વધતું રહ્યું.

આચાર્ય રત્નપ્રભસૂરિથી ૧૫૦૦ વર્ષ પછી જૈનશાસનની પ્રચલિત પ્રથામાં અમુક લોકોએ બે ભેદ પાડ્યા અને નવા નવા ગચ્છો રચવાની પ્રક્રિયા શરૂ કરી અને આ લોકો ઓસવાલાનવાદિ પૂર્વાચાર્યો દ્વારા પ્રતિબોધ શ્રાવકોને પોતાની મન માની ક્રિયા કરાવી તથા આંખોના જદુથી તેઓને પોતાના ઉપાસક બનાવવા લાગ્યા. અને તેમના ઉપાસક બનાવવા લાગ્યા. પણ તેમના વંશને નહિ બદલી તેનો

તે રાખ્યો. આ કાર્ય ઈતિહાસને સુરક્ષિત રાખવું. ખસ આ કારણ માત્રથી અમે આ બધી વાતો લખવાનું ઊચિત માન્યું છે.

૧. મહાજનવંશ તેમજ ઉપકેશવંશ તથા ઓશવંશની સ્થાપના તથા વૃદ્ધિ કરવાવાળા ઉપકેશગચ્છમાં આચાર્ય રત્નપ્રભસૂરિ, યજ્ઞદેવસૂરિ, કક્કસૂરિ, દેવગુપ્તસૂરિ, સિદ્ધસૂરિ, કુકદી શાખાના કુંદકુંદાચાર્ય, કક્કસૂરિ, દેવગુપ્તસૂરિ, સિદ્ધસૂરિ, દ્વિવન્દનીય શાખાના - કક્કસૂરિ, દેવગુપ્તસૂરિ, સિદ્ધસૂરિ, ખજવળની શાખાના કક્કસૂરિ, દેવગુપ્તસૂરિ તથા સિદ્ધસૂરિ, આ સિવાય જબ્દુનાગગુરુ કૃષ્ણાર્થી પદ્મપ્રભવાચક વગેરે મહાન પ્રભાવિક આચાર્ય થયા છે. અને આ ગચ્છ પરંપરાથી તેઓએ શુદ્ધિ સંગઠન દ્વારા જોરદાર કાર્ય કરી જૈનશાસનની કીમતી સેવા કરી છે.

જૈન સમાજ ભલે પોતાના પ્રમાદ, અજ્ઞાન તથા કૃતઘ્નીપણાથી ભૂલી જાય. પરંતુ જૈન સાહિત્ય ડંકો વગાડી ખતાવી રહ્યું છે કે આજ જે જૈન ધર્મજગતમાં ગર્જના કરી રહ્યો છે તે એ મહાત્માઓની શુભ દૃષ્ટિ તથા મોટી કૃપાનું ફળ છે કે જેઓએ મહાજનવંશની સ્થાપના કરી જૈન શાસનનો બહુ ભારે ઉપકાર કર્યો છે. ઉપર બનાવેલ બૃહદ શાન્તિ સ્નાત્ર પૂજામાં ભાગ લેવા વાળા ૧૮ ગોત્રોનાં નામ આ પ્રમાણે ખતાવ્યાં છે.

તપ્ર^૧ ભટો, બપ્પ^૨ નાગ, સ્તતઃ ક^૩ ઈર્ગાર્ટ ગોત્રાજઃ ।

તુર્યો બલો^૪ ધ્યો નામાડપિ, શ્રી શ્રીમા^૫લઃ પઞ્ચમસ્તથા ॥ ૧૬૯

કુલ^૬ ભદ્રો મોરિ^૭શ્ચા, વિરિહિ^૮ યહ્યયોડષ્ટમઃ ।

શ્રષષ્ટિ^૯ ગોત્રાણ્યમૂન્યાસન્ પળે દક્ષિણ સંજ્ઞકે ॥ ૧૭૦

સુયિ^{૧૦} તૈતાડડદિત્ય^{૧૧} નાગૌ, ભૂરિ મોદ્ર^{૧૨} ડથ પિ^{૧૩}યચિ ।

કુંમ^{૧૪}ટઃ કાન્યકુબ્જૌડથ, ડિડુ^{૧૫} ભાખયોડષ્ટમોડપિયઃ ॥ ૧૭૧

તથાડન્ચઃ શ્રેષ્ઠિ ગોત્રોયો, મહારવીરસ્ચ વામનઃ ॥

‘ઉપકેશગચ્છ ચરિત્ર’

તાતેડ બાફના, કરણાવટ, બલાહ, શ્રીશ્રીમાલ, કુલભદ્ર મોખ, વીરહક તથા શ્રેષ્ઠિ આ નવગોત્રોવાળા મહાવીર પ્રભુની મૂર્તિની દક્ષિણ બાજુ પૂજાપો લઈ ઊભા છે.

સંચેતિ, આદિત્યનાગ, ભૂરિ, ભાદ્ર ચિંચટ કુમ્ભટ, કાન્યકુબ્જ ડિડુ તથા લઘુશ્રેષ્ઠિ આ નવ ગોત્રોવાળા ભગવાન મહાવીરના વામ

પ. પૂ. પ્રશાન્તમૂર્તિ ગચ્છાદિપતિ આ. ભ.
શ્રીમત્ પૂ. કેલાસસાગરસૂરીશ્વરજી મ. સા.

સેવાભાવી સાધ્વીજી શ્રી કલ્યાણધર્મશ્રીજી મ. સા. ની. સત્પ્રેરણાથી
સાલકી નિવાસી પટેલ રઈબેન જીવીદાસના પુત્ર ભોળીદાસભાઈ, આત્મારામભાઈ, કેશાભાઈ .

પં. શ્રી વર્ધમાનસાગરજી મ. સા.

ગજી વિનયસાગરજી મ. સા.

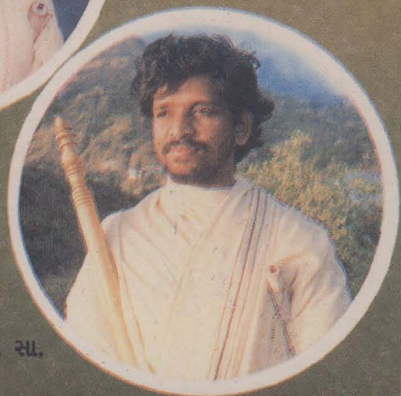

મુનિરાજશ્રી મહેન્દ્રસાગરજી મ. સા.

મુનિપ્રવરશ્રી વિવેકસાગરજી મ. સા.

આ. ભ. શ્રીમત્
પદ્મસાગરસૂરીશ્વરજી મ. સા.

સૌજન્ય : સાધ્વીજી શ્રી કોટીગણાશ્રીજી મ. સા. ના સદ્પરદેશથી શ્રી પ્રાણલાલ કે દોશી.

પાર્શ્વમાં ઊભા રહ્યાં હતાં, ઘણાં સ્નાત્રો કરાવ્યાં હતાં, આ અઠાર ગોત્રોનું પુણ્ય ક્યાં સુધી વધ્યું અને ક્યાં સુધી કૂલ્યું ફાલ્યું ? તે નીચે લખેલ શાખા - પ્રતિ શાખાઓની સારણી ઉપરથી અનુમાન કરી શકશો.

૧. મૂલગોત્ર તસભટ: (ઉત્પતિ વીરાત્ ૭૦ વર્ષ)

તાતેડ	તલવાડા	માલાવન	નાગડા
તોડિયાણિ	નરવારા	સુરતી	પાકા
ચૌમોલા	સંઘવી	જેખેલા	હરસોન
કૌસિયા	ડૂગરિયા	પાંચાવન	કેલાણી
ધાવડા	ચૌધરી	વિનાચિકા	આવી કલ
ચૈનાવન	રાવન	સાઠેરાવા	૨૨ શાખાઓ

૨. મૂલગોત્ર ખપ્પનાગ: (ઉત્પતિ વીરાત્ ૭૦ વર્ષ)

૧ ખાફના	ખાલા	દફનરી	ચમકિયા
૨ ખહુકૂણશ	ધાતુરિયા	ઘોડાવન	ખોહરા
૩ નાહટા	તિહુપણા	કુચેરિયા	મિકડિયા
૪ ભોપાલા	કુરા	ખાલિયા	માસ
૫ ભૂતિયા	વેતાલા	સંઘવી	રણધીરા
૬ ભાભુ	સલગણા	સોનાવન	ખ્રહેચા
૭ નવસારા	ખુચાણિ	સેલોન	પાટલિયા
૮ મુગડિયા	સાખલિયા	ભાવડા	ખાનુજ
૯ ડાગરેચા	તોસટિયા	લઘુનાહટા	તાકલિયા
૧૦ ચમકિયા	ગાન્ધી	પંચભાયા	ચોદ્ધા
૧૧ ચોધરી	કોડારી	હુડિયા	ધારોલા
૧૨ જંગડા	ખોખરા	ટાટિયા	દુલિયા
૧૩ કોટેચા	પટવા	હગારા	વાઘેલા
૧૪ શુકનિયા			

આમ કુલ ૫૩ શાખાઓ થઈ.

પ્રાચીન જૈન ઇતિહાસ

સંગ્રહ ભાગ - ૨

જૈન રાજાઓનો ઇતિહાસ

જૈન ધર્મ એ વીર ક્ષત્રિયોનો ધર્મ છે. આ અવસર્પિણી કાળની અપેક્ષાએ શ્રીઋષભાદિ ચોવીસ તીર્થંકર, ભરતાદિ બાર ચક્રવર્તી, રામચન્દ્રાદિ નવ બળદેવ, કૃષ્ણાદિ નવ વાસુદેવ, સમ્રાટ રાવણાદિ નવ પ્રતિ વાસુદેવ તથા મંડલિક રાજા મહારાજા આ ધર્મના પરમ ઉપાસક નહીં કિન્તુ કદ્દર પ્રચારક હતાં, અને આ કારણથી જ જૈન ધર્મ વિશ્વ ધર્મ કહેવાતો હતો અને જ્યાં સુધી જૈન ધર્મ રાષ્ટ્રિય ધર્મ રહ્યો ત્યાં સુધી વિશ્વાસની ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ થતી રહી. સુખ અને શાંતિમાં જ લોકો પોતાનું કલ્યાણ કરવામાં તત્પર રહેતા.

વર્તમાન સમયમાં ફક્ત વૈશ્યજાતિ જ જૈનધર્મનું પાલન કરતી જોઈને લોકો કહેતા કે જૈન ધર્મ તો ફક્ત વૈશ્ય જાતિનો જ છે.

આ મંદિરોની મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા કરવાવાળા કોઈ એક ગચ્છના નહિ પરંતુ જુદા જુદા ગચ્છના આચાર્યો હતા. અને આ જૈન જાતિઓ ને પ્રતિબોધ કરનારા પણ કોઈ એક આચાર્ય નહોતા. પરંતુ આ બધા આચાર્યોએ ઓસવાળ જાતિના તમામ ગોત્ર તથા જાતિઓની સાથે ઉપકેશવંશનો ઉલ્લેખ કરી એ સાબિત કરી આપ્યું છે કે ઉપકેશવંશના પ્રતિબોધ ઉપકેશગચ્છ આચાર્ય હતા અને તેમનો ગચ્છ પણ ઉપકેશ ગચ્છ જ છે.

ઉપકેશગચ્છો ઉપાસકોની જાતિઓની ગણતરી કરવી એટલી બધી મુશ્કેલ છે કે, રત્નાકરમાંથી રત્નોની ગણતરી કરવી જેવી મુશ્કેલ છે. છતાં વિરાત્ ૩૭૩ વર્ષમાં ઉપકેશપુરમાં બૃહદ્દસ્માત્ર ભણાવાયું તે સમયે ૧૮ ગોત્રવાળા સ્નાત્રીય બનેલા એ ૧૮ ગોત્રોનો ઉલ્લેખ પ્રાચીન ગ્રંથોમાં અવશ્ય મળે છે.

કિન્તુ ઉપકેશપુરમાં રહેવાવાળા ખીજ લોકોનાં ક્યાં ક્યાં ગોત્ર છે ? તથા ઉપકેશપુર સિવાય ખીજ અન્ય ગામોમાં વસેલા મહાજનવંશના ક્યાં ક્યાં ગોત્ર હશે ? તેમાં જે કોરણટપુરમાં રહીને આશ્ચર્ય કનકપુસ્પરિ તથા આદિ આચાર્યોએ અજૈનોને જૈન બનાવી મહાજનવંશની જે વૃદ્ધિ કરી તેના ક્યાં ક્યાં ગોત્ર હશે ? વગેરે આ વિષય ઉપર સિલસિલાબંધ કોઈ ઇતિહાસ મળતો નથી.

સંભવ છે કે આટલા લાંબા સમયમાં આવા ઉત્કૃષ્ટ ઉત્પત્તિકાળમાં પણ ખીજ અંક ગોત્ર હશે. છતાં વર્તમાનમાં જે કંઈ વિગતો મળે છે તેનાથી જ સંતોષ માનવો પડે છે. કારણ કે ખીજે શું ઉપાય છે ?

છતાં અમે આ સમય માટે આટલું પણ નહિ લખીએ તો અમને વિશ્વાસ છે કે પાછળના લોકો માટે આ પણ વિગતો નહીં રહે.

૩. મૂલગોત્ર કર્ણાટ: (ઉત્પત્તિ વીરાત્ ૭૦ વર્ષ)

કરણાવટ	આરછા	થંભારા	સંખલા
વાગડિયા	દદલિયા	કુદ્દેચા	ભીનમાલા
સંઘવી	હુના	જિનોત	આમ કુલ ૧૪
રણસોત	કાકેચા	લાભાંણી	શાખાઓ થઈ.

૪. મૂલગોત્ર ખલાહા (બી.વી. ૭૦ વર્ષ)

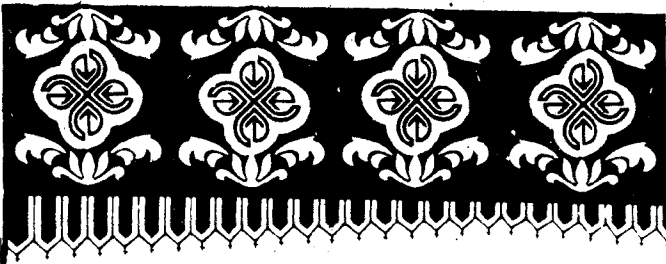
ખલાહા	લાલા	સુખિયા	હાકા
રાંકા	ખોહરા	પાટોન	સંઘવી
વાંકા	ભૂતેડા	પેપસરા	કાગડા
સેઠ	કોટારી	ધારીયા	કુશલોન
શેઠીયા	લઘુરાંકા	જડિયા	ફૂલોદિયા
છાવત	દેપારા	સાલીપુરા	આમ કુલ
ચૌધરી	નેરા	ચિતોડા	૨૬ શાખાઓ

૫. મૂલગોત્ર મોરખ (ગિ.વી. ૭૦ વર્ષ)

મોરખ	બાંદોલીયા	ગોરીવાલ	શીગાલા
પોકરણ	ચુંગા	કેદરા	કોઠારી
સંઘવી	લઘુચુંગા	વાકોકડા	આમ કુલ
તેજરા	ગજ	કરચુ	૧૭ શાખાઓ
લઘુપોકરણાં	ચૌધરી	કોલોરા	

૬. મૂલગોત્ર ગુલહટ (ગિ.વી. ૭૦ વર્ષ)

કુલહટ	ખોડીદા	સુરાણીયા	મત્રી
સુરખા	સંઘવી	સામેચા	પાલખીયા
સુંસાણી	લઘુસુખા	કટારા	ખૂમાણશ
પુકારા	ખોરડા	હાકડા	આમ કુલ
મસાંણીયા	ચૌધરી	મલોડી	૧૮ શાખાઓ

જૈનોના ગચ્છનો ઇતિહાસ

વિભાગ - ૧

મહાજન સંઘનો ઇતિહાસ એ વાત પુરવાર કરે છે કે વીરાત્ ૪૫ માં વર્ષમાં પ્રાયઃ વિદ્યાધર ગચ્છ કુલભૂષણ આચાર્ય સ્વયં પ્રભસૂરીએ મહાજનસંઘની સ્થાપના કરી હતી. ઉચ્ચેશ, ઉકેશ, ઉપકેશ ઓસવંશ તથા ઓસવાળ એ મહાજન સંઘના પર્યાયવાચી નામો છે.

પ્રભુ મહાવીરના નિર્વાણ બાદ ૩૭૩ વર્ષે ઉપકેશમાં એક દુર્ઘટના બની.

પ્રભુ વીર ભગવાનની મૂર્તિના વક્ષઃસ્થલ ઉપર ઉપસાવેલ ગ્રંથિઓને કેટલાક નવયુવકોએ એક સુથારને ખોલાવી તેને નષ્ટ કરવાનું દુઃસાહસ કર્યું.

આ કાર્યથી દેવીનો ક્રોધ થયો અને આખા નગરમાં હાહાકાર મચી ગયો. તે વખતે પૂ. આ દેવશ્રી કક્કસૂરિએ શાંતિ કરાવી, હવે આ વખતે ઉપકેશપુરના કેટલાક જૈનો આ નગરનો ત્યાગ કરી હિજરત કરી ગયા અને તેઓ ત્યાંથી નીકળી બીજાં ગામોમાં જઈ વસ્યા. હવે તેઓ જે ગામો કે નગરમાં વસ્યા ત્યાંના લોકો આ લોકોને ઉપકેશી તરીકે ઓળખવા લાગ્યા કારણ કે તેઓ 'ઉપકેશપુર' નગરમાંથી આવેલા હતા. આગળ ઉપર આ લોકો ઉપકેશવંશ તરીકે પ્રખ્યાત બન્યા. આ એક સામાન્ય બાબત છે કે ગામના નામ ઉપરથી કોઈ એક જાતિ બની જાય છે.

દાખલા તરીકે મહેશ્વરી નગરી ઉપરથી મહેશ્વરી, ખંડવા ઉપરથી ખંડેલવાલ, અગ્રહથી અગ્રવાલ, પાળીથી પાલીવાલ વિ. વિ. આ કારણથી જ ઉપકેશનગર ઉપરથી ઉપકેશવંશ પડ્યો.

હવે આ ઉપકેશવંશના પ્રતિબોધક આચાર્યોના વધુ પડતા વિહારો ઉપકેશપુરની આસપાસના પ્રદેશોમાં વધુ રહેવાના કારણથી આ સાધુ - ભગવંતોનો સમૂહ ઉપકેશગચ્છ તરીકે ઓળખાવા લાગ્યો જે આજદિન સુધી વિદ્યમાન છે.

આ રીતે શંખેશ્વર ગામથી શંખેશ્વરગચ્છ, વાયટગામથી વાટગચ્છ, નાણા ગામથી નાણાવળગચ્છ, કોરંટ ગામથી કોરંટગચ્છ, હર્ષપુરાથી હર્ષપુરણગચ્છ, ભિન્નમાલથી ભિન્નમાલગચ્છ.વિ.

આ પ્રમાણે ઉપકેશપુરથી ઉપકેશગચ્છ સ્થપાયો છે.

ઉમેશ : આ મૂળ શબ્દ ઉસવાળી (ઉસકી) ભૂમિથી ઉત્પન્ન થયેલ છે.

પ્રાકૃતના લેખકોએ ઉકેશ તથા સંસ્કૃતના વિદ્વાનોએ ઉપકેશ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. આ ત્રણે શબ્દોનો જેવી રીતે નગરો માટે પ્રયોગ થાય છે તેવી રીતે ઉપકેશવંશ જાતિ તથા ઉપકેશગચ્છ માટે થાય છે.

૧. ઉમેશપુર - ઉકેશપુર - ઉકેશપુર

૨. ઉમેશવંશ (જ્ઞાતિ) - ઉકેશવંશ - ઉપકેશવંશ

૩. ઉમેશગચ્છ - ઉકેશગચ્છ - ઉપકેશગચ્છ

આ ત્રણે શબ્દોનો પ્રયોગ નગર, વંશ તથા ગચ્છની સાથે કેવી રીતે અને ક્યાં ક્યાં થયો છે તેના માટે અહીં એક સર્વસાધારણ વિશ્વસનીય નમૂના નીચે મુજબ બનાવેલ છે :

ઉમેશપુરે સમાતી - ઉ. ગ.

પટ્ટાવળી ઉકેશપુરે વાસ્તવ - ઉપકેશગચ્છ ચરિત્ર

શ્રીમત્યુપકેશપુરે - નાભિનન્દનોદ્ધાર

ઉમેશવંશે - ચંડાલિઆગોત્રે શિલાલેખ ૧૨૮૫ +

ઉકેશવંશ - જંગડા ગોત્ર શિલાલેખ ૪૦૦ +

ઉપકેશવંશે - શ્રેષ્ઠો ગોત્ર શિલાલેખ ૧૨૫૬ +

+ બાબુપૂર્ણચંદ્રજી સંપાદિત

ઉમેશગચ્છે શ્રી સિદ્ધસૂરિભી લેખાંક ૫૫૮ +

ઉકેશગચ્છે શ્રી કક્કસૂરિસંનાને લેખાંક ૧૦૪૪ +

ઉપકેશગચ્છે શ્રી કુકંદાચાર્યસંતાને લેખાંક ૧૫૫

+ આચાર્ય બુદ્ધિસાગરસૂરિ સંપાદિત

આ રીતે આ ત્રણે શબ્દોને માટે સેંકડો સાબિતી વિદ્યામાન છે અને આનાથી એ ફલિત થાય છે કે પહેલા ઉપકેશપુર ત્યારબાદ ઉપકેશવંશ અને તે પછી ઉપકેશગચ્છ નામકરણ થયાં છે. અને આ ત્રણે શબ્દો એકબીજા સાથે ઘનિષ્ટ સંબંધ ધરાવે છે.

સારાંશ : આજે આપણે જેને ઓસિયા નગરી કહીએ છીએ તેનું મૂળનામ ઉપકેશપુર છે અને આ ઉપકેશપુરનું અપભ્રંશ ઓસિયા વિક્રમની અગિયારમી શતાબ્દીની આસપાસ થયેલ છે અને ત્યાંથી ઉપકેશપુરને લોકો ઓસિયા કહેવા લાગ્યા. તેમ છતાં સંસ્કૃત સાહિત્યના લેખકોએ આ નગરીનું નામ ઉપકેશપુર જ લખ્યું છે.

જેઓને આપણે ઓસવાલ કહીએ છીએ તેઓનું મૂળ નામ ઉપકેશવંશ છે. જ્યારથી ઉપકેશવંશનું અપભ્રંશ ઓસિયા થયું ત્યારથી ઉપકેશવંશ અપભ્રંશ પણ ઓસવાળ થઈ ગયું.

તેમ છતાં શિલાલેખો વગેરેમાં આ વંશનું નામ ઉપકેશવંશ જ લખેલું માલૂમ પડે છે.

અગર કોઈને પણ ઓસવાલના નામનો ઇતિહાસ જોવો હશે તો વિક્રમની અગિયારમી શતાબ્દી પહેલાંનો તો નહિ જ મળે. કારણ કે તે વખતે આ જ્ઞાતિનું નામ સંસ્કરણ પણ થયેલ નહોતું. પણ તેથી કદી એમ માનવાને કારણ નથી કે ઓસવાલ જાતિનો ઇતિહાસ વિક્રમની અગિયારમી શતાબ્દીપૂર્વે ન મળે. કારણ કે અગિયારમી સદી પૂર્વે આ જ્ઞાતિનું નામ ઉપકેશવંશ હતું. એટલે અગિયારમી સદી પહેલાંનો ઇતિહાસ ઉપકેશવંશના નામથી જ મળશે.

જ્યારથી આ જ્ઞાતિ પ્રકાશમાં આવી ત્યારે તેનું નામ ઉપકેશવંશ પણ નહોતું. પણ તે વખતે નામ મહાજનવંશ હતું. ત્યારબાદ ચાર-પાંચ સદીઓ પછી ઉપકેશવંશના લોકો બીજે અન્ય સ્થાનમાં જઈવસ્યા તે કારણથી મહાજનવંશનું નામ પછી ઉપકેશવંશ પડ્યું.

પરંતુ જે મહાનુભાવોએ આ બાબતનો ઇતિહાસ જણાવાની આછીપાતળી પણ મહેનત કરી છે, તેઓ ખુદ કહી શકશે કે જૈન ધર્મ તો એક રાષ્ટ્રિય ધર્મ છે.

ભારતને આર્યાવર્ત તથા અહિંસાપ્રધાન દેશ કહેવામાં આવે છે એ જ વાત સિદ્ધ કરે છે કે ભારતમાં જૈન ધર્મની જ પ્રધાનતા હતી. વેદકાળ પહેલાં પણ જૈન ધર્મ અસ્તિત્વમાં હતો તે ખુદ વેદ તથા પુરાણોમાં ખતાવવામાં આવે છે.

* નીચે લખેલ હકીકત વાંચો :

ૐ નમોઽર્હન્તો ઋષભન્તે ॥

અર્થ :- અર્હન્ત નામવાળા (૫) પૂજ્ય ઋષભદેવને નમસ્કાર હોજો. (યજુર્વેદ)

ૐ સદા રક્ષ અરિષ્ટનેમિસ્વાહા ॥

અર્થ :- હે અરિષ્ટ નેમિ ભગવાન અમારી રક્ષા કરો. (યજુર્વેદ અધ્યા. ૨૬)

ૐ ત્રેલોક્ય પ્રતિષ્ઠતાનાં, ચતુર્વિંશતિ તીર્થકારાણાં ।

ઋષભાદિ વર્દ્ધમાનાન્તાનાં, સિદ્ધાનાં શરણં પ્રપયે ॥

અર્થ :- ત્રણ લોકમાં પ્રતિષ્ઠિત શ્રી ઋષભદેવથી આદિથી વર્ધમાનસ્વામી સુધીના ચોવીસ તીર્થકરો છે. તે સિદ્ધોનું શરણ પ્રાપ્ત થાઓ. (ઋગ્વેદ)

ૐ પવિત્રં નગ્નમુપવિ(ઈ) પ્રસાન હે યેષાં નગ્ના (નગ્નયે) જાતિર્યેષાં વીરા ॥

અર્થ :- અમે લોકો પવિત્ર "પાપથી બચાવવાવાળા" નગ્ન દેવતાઓને પ્રસન્ન કરીએ છીએ. જે નગ્ન રહે છે તથા બળવાન છે. (ઋગ્વેદ)

કુદરતનો એક અટલ નિયમ છે કે દરેક પદાર્થની ઉત્પત્તિ અને નાશ અવશ્ય થયા કરે છે. ભગવાન મહાવીર પ્રભુની પહેલાં ભારતમાં યજ્ઞવાદીઓનું અહુ જોર વધી રહ્યું હતું. અશ્વમેધ, ગજમેધ, નરમેધ, બકરાબલિ, વિ. યજ્ઞના નામ ઉપરથી અસંખ્ય નિરપરાધી મૂંગા પ્રાણીઓના બલિદાનથી રક્તની નદીઓ વહી રહી હતી. આ રીતભાતથી જનતા ત્રાહિમામ થઈ રહી હતી. વર્ણ - જાતિ - ઉપજાતિ મત-પંથના કીચડમાં જનતા ફસાઈને પોતાની શક્તિનો દુરુપયોગ

કરી રહી હતી. ઉચ્ચ-નીચનું કાતિલ જેર ચારે બાજુ ફેલાઈ રહ્યું હતું. દુરાચારનો અગ્નિ ચારેકોર લબકારા કરી રહ્યો હતો.

નૈતિક, સામાજિક તથા ધાર્મિક પતન પોતાની ચરમસીમાએ પહોંચ્યું હતું. ત્યારે જનતા એક એવા મહાપુરુષની પ્રતીક્ષા કરી રહી હતી કે જે આ બધી હરકતોને ઉલઝાવી શાંતિ સ્થાપી શકે.

ઠીક આ સમયે ભગવાન મહાવીર તીર્થંકર થઈને જનતાના કલ્યાણ અર્થે અહિંસા, સત્ય, અચોર્ય, બ્રહ્મચર્ય, સંતોષ, પ્રેમ તથા પરોપકારનો સંદેશ ભારતના ચારે ખૂણે પોતાના ખુલંદ અવાજથી પહોંચાડ્યો. નીચ ઉચ્ચનો ભેદભાવ મિટાવી પ્રાણી માત્રને ધર્મના અધિકારી બનાવ્યા. આત્મકલ્યાણ કરી સ્વર્ગ - મોક્ષના હક્ક બધાને સમાન રૂપમાં આપ્યા અને સર્વત્ર શાંતિનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તવા લાગ્યું.

ભગવાન મહાવીરનો પ્રભાવ ફક્ત સાધારણ લોકો પર જ નહોતો કિન્તુ મોટા રાજા તથા મહારાજાઓ ઉપર પણ પડ્યો હતો અને કરોડોની સંખ્યામાં મહાવીર ભગવાનના શાંતિના જંડા નીચે જનતા શાંતિ અનુભવી રહી હતી. આજે અમે ભગવાન મહાવીરના ઉપાસક કેટલાક રાજાઓનો જ ઉલ્લેખ કરવા માંગીએ છીએ.

જો કે તેનો ઉલ્લેખ જૈનોના પ્રાચીન એવા પ્રમાણભૂત અંગોપાંગ સૂત્રમાં વિદ્યમાન છે. વિશાલાનગરીના મહારાજા ચેટ્ટક કદ્દર જૈન ધર્મી હતા. તેમની બહેન ત્રિશલા મહારાજા સિદ્ધાર્થની સાથે પરણાવેલ અને તેમની કૂખે ભગવાન મહાવીરનો જન્મ થયેલ.

મહારાજા ચેટકના કબજામાં કાશી કોરલના ૧૮ રાજા હતા અને તેઓ પણ જૈનધર્મના ઉપાસક હતા. એ બધાએ ભગવાન મહાવીરની પરમ ઉપાસના કરી હતી અને અંત સમયે ભગવાનની પાસે પાવાપુરીમાં પોષધ વ્રતમાં હતાં.

(નિરિયાવલિકા તથા ભગવતીસૂત્ર)

સિન્ધુસોવીરના દેશના મહારાજા ઉદ્દાઈ તથા તેમનાં મહારાણી પ્રભાવતી પાકાં જૈન હતાં. તેમણે તેમના ભાણેજ કેશીકુમારને રાજકારભાર આપી ભગવાન મહાવીરના ચરણકમળોમાં ભગવતી જૈન દીક્ષા ગ્રહણ કરી મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કર્યું.

તેમના પુત્ર અભિજિતકુમાર તથા મહાજન કેશીએ પણ જૈન ધર્મનો ખૂબ પ્રચાર કર્યો.

(ભગવતી સૂત્ર)

અવન્તી નગરીના મહારાજ ચંડ પ્રદીત જૈન ધર્મનું પાલન કરતા હતા.

(ઉત્તરાધન સૂત્ર)

કપીલપુરનગરના મહારાજ સંચતિએ ભગવતી જૈન દીક્ષા પાલન કરી અક્ષયસુખને પામ્યા.

ઉત્તરાધાયન સૂત્ર ૩૧.૧૮

દર્શનપુર નગરના મહારાજ દશાર્ણભદ્રે એક વખત ભગવાન મહાવીરનું સ્વાગત બહુ શાનદાર અને ભવ્ય રીતે કર્યું પણ તેમને મનમાં અભિમાન થયું કે ભગવાન મહાવીરના ઉપાસક રાજાઓ ઘણા છે. પણ મારા જેવું શાનદાર સ્વાગત કોઈએ નહીં કર્યું હોય.

આ વાત ત્યાં આવેલ શકેન્દ્રને થઈ. તેમણે વૈકિયથી અનેક રચનાઓ કરી જેને દેખી રાજા દશાર્ણભદ્રનો ગર્વ ઊતરી ગયો. તે એ વિચારમાં હતો હવે ઈન્દ્રની સામે મારું માન કેવી રીતે રહે ? આખર તેમને સમજી વિચારી ભગવાન મહાવીરપ્રભુની પાસે ભગવતી જૈન દીક્ષાનો અંગીકાર કર્યો. આ જોઈ ઈન્દ્રે આવીને આ મુનિના ચરણકમળમાં પોતાનું મસ્તક નમાવીને કહ્યું કે હે મુનિ સાચું માન રાખવાવાળા સંસારભરમાં આપ એક માત્ર છો. દશાર્ણભદ્ર મુનિએ તે જ ભવમાં સદ્ગતિ પ્રાપ્ત કરી લીધી.

‘ઉત્તરાધાયનસૂત્ર’

અવન્તી દેશના સુદર્શનનગરના મહારાજ યુગબાહુ તથા તેમની રાણી પાકાં જૈન હતાં. વિદ્યાધરકુલભૂષણ સ્વયંપ્રભસૂરીશ્વરજી મ. દ્વારા શ્રાવકોને સમ્યક્ત્વ સહિત ખારવત અંગીકાર કરાવ્યાં.

* * * * *

ચરમતીર્થપતિ શ્રી વર્ધમાન સ્વામીને નમઃ

શ્રીમાળી જ્ઞાતિઓની ઉત્પત્તિ :

શ્રીમાળી જ્ઞાતિ એ મહાજ્ઞાતિ છે. એ જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ બહુ જ જૂનો છે. શ્રીમાળ પુરાણ પરથી જણાય છે કે દ્વાપરયુગને અંતે શ્રીમાળી જ્ઞાતિની સ્થાપના થઈ હતી. જૂના સમયમાં જ્ઞાતિના અંધારણમાં અત્યારના કરતાં ઘણો જ ફેરફાર હતો. મૂળ ચાર વર્ણો હતા. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર. જેઓ કુળગોર તરીકે લોકોને ધર્મ સંસ્કાર આપતા, તેમને અભ્યાસ કરાવતા, પાઠશાળા સ્થાપી અનેક વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યાદાન આપતા તેમજ ભિક્ષાવૃત્તિથી જીવનનિર્વાહ ચલાવતા તે સર્વ બ્રાહ્મણ તરીકે ઓળખાતા. જેઓ સામૂહિક હતા, ચોર, લૂંટારાથી લોકોનું રક્ષણ કરતા હતા, દુશ્મનથી ઘેરાયેલા દેશને વિજયી બનાવતા તેઓ ક્ષત્રિય તરીકે ઓળખાતા. જેઓ પશુપાલન કરીને પોતાનો જીવનનિર્વાહ કરતા, જેઓ વ્યાપારી હતા, ખેતી કરનારા હતા તે બધા વૈશ્ય તરીકે ઓળખાતાં, અને જેઓ હિંસક વૃત્તિવાળા હતા, હલકા ધંધા કરનારા, હલકું આચરણ કરનારા સ્વચ્છતામાં નહિ સમજનારા, ઊતરતા પ્રકારના લોકો તે શૂદ્ર નામે ઓળખાતા.

૧. આચાર્યા અધ્યાપકા યાજકાઃ સાધવાઃ મુનયશ્ચ બ્રાહ્મણઃ

[સદ્ધર્મ સૂત્ર]

૨. કામયોગ પ્રિયાર-તીક્ષ્ણાઃ ક્રોધનાઃ પ્રિય સાહનાઃ ।

ત્યસ્વધર્મા રસાંગસ્તે દ્વિજા ક્ષત્રતાં ગતાઃ ॥

૩. ગોજ્યાં વૃત્તિઃ સમાસ્થાય પીતાઃ કૃષ્યુપજીવિનઃ ।

સ્વધર્માન્નુતિષ્ઠતિ તે દ્વિજાઃ ક્ષત્રતાં ગતાઃ ॥

૪. હિસાંનૃતક્રિયા લુબ્ધાઃ સર્વે કર્મોપજીવીનઃ ।

કૃષ્ણાઃ શૌર્ય પરિભ્રષ્ટાસ્તે દ્વિજાઃ શૂદ્રતાં ગતાઃ

[મહાભારત શાંતિપર્વ]

વિદ્વાનનો છોકરો વિદ્વાન સહેલાઈથી બની જતો કારણ વિદ્વાન વિદ્વતાનું મહત્ત્વ સમજતા હોઈને ગળથૂથીમાંથી જ એમાં કેળવે છે. છોકરો પણ પિતાનો ગુણ સહજતાથી, સરળતાથી શીખી લેતો હોય છે. એવી રીતે ઊંચી યોગ્યતા પર ચઢેલા માણસની પ્રજા ઊંચી યોગ્યતાવાળી થાય એ સ્વાભાવિક છે. તેથી વિરુદ્ધમાં જેઓને ઊંચી યોગ્યતાનાં દર્શન પણ ન થયાં હોય, ઘરમાં પણ આવી યોગ્યતા ખિલકુલ ન હોય એમને યોગ્યતાનું મહત્ત્વ જલદી સમજતું નથી. ટૂંકમાં સહુ પોતપોતાનામાં આગળ વધતાં અને ઉચ્ચતા અને નીચતા એકની એક જગ્યા એ સ્થિર સ્થાપન થતાં થોડા કાળે સ્થાપિત થયા જેવી થઈ ગઈ. પદવી રૂપ વર્ણો આ નિયમે સ્થિર સ્થાપન થતા ગયા અને જે જે વર્ણમાં જન્મે તે તે વર્ણનો થાય, એ વાત સિદ્ધાંત રૂપ થઈ પડી. આ રીતે આર્યજાતિ ઉચ્ચ-નીચના ભેદરૂપ ચાર વિભાગોમાં વહેંચાઈ ગઈ. પછી તો જૂનું સત્ય સ્વપ્રવત્ત બની ગયું.

મહાભારત, મનુસ્મૃતિ પુરાણો વગેરે ગ્રંથો આવી નોંધો પૂરી પાડે છે.

एक वर्णमिदं पूर्णं विश्वमासीदयुद्धिष्ठिर ।
कर्मक्रिया विशेषण, चातुर्वर्ण्यं प्रतिष्ठितम् ॥ १ ॥
सर्वं वै योनिजं मर्ताय सर्वं मूत्रपुरीषिण
एकिन्द्रियोद्वियाथाश्च तस्मास्त्रील गुणो द्विज ॥ २ ॥
शूद्रोऽपि शील संपन्नो गुणवान ब्राह्मणो भवेत् ।
ब्राह्मणोऽपि क्रियाहीन शूद्राद्रप्यधर्मो भवेत् ॥ ३ ॥
शूद्रो ब्राह्मणतामेति ब्राह्मणश्चेति शूद्रताम् ।
क्षत्रियाज्जात मेवंहि विद्याद्वैश्यान्त थैवय ॥ ४ ॥

महाभारत

હે યુદ્ધિષ્ઠિર ! આખું જગત એક જ જાતિનું છે. કર્મ ક્રિયાની વિશેષતા વડે ચાર વર્ણ સ્થાપાયા છે: [૧] સર્વ યોનિથી ઉત્પન્ન થયેલા છે. સર્વે મળમૂત્રથી ભરેલા છે. સર્વની ઈન્દ્રિયો એક સરખી છે. અને વિષય (ઈન્દ્રિયોના ઉપભોગ) પણ બધાના એક સરખા છે, એટલે

શીલગુણ એના વડે જ દ્વિજ છે. [૨] શૂદ્ર પણ શીલવાળો હોય તો ઉત્તમ બ્રાહ્મણ થાય અને બ્રાહ્મણ પણ ક્રિયાહીન હોય તો શૂદ્રથી પણ હલકો થાય. [૩] શૂદ્ર બ્રાહ્મણ થઈ શકે છે અને બ્રાહ્મણ શૂદ્ર થઈ શકે છે. એ જ પ્રમાણે ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય પણ. (પોતાના ગુણકર્મ ઉચ્ચ-નીચ થાય). [૪] છાન્દોગ્ય ઉપનિષદની એક કથા બહુ અસરકારક છે.

સત્યકામ નામનો બ્રાહ્મણ વિદ્યાધ્યયન કરવા ગુરુના આશ્રમમાં ગયો. ગુરુએ તેને તેનું ગોત્ર પૂછ્યું. સત્યકામે કહ્યું કે હું તે જાણતો નથી ત્યારે ગુરુએ કહ્યું કે તું તારી માતાને પૂછી આવ. માતાને પૂછવા ગયો ત્યારે તેની માએ કહ્યું કે હું તારું ગોત્ર કયું છે તે જાણતી નથી. હું બ્યારે યુવાનીમાં દાસીરૂપે અનિયમિત ફરતી હતી ત્યારે તું ઉત્પન્ન થયો. તેથી તારું ગોત્ર કયું છે તે હું જાણતી નથી. મારું નામ જાબાલા છે અને તારું નામ સત્યકામ છે માટે સત્યકામ જાબાલા એ પ્રમાણે તું કહેજે. તેણે ગુરુ પાસે જઈને શબ્દેશબ્દ સત્ય વાત કહી. ગુરુએ કહ્યું વત્સ, ખુશીથી બ્રહ્મચારી થા અને ભણ. તું સત્યપ્રિય છે ને તેથી તારી જાત બ્રાહ્મણ છે. આ પ્રમાણે ગુરુએ સત્યકામની ગુણ પ્રમાણે જાતિ ઠરાવીને તેને ભણાવ્યો. એ જ પ્રમાણે હલકી જાતિમાં ઉત્પન્ન થવા છતાં તપ વડે બ્રાહ્મણ પદવી પામ્યાં. આવાં દૃષ્ટાંત મહાભારત, રામાયણ અને પુરાણોમાં અનેક મળી આવે છે.

વિદ્યા અને ઉત્તમ સદાચારના કારણથી જેઓ બ્રાહ્મણ પદવી પામ્યા હતા તે (તેમના વંશજો) અભણ અને દુરાચારી થયા પછી પણ બ્રાહ્મણ ગણાતાં રહ્યાં. અને અજ્ઞાન તથા દુરાચારને લીધે જેઓ ઊતરતી દશા પામ્યા હતા તેઓમાંથી કોઈ વિદ્વાન અને પવિત્ર આચરણવાળો નીવડે તો પણ તે શૂદ્રનો શૂદ્ર રહેવા લાગ્યો. કોઈપણ ઈતિહાસ જુઓ, હિંદુસ્તાનનો કે રોમનો , ગ્રીસ કે યુરોપનો, બ્યાં ત્યાં ઊંચી પદવી પામેલાઓમાં જાતિમત્સર એ એક સ્વાભાવિક વસ્તુ છે. વિદ્યાથી, ધનથી, રાજસત્તાથી કે કોઈપણ કારણથી જેઓ ઊંચી પદવી પામે છે તેમનામાં ધીમે ધીમે જાતિમત્સર દાખલ થયા વિના રહેતો જ નથી. અમારા જેવા જેઓ નથી તે અમારાથી હલકા એ ભાવ અત્યારની ઊંચી કેળવણી પામેલા વકીલ, ડૉક્ટરો અને સરકારી

અમલદારો નિવારી શક્યા નથી તેમ, પ્રાચીન કાળમાં જીવનારા અને તેમના ગુરુ તરીકે પૂજતા બ્રાહ્મણો પણ નિવારી શક્યા નહોતા.

વર્ણો ઉપર જડતા આવ્યા પછી પહેલેથી ચાલતા આવેલ કન્યાવ્યવહાર ઉપર અંકુશ મુકાયો તેમજ ઊંચાવર્ણની કન્યા નીચા વર્ણમાં જાય નહિ તેને માટે ખાસ નિયમો અંધાવા લાગ્યા. ઊંચા વર્ણનો પુરુષ નીચા વર્ણની ગમે તેવી કન્યા લઈ શકે. પણ નીચા વર્ણના પુરુષને ઊંચા વર્ણની કન્યા જાય નહિ તેની પૂરેપૂરી કાળજી રાખવા માંડી. બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણની, ક્ષત્રિયની, વૈશ્યની અને શૂદ્રની ચારે વર્ણની કન્યા લઈ શકે. ક્ષત્રિય ક્ષત્રિયની, વૈશ્યની અને શૂદ્રની ત્રણે વર્ણની કન્યા લઈ શકે. વૈશ્ય વૈશ્યની અને શૂદ્રની એ બે વર્ણની કન્યા લઈ શકે અને શૂદ્ર એકલી શૂદ્ર જાતિની જ કન્યાને પરણી શકે. આ પ્રમાણેનાં લગ્ન તે અનુલોમ લગ્નને નામે ઓળખાતાં થયાં. પરંતુ આ પ્રમાણે અંધારણ ચાલુ રહી શક્યું નહિ અને ઊંચા વર્ણની કન્યા અને નીચા વર્ણના પુરુષોનાં લગ્ન ચાલતાં રહ્યાં. આવા લગ્નને પ્રતિલોમ (ઊલટાં) લગ્ન એવું નામ અપાયું. આવાં વિરુદ્ધ લગ્ન ન થાય તે માટે યોગ્ય પગલાં (શિક્ષા) કરવાને માટે તેની પ્રજા નીચી પાયરીની ગણાય એવું ઠરાવવામાં આવ્યું.

દા. ત. શૂદ્ર જે વૈશ્યની કન્યાથી પ્રજા ઉપજાવે તો વૈદેહક (ભરવાડ) જાતિની થાય તેણે પશુપાલન કરવા દ્વારા, ઘી, દૂધ, છાસ વિ. વેચીને નિર્વાહ કરવો.

શૂદ્ર જે વૈશ્ય સ્ત્રીથી વ્યભિચાર કરવા દ્વારા પ્રજા ઉપજાવે તો તે પ્રજા ચક્રી (ધાંચી) જાતિની ગણાય. તેણે તલ પીલીને તે વેચવાનો તથા મીઠું વેચવાનો ધંધો કરવો.

શૂદ્ર તે ક્ષત્રિયની કન્યાથી પ્રજા ઉપજાવે તો દારૂ, મદ્ય વેચવાનો ધંધો કરવો.

શૂદ્ર જે બ્રાહ્મણીથી પ્રજા ઉપજાવે તો તે "ચાંડાલ" (ભંગી) જાતિની થાય.

એણે સીસાનાં અથવા લોઢાનાં ઘરેણાં પહેરવાં, અગલમાં કગલર બાંધવી, બપોર પહેલાં ગામમાં જઈને માર્ગ સાફ કરવાનું

કામ કરવું. બપોર પછી ગામમાં જવું નહિ. ગામની બહાર નૈર્ઋત્ય ખૂણામાં રહેવું. એ જાતિના બધા લોકોએ એક સાથે રહેવું. ને જે તેમ ન કરે તો તેમનો વધ કરવો. આ પ્રમાણે નિયમો કર્યા. શા માટે? તેનું કારણ બતાવતાં કહે છે કે, જાતિભેદમાં સૌથી નીચામાં નીચી જાતિ ચાંડાલની, સૌથી ઊંચી બ્રાહ્મણની, તેણે શૂદ્રની જાતિ સૌથી નીચી તેની સાથે સંસર્ગ કર્યો તેથી તેની પ્રજાને સૌથી અધમ ઠરાવી. આમ, ઊંચા વર્ણની સ્ત્રીઓ નીચા વર્ણ સાથે સંસર્ગમાં ન આવે તેના માટે આ પ્રકારનાં સખત બંધન લગાવવામાં આવ્યાં. બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણ જાતિની કન્યા પરણ્યો હોય તો તેનાથી થનારી પ્રજા તે બ્રાહ્મણ ગણાય અને જે તે ક્ષત્રિય જાતિની કન્યા પરણે તો તેનાથી થનારી પ્રજા તે બ્રાહ્મણ નહિ પણ મૂર્ધાવિષિકત રાજ્યાભિષેક કરવાને યોગ્ય ઊંચા પ્રકારના ક્ષત્રિયની જાતિની થાય. બ્રાહ્મણને પરણેલી વૈશ્ય સ્ત્રીથી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય તે અંબષ્ટ, વૈશ્યથી થોડી ચઢતા દરજ્જાવાળી અને મનુષ્યો તેમજ હાથી, ઘોડાનુવૈધક કરવાનો ધંધો કરીને નિર્વાહ કરવાના અધિકારવાળી જાતિ થાય. તેમજ બ્રાહ્મણને પરણેલી શૂદ્ર સ્ત્રીથી પ્રજા ઉત્પન્ન થાય તે નિષાદ અથવા પારારાવ નામની જાતિની પ્રજા ગણાય એનો દરજ્જો શૂદ્રથી જરા ઊંચો અને ધંધો સોનું ઘડવાનો કરીને નિર્વાહ કરવાનો અધિકાર ભોગવે. આ પ્રમાણે જાતિમત્સરના કારણે એક જ પુરુષથી થનારી પ્રજા પણ મોસાળના વર્ણ પ્રમાણે જુદી જુદી જાતિની અને જુદા જુદા અધિકારની થવા લાગી.

અનુલોમ લગ્નથી એક બ્રાહ્મણ ત્રણ નવી જાતિઓ ઉત્પન્ન કરે, એ જ પ્રમાણે એક ક્ષત્રિય બે જાતિઓ વધારે અને એક વૈશ્ય એક જાતિભેદનો વધારો કરી શકે. આ અનુલોમ જાતિભેદ અને તેથી વિરુદ્ધ ખીજા પ્રતિલોમ જાતિભેદ એટલા ભેદ તો ફક્ત ચાર વર્ણોના મિશ્રણથી જ થતા હતા. જાતિભેદ આટલેથી જ અટક્યો નહિ પરંતુ પરસ્પર મિશ્રણથી ઉત્પન્ન થયેલી વર્ણસંકર જાતિઓ જે કોઈની સાથે લગ્ન કરે તે દરેક લગ્નથી થનારી પ્રજાની જાતિ નવી. તેમનો દરજ્જો અને તેમના નિર્વાહની વ્યવસ્થા પણ નવી. આમ, ખૂબ જ વિશાળ સ્વરૂપ થઈ ગયું. કોઈપણ બે જાતિનો અનુલોમ પ્રતિલોમ દરજ્જો ઠરાવવાનું કામ શાસ્ત્રકાર બ્રાહ્મણોનું હતું. શાસ્ત્રકારો શાસ્ત્રના મૂળ

તત્ત્વો ધ્યાનમાં રાખીને નવા નિર્બંધ બાંધે અને રાજ્ય એ નિયમોનો અમલ કરે તે એ વખતની શાસનપદ્ધતિ હતી. દેશના જુદા જુદા ભાગમાં વસનારા બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય વગેરે ચારે વર્ણના લોકોનું મૂળ બંધારણ એકસરખું હતું. પણ જેમ જેમ તેઓ છૂટા પડતા ગયા તેમ તેમ તેમનાં વ્યાવહારિક બંધારણોમાં ફેર પડતો ગયો. પોતપોતાના જરૂરી અને શાસ્ત્રકારોના સામિપ્રાય પ્રમાણે જુદા જુદા ભાગના ઠડ લોકો માટે જુદા જુદા નિયમો ઠરાવવામાં આવ્યા હતા. જુદા ભાગના લોકો માટે જુદા જુદા નિયમો ઠરાવવામાં આવ્યા હતા. વ્યવહારનું નિયમન કરનાર આ શાસ્ત્રને સ્મૃતિ કહેતા. સ્મૃતિઓ રચતાં પહેલાં વ્યવહાર નિયામક ગ્રંથો થયા હતા તે "ગુહ્ય સૂત્ર" એ નામે ઓળખાતાં હતાં. સ્મૃતિઓ રચાયા પછી પણ બ્રાહ્મણોમાં તો ગુહ્યસૂત્રને જ પ્રમાણ માનવામાં આવતાં હતાં. જુદા જુદા ભાગમાં વસનારા બ્રાહ્મણોમાં વેદ અને તેની શાખાઓ જુદી જુદી હતી, તેમ જુદી શાખા પ્રમાણે વ્યવહારનિયામક ગુહ્યસૂત્રો પણ જુદા જુદા હતાં. જુદા જુદા ભાગમાં વસનારા બ્રાહ્મણોમાં વેદ અને તેની શાખાઓ જુદી જુદી હતી, તેમ જુદી શાખા પ્રમાણે વ્યવહારનિયામક ગુહ્યસૂત્રો પણ જુદા જુદા હતાં. આમ, એકબીજા ભાગ અને એકબીજા સમૂહ વચ્ચે વ્યાવહારિક બંધારણો જુદાં પડતાં થયાં હતાં. સ્મૃતિના નામે ઓળખાતા અઢાર - વીસ ગ્રંથો અત્યારે મળે છે, તે જુદા જુદા સ્થળમાં વસનારા લોકો માટે જુદા જુદા કાળે રચાયેલા છે. મનુસ્મૃતિ અને યાજ્ઞવલ્ક્ય સ્મૃતિ એ બે મુખ્ય ગ્રંથો છે. દેશના સર્વભાગના લોકો એ બે ગ્રંથોને માન આપતા અને તેના આધાર ઉપર શાસનપદ્ધતિ ચાલતી. જે તેમણે ઉપરના બે ગ્રંથો પ્રમાણ માનીને તેની પુરવણી રૂપે પોતાને જોઈતા નિયમો ઘડી કાઢ્યા હતા. ગુહ્યસૂત્રોમાં તેમજ મનુસ્મૃતિ અને જ્ઞાનવલ્ક્ય સ્મૃતિમાં વર્ણસંકર પ્રજાના ધારા છે. પણ તે ખૂબ છે. એ જાતિઓનો જે ભાગમાં જે પ્રમાણે વધારો થતો ગયો તે પ્રમાણે તે ભાગના શાસ્ત્રકર્તાઓને વિશેષ નિયમ ઘડવાની જરૂર પડી. કોઈ સ્મૃતિમાં એ નિયમ થોડા અને કોઈમાં ઘણા જ વિસ્તારવાળા છે. એકથી બીજી, બીજીથી ત્રીજી, ચોથી એમ ઉત્તરોત્તર વધતી જતી જાતિઓનાં નામ, તેમના સાંસારિક ધાર્મિક અધિકાર અને તેમનાં

નિર્વાહન સાધન સર્વ બાબતના સવિસ્તર નિયમ ઘડવામાં આવ્યા છે. "ઔષનસ સ્મૃતિ" એ ખાસ વર્ણસંકર જાતિઓના નિયમોનો જ ગ્રંથ છે. એ સ્મૃતિઓમાં બીજી સ્મૃતિ કરતાં વિસ્તારથી લખાયું છે કારણ કે જે પ્રદેશમાં ઔષનસ સ્મૃતિનો અમલ થયો હશે તે પ્રદેશમાં એ જાતિઓ બહુવિશેષ ફેલાવો પામેલી હોવી જોઈએ. બીજી સ્મૃતિના અમલના પ્રદેશમાં વર્ણસંકર જાતિઓ બહુ જ ઓછી હોય તેથી તે પ્રદેશના શાસ્ત્રકારોને એ સંબંધી વિશેષ નિયમો ઘડવાની જરૂર પડી ન હોય તે બનવા જોગ છે. ગુજરાતમાં જેટલી જ્ઞાતિઓ (વર્ણસંકર જાતિઓ) છે, તેટલી બીજા કોઈ પ્રદેશમાં નથી તેથી એમ અનુમાન કરી શકાય તે ઔષનસ સ્મૃતિ કદાચ ગુજરાતને માટે જ રચાયેલી હોય. જ્યાં જરૂર પડતી ત્યાં બીજા વિભાગ માટે રચાયેલી પુરવણી સ્મૃતિઓનો આધાર લેવામાં આવતો હતો. અત્યારે જેમ જુદી જુદી હાઈકોર્ટો એકબીજાના ફેંસલાનો આધાર લે છે તેના જેવું હતું.

જ્યારે વર્ણસંકર જાતિઓનો વધારો અસહ્ય થઈ પડ્યો ત્યારે શાસ્ત્રકર્તાઓએ કંટાળીને એ પીડાનો અંત આણવાનો નિશ્ચય કર્યો. વિષમ જાતિઓ વચ્ચેનો લગ્ન વ્યવહાર બંધ કરવાનું નક્કી કર્યું. દરેક માણસે પોતાની સમાન જાતિના અને પોતાની પૂરેપૂરી ઓળખાણ પિછાનના લોકો વચ્ચે જ લગ્ન સંબંધ બાંધવો. જેમનો દરજ્જો જરા પણ ભિન્ન હોય અથવા જે લોકો વચ્ચે ઓળખાણ ન હોય તેમના વચ્ચે લગ્નવ્યવહાર કરવો જ નહિ. આવા નિયમ ઘડવામાં આવ્યા. આ નવા નિયમોથી સમાન દરજ્જાના અને જણીતા લોકોના જે સમૂહ બંધાયા તે જ અત્યારની જ્ઞાતિ.

જ્ઞાતિ એટલે શું ?

જ્ઞાતિ એ શબ્દ જ્ઞા ધાતુ ઉપરથી થયો છે. જ્ઞાનો અર્થ જાણવું થાય છે.

જણીતા લોકોનો સમૂહ તે જ્ઞાતિ. પહેલા એક વંશના, એક ગોત્ર પ્રવરના જેમને સૂતક લાગ્યું તેવા અને જેઓ વારસો પામે એવા ય તે એક જાતિ અથવા જ્ઞાતિ કહેવાતી. એ જ પ્રમાણે બ્રાહ્મણ માત્રની જ્ઞાતિ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિયની ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રની જ્ઞાતિ શૂદ્ર એમ

પણ ગણાતી. પણ વર્ણસંકરતાનો ગૂંચવાડો વધ્યા પછી જે નવા સમૂહ બંધાયા તેને જ્ઞાતિ શબ્દ લગાવવામાં આવ્યો. એક જ ગામમાં વસવાને લીધે એક જ ધર્મમત માનતા હોય તેથી એમ વિવિધ કારણોથી જાણીતા લોકોનો સમૂહ બંધાય છે. અત્યારની જ્ઞાતિઓ તે ધોરણ પર જ લંબાઈ છે. એ બંધારણની શરૂઆત ક્યાંથી થઈ? કયા બ્રાહ્મણો એ બંધારણનો ખરડો તૈયાર કર્યો ?

सर्व धर्मेषु तस्मात्तु यौ न पिंडो विधीयते ।

स्थापित स्थलवृन्ति ज्ञाति भेदः कलौयुगे ॥ १ ॥

संकरत्व निषेधाय वर्तते शिष्ट संग्रहात्

अमातोत्पत्ति भावनां भूयस्त्वे सति स्थिति सोन्वयः ॥ २ ॥

सांकर व्यवहारोत्र मास्तु तस्मात् स्थिति कृता ।

स्थान स्थापित भेदेन स्थान स्थापक नामभिः ॥ ३ ॥

समवायो भेदज्ञातिः सजातिस्यात् कलौ युगे ।

(પદ્મપુરાણશંતર્ગત એકલિંગ મહાત્મ્ય)

એ ખરડાનો અમલ કયા રાજાના વખતમાં મુકાયો ? આ બધું સ્પષ્ટપણે જાણવા મળ્યું નથી, પુરાણો સ્મૃતિઓ ઉપરથી એમ જોઈ શકાય છે કે સામાજિક બંધારણના નિયમો બ્રાહ્મણો ઘડતા અને રાજાઓ તેનો અમલ કરતા. સ્મૃતિઓ અને પુરાણો વિક્રમ સંવત પહેલાં ૪૦૦ - ૫૦૦ વર્ષથી શરૂ કરીને વિક્રમ સંવત ૫૦૦ સુધીમાં રચાયા છે. એ ગ્રંથોમાં વર્ણસંકર (એક વર્ણનો પુરુષ અને બીજા વર્ણની સ્ત્રીથી થયેલી) પ્રજા અને તેમના માટેના નિયમો ઘણી જગ્યાએ વર્ણવ્યા છે. જાતિસંબંધીનો વિચાર કરનાર એક એક સ્મૃતિ એ સંબંધી કંઈને કંઈ પુરાવો આપે છે. એ ગ્રંથોની રચનાના કાળે હાલનું જ્ઞાતિબંધારણ જન્મ પામ્યું છે. જુદી જુદી જ્ઞાતિઓનાં પુરાણો બહુ પાછળના વખતમાં રચાયાં હોય એવા પુરાવા તે પુરાણોમાંથી મળી આવે છે. એટલે જ્ઞાતિઓનાં પુરાણ વિક્રમ સંવત ૫૦૦ પછી રચાયાં છે એમ આપણે માનીએ તો પણ તેનો કાળ સંવત્ એક હજાર કરતાં વધારે નીચો ઉતારી શકાય એવું નથી. સંવત એક હજાર પછીના ઐતિહાસિક સાધનો આપણને વિગતવાર મળે છે. ને એ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે હાલની ઘણીખરી જ્ઞાતિઓ આજથી

એક હજાર વર્ષ પહેલાં હાલના જેવા જ સ્વરૂપમાં ચાલતી હતી. એ જ્ઞાતિઓ તે કાળે પુર બહારમાં હતી. તેમને પોતાનું મહત્ત્વ ખતાવવાની લાલસા તે કાળે થઈ હતી. તેમને પોતાનું મહત્ત્વ ખતાવવાની લાલસા તે કાળે થઈ આવી નહોતી એમ માનવાને કંઈ કારણ નથી. એથી ઊલટું એવા પુરાવા મળે છે કે જ્ઞાતિનાં પુરાણોમાં જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિનો કાલ્પનિક ઇતિહાસ ખતાવ્યો હોય છે તેવો જ ઇતિહાસ સંવત એક હજારની આસપાસ અને તેની પહેલાંના લેખોમાં પણ પ્રમાણભૂત માનીને તેનો ઉલ્લેખ કરેલો હોય છે. આ પ્રમાણે જોતાં જે જ્ઞાતિઓનાં પુરાણો સંવત્ એક હજાર પહેલાં રચાયાં છે, તો તે જ્ઞાતિઓ એ પુરાણો રચાયાં તેના કરતાં બસેં પાંચસેં વર્ષ જેટલી વધારે જૂની તો અવશ્ય હોવી જોઈએ. જ્ઞાતિઓનાં નામો જે ગામોનાં નામ ઉપરથી પડ્યાં છે તે ગામોના ઇતિહાસ તરફ જોઈએ તો પણ નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે કે વિક્રમ સંવત ૫૦૦ પૂર્વ આ જ્ઞાતિઓ હતી.

જેમ કે શ્રીગૌડ, શ્રીમાળી, પુષ્કરણા, અગ્રવાલ, સારસ્વત, વગેરે. અત્યારના શોધકો પણ લગભગ એકમત થયા છે કે હાલની જ્ઞાતિઓ એ વિક્રમ સંવત્ પૂર્વે ચારસેં પાંચસે પછીથી હયાતીમાં આવેલી છે. જ્ઞાતિઓની ઉત્પત્તિ સંબંધે આપણે જે જાણી શકીએ એવું છે તે ટૂંકામાં જોઈએ તો આ છે.

આપણે જોયું કે પહેલાં લગ્નને માટે ખારે દરવાજા ખુલા હોય એવી સ્થિતિ હતી. જ્ઞાતિબંધારણ અસ્તિત્વમાં આવ્યા પછી ખારેખાર દરવાજા એકદમ બંધ થઈ ગયા છે. જ્ઞાતિ બંધાયા પછી લગ્નને માટે જે માર્ગ ખુલ્લો રહ્યો તે એ જ કે જ્ઞાતિની અંદર રહીને જે થાય તે કરવું. આપણે પાછળ જોયું કે કેવળ લગ્નના કારણથી જ વર્ષામાંથી વર્ષાસંકર અને વર્ષાસંકરમાંથી જ્ઞાતિઓનું બંધારણ જન્મ પામ્યું છે. તેથી જ્ઞાતિને અંગે જે કંઈ વિશેષતા છે તે એ છે કે એ સમૂહમાં કન્યાવ્યવહાર થઈ શકે છે. ખાવાપીવાનો વ્યવહાર તો અનેક જ્ઞાતિઓમાં અત્યારે પણ સેજભેજ ચાલે છે. માત્ર કન્યાવ્યવહાર જે-તે જ્ઞાતિના અંગમાં ઐતિહાસિક સંબંધ સિવાય બીજી કોઈ વિશેષતા રહેતી નથી. આપણને આગળ જે સમજવાનું છે તે ખરાબર સમજાય એટલા માટે આ વાત ખરાબર ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે જ્ઞાતિ એ લગ્ન સંબંધને માટે બંધાયેલો સમૂહ છે.

જ્ઞાતિબંધારણનો તાત્વિક વિચાર

કોઈપણ મહાપ્રજ્ઞના બંધારણનો વિચાર કરતાં એટલું અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે એ બંધારણો કોઈવ્યક્તિ કે જાતિએ પોતાની નજરમાં આવે તેમ બાંધી દીધેલાં કદી હોઈ શકે નહિ. પ્રજ્ઞસમૂહ પોતે અમુક પ્રકારના વલણવાળો હોય છે, ને આગળ જે કાંઈ થાય છે તે આ મૂળતત્ત્વના ફેલાવ રૂપે હોય છે. દક્ષ આગેવાનોથી દોરાતી પ્રજ્ઞનાં બંધારણ પ્રયત્નપૂર્વક બાંધેલું છે એ વાત ખરી અને જાપાનની પ્રજ્ઞનું હાલનું બંધારણ ખાસ પ્રયત્નપૂર્વક બાંધેલું છે એ પણ ખરું; પણ પ્રજ્ઞઓના પ્રાચીનકાળના ઇતિહાસમાં આવા અસાધારણ ફેરફાર બીજા કોઈવખતે થયા નથી. જે કંઈ થયું છે તે મોટા ભાગે પ્રવાહપતિત ધોરણે જ બન્યું છે. તે કાળ તેમ થવાને માટેજ અનુકૂળ હતો. અત્યારે આખી દુનિયાનો ઇતિહાસ આપણી આંખ ઉઘાડવાને વીજળીનો પ્રકાશ લઈને ઊભો રહ્યો છે, એટલે અત્યારે વ્યક્તિ કે જાતિનું બંધારણ કેવળ પરંપરાપ્રાસ તત્ત્વોથી બનતાં નથી. સારાખોટાના વિવેકપૂર્વક બંધારણો બાંધવાને માટે અત્યારે આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ. પ્રાચીનકાળની પ્રજ્ઞઓની પાસે હાલના જેવા વિચારોને પોષણ આપનારાં સાધનો વિદ્યમાન નહોતાં; તેથી તેઓ જે કંઈ કરતા તે પ્રવાહપતિત થઈને જ કરતા. જે કોઈતત્ત્વજ્ઞાની કે રાજ અસાધારણ નીવડે તો તે પ્રજ્ઞ જીવનને વિશિષ્ટ માર્ગે વાળતા, પણ તે પણ મૂળના ચાલતા આવેલા પ્રવાહથી તદ્દન જુદે રસ્તે નહિ. એક નદીના પ્રવાહને કોઈમજબૂત ખડક અથવા કોઈએક ડુંગર આડે આવીને દિશા બદલાવે, અથવા કોઈ એક નદીમાંથી એકાદ નહેર ખોદીને તેના પ્રવાહનું બળ ઓછું કરવામાં આવે અથવા એકાદ વહેણીઆ સાથે બીજા વહેણીઆને જોડી દઈને તેનો પ્રવાહ વધારી આપવામાં આવે તેના કરતાં વિશેષ પ્રયત્નનું બીજું કોઈકાર્ય પ્રાચીન પ્રજ્ઞઓના ઇતિહાસમાં બન્યું નથી. અને તેનું કારણ ઉપર જણાવ્યું તેમ દરેક પ્રજ્ઞની દૃષ્ટિમર્યાદા વિશાળ થવાને હાલના જેવાં સાધનો નહોતાં તે છે. અત્યારે કોઈએક માણસ કે કોઈએક જાતિ પોતાના

જીવનને માટે જે કંઈ અંધારણો ખાંધી શકે એમ છે તે અત્યારે જેમ નદીને વોટરવર્ક્સ દ્વારા તદ્દન મનસ્વી માર્ગે વહેતી કરી દેવામાં આવે છે અથવા દરિયો પૂરીને જે જગાએ મુંબઈ જેવાં શહેર વસાવવામાં આવે છે અને સુવેજની નહેર જેવાં ખોદકામ કરીને જમીનને સ્થાને દરિયો ખનાવી દેવામાં આવે છે તેના જેવું છે. જે કે આમ થવું હાલ શક્ય છે, પણ તે સર્વને માટે સાધ્ય નથી ને તેથી મોટે ભાગે મૂળથી જે પ્રવાહમાં પરૂયા હોય તે ને તે પ્રવાહમાં ધકેલાતા આગળ વધવું એ જનસ્વભાવ થોડો કે ઘણો સર્વત્ર પ્રવર્તે છે. પર્વતમાંથી તૂટેલી એક શિલાના વખત જતાં નાના-મોટા ટુકડા થાય છે ને તેના નાના-મોટા પત્થર અને છે. એ પત્થર ભાંગતાં વળી વધારે નાના પત્થર અને છે. એ પત્થર પાણીના વહેણમાં પડીને ધકેલાય છે. આગળ એકબીજા સાથે અથડાઈને, ઘસાઈને ભાંગીને તેની વિવિધ પ્રકારની આકૃતિઓ અને છે.

જે આપણે કોઈ એક મોટી નદીને કિનારે પાંચ-પચીસ ગાઉ ચાલીએ તો આપણને કોઈઠેકાણે મોટા મોટા પત્થરો પડેલા જણાઈ આવે. કોઈઠેકાણે નાના ગોળ પથરા પથરાઈ રહેલા જણાય, કોઈ ઠેકાણે જાડી રેતીના થર પડેલા હોય છે, તો કોઈઠેકાણે ઝીણી રેતી કે સુંવાળી માટી પથરાઈ રહેલી હોય છે. આ બધું જેમ સ્વાભાવિક રીતે અને છે અને કોઈએ કાંઈ ખાસ પ્રયત્નો કરીને એમાંનું કંઈ કરેલું હોતું નથી, તેમ પ્રજાસમૂહની સ્થિતિ ને અંધારણો પણ કાળના પ્રવાહમાં પડીને ઘડાતાં ઘડાતાં અમુક રૂપાંતર પામેલા હોય છે. મૂળની અર્થ પ્રજાને ચાર વિભાગમાં વહેંચી નાંખીને પ્રજાનું એક્ય તોડી નાખવાનો કોઈની ઈરાદો નહોતો, પણ હરકોઈ પ્રજામાં યોગ્યતાને પરિણામે ભેદ પાડવા જેઈએ અને જેવા સમૂહો ખાંધવા જેઈએ તેવા ભેદ હતા. વિદ્યાને સુધારાના વિચારમાં મશગૂલ રહેનારા લોકો પોતાને બીજાથી ઊંચી પંક્તિના લેખે એ સ્વાભાવિક છે. એ જ પ્રમાણે બળ ઉપર નિર્વાહ કરનારા લોકો પોતાના બળ વડે પોતાને મનગમતી સ્થિતિ મેળવી લે અને પોતાની સત્તાથી પોતાને બીજા કરતાં શ્રેષ્ઠ લેખે એ પણ સાધારણ છે. ઉદ્યોગી લોકો ધનધાન્યના ઘણી હોવાથી તેમને પોતાનું મહત્ત્વ લાગે એ પણ સ્વાભાવિક છે,

આમ વિદ્યા, બળ અને ધન એનાથી મગરૂરી માનનારા લોકો પોતાને શ્રેષ્ઠ માને અને જેઓ એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ તેમને હલકી પંક્તિના માનવામાં આવે એ અધું કેવળ સ્વાભાવિક છે. પ્રાચીન કાળના લોકો એ કારણો વડે પોતાનું મહત્ત્વ માન્યું તેમ અત્યારના લોકો પણ એ જ કારણો વડે પોતાનું મહત્ત્વ સમજે છે. બે સગાભાઈ હોય પણ તેમાંનો એક વિદ્વાન અમલસાર કે ધનવાન થાય તો જરૂર તે પોતાને પોતાના બીજા ભાઈથી ચઢતા પ્રકારનો માને. નીતિના ઊંચા વિચારો વડે આવા પ્રકારની મગરૂરી ઉપર અંકુશ મૂકી શકાય પણ એ અંકુશ - એ કૃત્રિમ અંકુશ અમુક વ્યક્તિઓ ઉપર જ ચાલી શકે. સમૂહ તો સ્વાભાવિક વલણ વળતું હોય તે વલણે જ વળે.

આર્ય વ્રજ ત્રણ મહત્ત્વવાળા અને ચોથો લકી પંક્તિનો એમ ચાર ભેદમાં વહેંચાઈ ગઈ તે આપણે ઉપર જોયું તેમ કોઈના બુદ્ધિપૂર્વકના ખાસ પ્રયત્નથી નહિ પણ જે કારણો વડે જનસમૂહમાં ઊંચનીચના ભેદ ઉત્પન્ન થાય છે તે કારણોને લીધે તે ભેદ પાડ્યા હતા. એ ભેદ જડ થયા તે પણ કેવળ સ્વાભાવિક કાર્ય હતું. આખી દુનિયાના ઈતિહાસમાં જ્યાં નજર કરીએ ત્યાં અધે આમ થતું આવ્યું છે. રાજનો છોકરો હોય તેથી કરીને તેને કંઈ ચાર માથાં હોતાં નથી અથવા તેની યોગ્યતા બીજા માણસોથી કંઈ વિલક્ષણ પ્રકારની હોય એવું પણ કંઈ હરહંમેશ હોતું નથી, છતાં તે રાજ થાય છે; અને તેના વંશજે રાજકુટુંબીઓ, સરદારો, ધર્માધિકારીઓ. અને ધનવાનોના છોકરા પણ બાપની મોટાઈના કારણને લીધે જ પોતે મોટા થઈ પડે છે. તેઓ પોતે પોતાને મોટા માને છે તેમ બીજા લોકો પણ તેમને મોટા માને છે. આમ મોટાઈ ગુણ ઉપરથી ઊતરીને વંશપરંપરા પર જઈ પડે છે. મોટાઈ જડ થાય છે એટલે એ મોટાઈના રક્ષણને માટે કેટલાંક અંધનો અંધાય છે. આપણા દેશમાં જ્ઞાતિભેદનાં આવશ્યક અંધનોમાં બટાળનું અંધન માનવામાં આવ્યું છે. ચઢતી જ્ઞાતિવાળી ચઢતી જ્ઞાતિવાળાનું વગર હરકતે જમી શકે. આવું અંધન બીજા કોઈ દેશમાં અંધાય નહિ, પણ આવા પ્રકારનું અંધન તો બીજે ઘણે ઠેકાણે ચાલે છે. હલકા માણસોને મોટા માણસોની સાથે બેસીને ભોજન કરી શકાય નહિ એવો ધારો યુરોપના સર્વ દેશોમાં ચાલે છે અને મોટા

માણસો કોઈ માણસને પોતાની સાથે જમવા બેસાડે તો તે માણસને બહુમાન આપ્યાનાં ચિહ્ન તરીકે ગણવામાં આવે છે. આપણે ત્યાં, હલકી જ્ઞાતિનું જેમાં વટલાઈ જવાનું માનવામાં આવે છે, તેવા વટાળ વિશે હિંદુસ્તાનની બહારના લોકોને કશી કલ્પના હોતી નથી, પણ મોટાઈના સૂચક ચિહ્ન તરીકે પંક્તિભોજનનું બંધન માન્યું છે.

લગ્નસંબંધ એ બીજા બધા વ્યવહારો કરતાં વધારે નિકટનો ને કાયમનો વહેવાર બાંધનારો સંબંધ છે. લગ્ન વડે જુદી જુદી બે વ્યક્તિઓ હંમેશને માટે એક થઈ જાય છે. અને એ બે વ્યક્તિઓ જ નહિ પણ વ્યક્તિઓ ઉપરાંત બંનેનાં કુટુંબો પણ એક બીજા સાથે સંબંધમાં બંધાય છે. એથી સમાનતાના હૃદયનિશાન તરીકે લગ્નવ્યવહારનો પ્રતિબંધ બાંધ્યાના દાખલા બધી પ્રજાઓમાં મળે છે. જ્ઞાતિભેદ નહિ માનનારી યુરોપની પ્રજાઓમાં પણ અમુક રાજકુમાર કે રાજકન્યાથી અમુક પ્રકારના લોકો સાથે લગ્નવ્યવહાર થઈ શકે નહિ એવો પ્રતિબંધ વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યના હાલના જમાનામાં પણ દૂર થઈ શક્યો નથી. ઈંગ્લાંડના અમીર ઉમરાવોમાં પણ આવો પ્રતિબંધ ચાલે છે. આપણા દેશના રજપૂતો કન્યા આપવામાં જે ચીવટાઈ ધરાવે છે તે વાંચનારાથી અજાણ્યું નહિ હોય. કુળની મોટાઈ સાચવી રાખવા માટે તેનાં માની લીધેલાં બંધનો મૂળમાં સ્વાભાવિક છે. લગ્ન જેવો કાયમનો સંબંધ બાંધવો તે બે સમાન દરજ્જાનાં કુટુંબો વચ્ચે જો હોય તો વધારે સારું થાય; એ તત્ત્વ આ બંધારણના મૂળમાં છે, અને તે ખરું છે. વર અથવા કન્યાનો પક્ષ સમાન હોવાને બદલે અતિશય ઉચ્ચનીચ હોય તો એ બે કુટુંબો વચ્ચેનો સંબંધ સરળ અને આનંદજનક થઈ પડે નહિ. તેમ લગ્નસંબંધ વડે જે વરકન્યા જોડાવાનાં તે પણ ગુણોમાં, રીતભાતમાં અને માની લીધેલા દરજ્જામાં એકબીજા સાથે અસમાન હોય તો તેમનો સંબંધ પણ સુખકારક થઈ શકે નહિ. લગ્નસંબંધમાં સમાનતાનું બંધન વિવેકપુરઃસર સચવાય એ બહુ અગત્યનું અને ભાવિ જોડાણને અત્યંત હિતકારક છે. પણ આ સમાનતા જ્યારે વિવેકશૂન્ય થઈ જાય છે અને યોગ્યતાને બદલે માત્ર પરંપરાને પકડી લઈને અમારાથી અમુક ઠેકાણે કન્યા અપાય ને અમુક ઠેકાણે ન અપાય એવા જડ સૂત્રને વળગી રહેવામાં આવે છે,

ત્યારે આ સમાનતા ચાર વર્ણોના જે નવી જડ-જીવન જેવી અને સુખકારક થવાને બદલે દુઃખકારક થઈ પડે છે. ચાર વર્ણો જડ થયા પછી લગ્નવ્યવહાર એ આર્ય પ્રજામાં કુળગૌરવ સાચવનારો આધારસ્તંભ થઈ પડ્યો. મોટા-નાના થવાનો બધો આધાર એકલા લગ્ન ઉપર આવી પડ્યો. પહેલાં કેટલાક વખત સુધી આ બંધન શિથિલ હતું. એ વખતે હલકાં લગ્નથી થયેલી પ્રજા પણ ગુણકર્મસ્વભાવથી ઊંચી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરે તો તેને ઊંચા વર્ણની બરોબર થવાનો હક પ્રાપ્ત થતો હતો પણ વસ્તુ માત્રમાં કાળક્રમે જડતા ઉત્પન્ન થવાનો જે સામાન્ય નિયમ છે તે નિયમ ગુણગૌરવની માન્યતા જેમ જેમ જડ થતી ગઈ તેમ તેમ લગ્નવ્યવહારના નિયમો પણ જડ થતા ગયા અને તેનાં પરિણામો પણ જડ થતાં ગયાં. જે જે કુળમાં જન્મે તે જ તેની યોગ્યતાનું કાયમનું સ્થાન થઈ પડ્યું. એ સ્થાનથી નીચે પડી શકાય ખરું પણ ઊંચે ચઢવાનું તો બની શકે જ નહિ !

વર્ણસંકર પ્રજાની ઉત્પત્તિ એ લગ્નબંધનનું સર્વથી મોટામાં મોટું અનિષ્ટ પરિણામ થયું. બીજી કોઈપણ પ્રજાના ઇતિહાસમાં આવા એક જ પ્રજા વચ્ચેના લગ્ન સંબંધથી થયેલા અસાધારણ ભેદ જાણવામાં આવ્યા નથી. આર્ય પ્રજાના ઊંચી પંક્તિના પૂર્વજેએ પોતાને પોતાના વર્ણની અને પોતાથી હલકી વર્ણની કન્યાઓ પરણવાની છૂટ લીધી એ પણ એક સાધારણ વાત છે. મોટા થયેલાઓ હંમેશાં પોતાની અનુકૂળતા માટે બીજાઓનો ભોગ લેતા આવ્યા છે. તેમજ હલકી વર્ણના લોકોને ઊંચી વર્ણની કન્યા લેવાનો પ્રતિબંધ કર્યો, એ પણ બીજી બધી પ્રજાઓમાં તેમજ બધા કાળમાં ચાલતી આવેલી સાધારણ પ્રણાલિકા પ્રમાણેનું ય છે. હલકી વર્ણના લોકો ઉન્મત્ત થઈને ઉપલી વર્ણની કન્યાઓ પરણે અને ઉપલી વર્ણની કન્યાઓ સ્વેચ્છાચારી થઈને હલકી વર્ણના પુરુષોને પસંદ કરે એ પણ વધતું ઓછું પ્રાચીનકાળમાં તેમજ આ કાળમાં, આ દેશમાં તેમજ પરદેશમાં હરહંમેશ બનવા જોગ છે. આમ આર્ય પ્રજામાં જે સ્થિત્યંતર થયું છે તે કેવળ સ્વાભાવિક અને સદા સર્વદા સર્વ પ્રજામાં બનવા જોગ હતું તે પ્રમાણે જ બન્યું છે. માત્ર આર્ય પ્રજાનો વર્ણસંકર ભેદ

ખીજી બધી પ્રજાઓમાં પડતા નાના-મોટા ભેદોથી વધારે અનિષ્ટભેદ થઈ પડ્યો. તેનું કારણ એ થયું કે આર્યપ્રજાની વર્ણવ્યવસ્થા જડ થઈ ગઈ અને તેના નેતાઓએ જે કંઈ કર્યું તે મૂળને અનુલક્ષીને કરવાને બદલે વર્તમાન પરિણામને અનુલક્ષીને કર્યું. ઊંચી વર્ણની ઉચ્ચતા જાળવી રાખવા તેમણે તેને અત્યંત જડ બનાવનારા બંધનો વધારે બાંધ્યા. અને અધમતાનું એકાદ પગથિયું ખોદીને જ અટક્યા નહિ, પણ એકની પછી ખીજું, ખીજા પછી ત્રીજું એમ ઉત્તરોત્તર સેંકડો પાયરી નીચે ઊતરી ગયા. ખીજી બધી પ્રજાઓમાં ઉચ્ચનીચ, નીચાના ભેદ અને લગ્નનાં બંધન એ બધું હતું, તેમ સ્વેચ્છાચારી લગ્ન તથા તેનાથી થનારી પ્રજા ઊતરતી પાયરીની પણ ગણાતી, પણ એ બધું હતું તે આટલેથી જ અટકી જતું. જુદો પડતો આ પ્રવાહ બહુ જ નજીકની મર્યાદામાં અટકીને થોડા જ સમયમાં વિશાળ રૂપ ધારણ કરી લેતો અને એ પછી સહજ અનુયોગ દ્વારા મળતાં મૂળની સાથે જોડાઈને તે એકાકાર થઈ જતો. આર્ય પ્રજાની વર્ણવ્યવસ્થા જડ થઈ જવાના પરિણામે અને જ્ઞાતિઓના વંશ નવા નવા થવાના કારણે આર્ય પ્રજાના ભેદ એકખીજા સાથે જોડાઈને તે એકાકાર થઈ જતો. આર્ય પ્રજાની વર્ણવ્યવસ્થા જૂની થઈ જવાના પરિણામે અને જ્ઞાતિઓના વંશ નવા નવા થવાના કારણે આર્ય પ્રજાના ભેદ એકખીજા સાથે સંઘાવા પામ્યા નહિ. મૂળની એકતામાંથી તૂટેલાને પાછા જોડાવાનો પ્રસંગ મળ્યો નહિ. પ્રજાકીય ઐક્ય છિન્ન ભિન્ન થઈ ગયું અને આખરે જ્યારે નવા થતા ભેદોની સંખ્યા અત્યંત અસહ્ય થઈ પડી ત્યારે તેમણે હતું તેટલું કાયમ રાખીને નવા ભેદ થતા અટકાવ્યા. આ વખતે જે જ્યાં હતા ત્યાંને ત્યાં જડાઈ ગયા. હાલનું જ્ઞાતિબંધારણ આ રીતે બંધાયું છે.

હાલની જ્ઞાતિઓ વિષે પ્રાચીન સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં જાણવા જેવું કશું ય મળતું નથી. કારણ કે તે છેક પાછળના વખતમાં બંધાઈ છે. જે કાળે પુરાણોની રચના ચાલતી હતી તે કાળે હાલની ઘણીખરી જ્ઞાતિઓ બંધાઈ છે. એ બંધારણના કાળે જે તે જ્ઞાતિને તેના મૂળના વર્ણના અથવા મૂળસંકર જાતિના પેટા ભેદરૂપે માનવામાં આવતી હતી. આજે લાંબા કાળે દરેક જ્ઞાતિ જેવું પોતાનું સ્વતંત્ર સ્વરૂપ પામી

છે તેવું વિશિષ્ટત્વ તે કાળે નહોતું. એટલે પુરાણોમાં તેમજ તે કાળના બીજા ગ્રંથોમાં જ્ઞાતિઓ સંબંધી વિશેષ હકીકત લખાયેલી નથી. જે કે કેટલીએક જ્ઞાતિઓનાં પુરાણો રચાયાં છે, અને તે પુરાણોને અઢાર મહાપુરાણોમાં કોઈ એકની સાથે જોડી દેવામાં આવ્યા છે, પણ આ જોડાણ દેખીતી રીતે જુદું પડતું દેખાય છે. અને એ જોડાણમાંની વાત એ પુરાણોના બીજા કોઈ ભાગમાં અથવા બીજા કોઈ પુરાણમાં મળી આવતી નથી. બ્રાહ્મણ સિવાયના વર્ણોની જ્ઞાતિઓ બંધાઈ તે વર્ણ સંકરતાનો પ્રતિબંધ કરવા બંધાઈ. બ્રાહ્મણોમાં વર્ણસંકર જ્ઞાતિઓ હતી નહિ તે છતાં વાડા બાંધવાનો પવન તેમને પણ લાગ્યો. તેમણે પણ પોતપોતાને સગવડ પડતા જ્યાં બાંધી લીધા. આ જ્યાં લાંબો વખત કાયમ રહ્યાથી અત્યારે તે સ્વતંત્ર જ્ઞાતિનું રૂપ પામ્યા છે. ગુજરાતમાં બ્રાહ્મણોત્તર વર્ણોની જ્ઞાતિઓ જેટલી છે તેટલી હિંદુસ્તાનના બીજા કોઈ ભાગમાં નથી. તેમજ ગુજરાતના બ્રાહ્મણોમાં જેવી જ્ઞાતિઓ છે, તેવી દક્ષિણમાં, ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં કે બંગાળમાં કોઈપણ ઠેકાણે નથી. દક્ષિણ દેશ બ્રાહ્મણોથી ભરેલો છે, છતાં ત્યાં દેશસ્થ, કોકણસ્થ અને કહાડા એ ત્રણ ભેદમાં જ બધા બ્રાહ્મણો સમાઈ જાય છે. એ જ પ્રમાણે ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ગૌડ, સારસ્વત અને સરવરીઆ એ ત્રણ ભેદમાં બધા બ્રાહ્મણ સમાઈ જાય છે. ગુજરાતમાં માત્ર બ્રાહ્મણોના ચોરાશી અથવા તેથી પણ વધારે ભેદ પડ્યા છે. સંવત એક હજાર પહેલાંના શિલાલેખો, તામ્રપત્રો અને એ કાળે રચાયેલાં ગ્રંથો જેઠાં તો તેમાં બ્રાહ્મણોની હાલની જ્ઞાતિઓનાં નામ હોવાને બદલે જેના તેના ગોત્રનાં નામ મળી આવે છે.

સિંહપુર વિનિર્ગત કિક્કાટા પુત્ર ગ્રામનિવાસી સિંહપુર ચાતુર્વિધ્ય સામાન્ય ભારદ્વાજસ ગોત્ર છન્દોગસ બ્રહ્મચારિ બ્રાહ્મણ ગુહાલ્ય પુત્ર બ્રાહ્મણર્જુનાય સુરાષ્ટ્રેષુ કાલાપક પથગાન્તર્ગર્ત... (વલભીના ધરસેનનું તામ્રપત્ર.)

"શ્રી વધ્માનભુક્તિ વિનિર્ગત લિસિખંડ વાસ્તવ્ય તદ્વાતુ વિધ્ય સામાન્ય ગાગર્યસ ગોત્ર બહ્વચ બ્રહ્મચારી મદ્દ દામોદર ભૂતિ પુત્ર મદ્દ વાસુદેવભૂતિનાય.... (વલભીના શિલાલિત્યનું સં. ૪૦૩નું તામ્રપત્ર)

“અમિચ્છત્ર વાસ્તવ્યત ચાતુર્વિઘ સામાન્ય કશ્યપશસ ગોત્ર
 બહુચસત્રહ્યચારી મદ્દગોવિન્દસ્તસ્ય સૂનુ મદ્દ નારાયણાય(ભૃગુચના દદ્દનું શક
 સં. ૪૧.૭નું તામ્રપત્ર)

“મસ્મૈ ગાર્ગ્યસ ગોત્રાયં વેદવિઘાદાતાય શિવાર્યાય
 (શક સંપકર પૃથ્વીવલ્લભ સત્યાશ્રય ધ્રુવનું કરેલીનું તામ્રપત્ર)
 વગેરે.

આથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે બ્રાહ્મણોની હાલની જ્ઞાતિઓ સંવત
 એક હજાર પહેલાં એવું વિશિષ્ટત્વ પામી નહોતી કે જેમનો કાયમના
 લેખોમાં ઉલ્લેખ કરી શકાય. એ કાળે હાલની ઘણીખરી જ્ઞાતિઓ હતી
 ખરી, પણ તે માત્ર કામચલાઉ સમૂહ, અને ગોત્ર જ બ્રાહ્મણોના
 કુળનો જાણવા જેવો ભેદ છે, એવું એ કાળના લોકો માનતા હોવા
 જોઈએ. સંવત અગિયારસેં પછી જેમ જેમ નીચે ઊતરતા જઈએ છીએ
 તેમ તેમ પ્રાચીન લેખોમાં જ્ઞાતિઓના ઉલ્લેખ સ્પષ્ટ થતા જાય છે અને
 ગોત્ર કે જે બ્રાહ્મણોના કુળની ઓળખ તરીકે ઘણા લાંબા કાળથી
 ચાલતા આવ્યાં હતાં તે અદૃશ્ય થતાં જાય છે. જેમ

“ચાતુરવિશંતિ જ્ઞાતિ બ્રાહ્મણ ભટ પ્રેમાનંદ નામ”

“શ્રીગોડ માળવી વિપ્ર શુભ ત્કવિ શામળદાસ” વગેરે

બ્રાહ્મણોમાં હાલ જે જ્ઞાતિઓ ચાલે છે તેમાં થોડી એક
 જ્ઞાતિઓ સંવત એક હજાર પછી બંધાઈ છે. ઉદીચ્ય એ શબ્દ બહુ
 બહોળા અર્થનો છે. ઉત્તર દિશા રહીશ તે ઉદીચ્ય. ગુજરાત અને
 બીજા દેશોમાં વસતા બ્રાહ્મણો મૂળ ઉત્તરમાંથી નીકળીને બીજે રહેવા
 ગયા છે. એથી ઘણીખરી જ્ઞાતિઓ મૂળની ઉદીચ્ય ગણાય. હાલમાં
 ઉદીચ્ય એ નામ ક્ષુદ્ર પાટણના સોલંકી રાજાઓએ જેમને ઉત્તરમાંથી
 તેડાવીને ગુજરાતમાં વસાવ્યા તેમના સમૂહને જ લગાડવામાં આવે
 છે. બ્રાહ્મણોની જ્ઞાતિ જે તે સ્થાનના નામથી બંધાઈ છે. ગુજરાતમાં
 ઉદીચ્ય બ્રાહ્મણોને પાટણના રાજાઓના તાબામાં હતું. અને ઐદિચ્ય
 બ્રાહ્મણોની વસ્તી સૌથી વધારે છે, કારણ કે ગુજરાતનું રાજતંત્ર
 પહેલાં પાટણના રાજાઓના તાબામાં હતું, અને ઐદિચ્ય બ્રાહ્મણોને
 પાટણના રાજકર્તાઓનો ખાસ આશ્રય હતો. મોઢ અને શ્રીમાળી

બ્રાહ્મણ ગુજરાતના અથવા તેની પાસેના પ્રદેશના વતની છે. એટલે તેમની વસ્તી પણ વધારે છે. પાટણની પાસે મોઢેરા છે પણ તે મોઢેરા કરતાં મારવાડની દક્ષિણે પાલિ વગેરેનો જે પ્રદેશ ઘણી જ્ઞાતિઓના મૂળસ્થાન તરીકે પ્રસિદ્ધ છે, તે પ્રદેશમાં આવેલું મુઢેરા ગામ ગુજરાતના મોઢેરા ગામ કરતાં વધારે જૂનું છે. ગુજરાતના મોઢેરાનું મૂળ મારવાડનું મુઢેરા હોય એ બનવા જોગ છે. મોઢ જ્ઞાતિનું નામ મોઢેરા સ્થાન ઉપરથી પડ્યું છે. તેમજ શ્રીમાળ એ સ્થાન ઉપરથી શ્રીમાળી જ્ઞાતિનું નામ પડ્યું છે. ગૌડ દેશના નામ પરથી શ્રીગોડ નામ પડ્યું. મેવાજ દેશના નામ પરથી મેવાડા નામ પડ્યું. મેસાણા પાસેના વાલમ નામ પરથી વાલમ નામ પડ્યું છે અને નગર (વૃદ્ધનગર) એ નામ પરથી નાગર નામ પડ્યું છે.

વાણિયા એ શબ્દ કુળસૂચક નહિ, પણ ધંધાસૂચક છે. વહેપારનો સંસ્કૃત શબ્દ વાણિજ્ય છે. વાણિજ્ય (વહેપાર) જે કરે તે વણિકા: કહેવાય. વણિકા એમાંનો ક પ્રાકૃત વ્યાકરણના નિયમ પ્રમાણે ઉચ્ચારમાં દબાઈ જાય છે, તેથી પ્રાકૃત બોલનારાઓ વાણિયા એવો ઉચ્ચાર કરે છે. હિંદુસ્તાનમાં વ ને ઠેકાણે બ બોલવાનો ચાલ છે ને ણ ને ઠેકાણે ન બોલવાનો ચાલ છે, તેથી વાણિયાને બદલે બનિયા કહે છે. જે કોઈ વહેપાર કરે તે બધા વાણિયા કહેવાય. અત્યારે જેમ માસ્તર એ શબ્દ કોઈ જ્ઞાતિસૂચક નથી, અને બ્રાહ્મણ, વાણિયા, હજમ, ધોબી, પારસી, મુસલમાન હરકોઈ ન્યાતનો માણસ ભણાવવાનું કામ કરતો હોય તે માસ્તર કહેવાય છે, તેમ હરકોઈ જ્ઞાતિનો માણસ વાણિજ્ય (વહેપાર) કરે તે વાણિયો કહેવાય. પહેલાં જ્યારે વર્ણવ્યવસ્થાનું નિયમન થતું હતું અને દરેક જ્ઞાતિને માટે ધંધા મુકરર કરી આપવામાં આવ્યા હતા. ત્યારે ચઢતી જ્ઞાતિવાળાઓને ઊતરતી જ્ઞાતિવાળાઓના ધંધા કરવાની છૂટ હતી. માત્ર ઊતરતી જ્ઞાતિવાળાથી ચઢતી જ્ઞાતિવાળાનો ધંધો થઈ શકે નહિ. અને જે તે પોતાના અધિકાર ઉપરાંતનો ધંધો કરવા જાય તો કાયદાથી શિક્ષાને પાત્ર ગણાય, એવો તે કાળો ધારો હતો. કોઈ એક ગામ કે સમૂહને અધિકાર નહિ ધરાવનારી જ્ઞાતિનો કોઈ માણસ ઉપલી જ્ઞાતિનો ધંધો કરી લેતો, અને વખત જતાં એવા ધંધાદારી વર્ગ પણ બંધાતા; પણ

એ વર્ગ ખરેખર હકદાર ધંદાદારીઓના સમાન લેખાતા નહિ. તેમની યોગ્યતા નીચી જ ગણવામાં આવતી. અને તે હલકા વર્ગમાં જ પોતાના ધંધા કરી ખાતા. જેમ ઢેઢના ઢેઢના ગોર, કોળીના ભવાયા, વહેપાર ધાંચીઓ વગેરે ઉપલી + તપોધન, કાઠટીઆ, રાજગર વગેરે શ્રોડાએક આના અપવાદરૂપ છે.

જ્ઞાતિવાળા જે ચાહે તો હલકી જ્ઞાતિવાળાનો ધંધો કરી શકે, પણ તેમ કરવા જતાં તેની યોગ્યતા ઊતરતી ગણાય. અને એવો નિયમ હતો કે ચઢતી જ્ઞાતિનો કોઈ માણસ અમુક પેઢી સુધી ઊતરતી જ્ઞાતિવાળાનો ધંધો કરે તો તે પોતાની ચઢતી જ્ઞાતિમાંથી પતિત થઈને ધંધા પ્રમાણેની ઊતરતી જ્ઞાતિનો થઈ જાય.

કૃષિ ગોરક્ષ વાણિજ્યં વૈશ્યકર્મ સ્વભાવજં ।

એ ભગવદ્ગીતાનું વાક્ય છે. ખેતી કરવી, ઢોર પાળવાં, તેનાં દહીં, દૂધ, ઘી, વગેરે વેચવાં, તેમજ દરેક જાતનો વહેપાર કરવો, એ વૈશ્યનું નિયમિત થયેલું કામ હતું. એટલે બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રિય, જે ધારે તો વહેપાર કરવાનું વૈશ્યનું કામ કરી શકે, પણ અમુક પેઢી સુધી તે કામ પર ચાલુ રહ્યાથી તેઓ વૈશ્ય (વહેપારી - વાણિયા) થઈ જાય. હાલ આપણે જેને વાણિયા જેઠ્ઠિએ છીએ, તે આવી રીતે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય ને વૈશ્ય એ ત્રણમાંથી થયેલા વહેપાર કરનારા લોકોનો સમૂહ છે. પણ અત્યારે આપણે જેમને વાણિયા જેઠ્ઠિએ છીએ તે કુક્ત આવા કારણથી વાણિયા થયા નથી. આર્ય પ્રજામાં થયેલી એક મહાભારત ઊથલપાથલને પરિણામે હાલના ઘણાખરા વાણિયા વાણિયાપદ પામ્યા છે. એ ઊથલપાથલ શું છે તે આપણે જેઠ્ઠિએ.

આગળ આપણે જેયું છે કે આર્યપ્રજામાં જામિત્સરને પરિણામે વર્ણો જડ થઈ ગઈ હતી અને તેનાથી વર્ણસંકર જ્ઞાતિઓના એક ઉપર એક સેંકડો પેટાભેદ (ટુકડા) થતા જતા હતા. આ અનિષ્ટચટ પરિણામ તરફ એ કાળના વિચારશીલ સુધારકોનું લક્ષ ખેંચાયા વગર રહ્યું નહીં. બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મના પ્રવર્તકો જેમ બ્રાહ્મણોના યજ્ઞરીયાગાદિનો ખંધારણનો નિષેધ કરવાને પણ ચૂક્યા નહિ. વર્ણસંકર જાતિના બધા ભેદોનો તેમણે અનાદર કર્યો અને એક

જ જાતિ (સંઘ)ની સ્થાપના કરી. જે કોઈપોતાના સિદ્ધાંતનો અનુયાયી થાય તે આ સંઘનો સભાસદ થઈ શકે અને સંઘનો જે કોઈ સભાસદ થાય તે સંઘના સર્વ માણસો સાથે સમાન વ્યવહાર કરી શકે. ખૌદ્ર અને જૈનધર્મપ્રવર્તકોની સાધુતા, ઉગ્ર તપશ્ચર્યા, અને નિઃસ્વાર્થ લોકહિતવૃત્તિ જોઈને લાખો લોકો તેમના તરફ આકર્ષાયા. સર્વને સમાન ગણવા અને સર્વ જીવો તરફ દયા રાખવી એ સત્ય સિદ્ધાંતોએ લાખો લોકોને વશ કરી લીધા. લાખો બ્રાહ્મણો, લાખો ક્ષત્રિયો અને લાખો વૈશ્યો પોતપોતાના વર્ણનું પદ છોડીને આ સંઘમાં જોડાયા. ક્ષત્રિયોના પેટામાં સમાઈ જાય એવી જે વર્ણસંકર જાતિઓ હતી તેમને ક્ષત્રિય માનીને સંઘમાં તેમનો સ્વીકાર કરવામાં આવ્યો, તેમજ જે વર્ણસંકર જાતિઓ વૈશ્યોની પરંપરામાંથી ઉત્પન્ન થઈ હતી તેમને વૈશ્ય વર્ણના માનીને તેમનો પણ આ સંઘમાં સમાવેશ કરી લીધો. જૈન સૂત્રગ્રંથોમાં લખ્યું છે કે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય ને વૈશ્ય એ ત્રણ વર્ણ એકત્ર કરીને તેનો સંઘ બનાવવામાં આવ્યો. શૂદ્ર એ ત્રણ વર્ણ એકત્ર કરીને તેના સંઘમાં જોડાઈ શકી કે નહિ, તે જાણવાનું જોઈએ તેવું સાધન મળતું નથી, પણ રંગરેજ (છીપા) વગેરે કેટલીક શૂદ્ર જાતિઓ જૈનધર્મ પાળતી હોવા છતાં જૈનસંઘમાં તેમનો ખાવાપીવા વગેરેનો એકાર વહેવાર નથી, એ ઉપરથી આપણે એમ ધારી શકીએ કે શૂદ્ર જાતિને આ સંગમાં ભેળવવામાં આવી નહિ હોય. એ બનવાજોગ છે કે શૂદ્રજાતિ તરફ લોકોનો અત્યંત તિરસ્કાર હોવાથી, લોક રૂચિને ખાતર તેમનો અનાદર કરવામાં આવ્યો હોય ત્યારે જેમ લોકોનો અત્યંત તિરસ્કાર ધરાવતી ઢેડ, ભંગી વગેરે જાતિઓને ક્રિશ્ચિયનોએ ખ્રિસ્તી સમૂહમાં ભેળવ્યાથી ચઢતી વર્ણના લોકો ખ્રિસ્તીઓમાં ભળતા અટકી ગયા, તેમ જૈન અને ખૌદ્રસંઘના નેતાઓને શૂદ્રજાતિને પોતાના સંઘમાં ભેળવી હોત તો ઉપેદા ગમે તેટલો અસરકારક હોવા છતાં પણ ચઢતી જ્ઞાતિનો લોકસમૂહ તેમના સંઘમાં ભળતાં ખચકાયા વગર રહેત નહિ. આ અનિષ્ટ સમજી લઈને ખૌદ્ર અને જૈન પ્રવર્તકોએ શૂદ્રોને પોતાના સંઘમાં ભેળવ્યા ન હોય તો તે બનવાજોગ છે.

ખૌદ્ર અને જૈન સંઘ બહુ જ થોડા વખતમાં બળવાન સંઘ થઈ ગયો. આખો દેશ આ સુધારક સંઘથી છવાઈ ગયો. બ્રાહ્મણો અને

તેમનો ધર્મ જ્યાં ત્યાંથી અદૃશ્ય થવા લાગ્યો. અને વેદધર્મના અનુયાયીઓમાં પોતાનો ધર્મ નાબૂદ થઈ જશે કે કેમ, એની મોટી ફિકર ઉત્પન્ન થઈ. મોટા મોટા રાજાઓ સુદ્ધાંત બૌદ્ધ અને જૈનધર્મમાં ભળી જવા લાગ્યા અને વેદધર્મીઓમાં કો વેદાનુધરિષ્યતિ (વેદનો ઉદ્ધાર કોણ કરશે ?) એ પ્રશ્ન બહુ જ ચિંતાગ્રસ્ત ચિત્તે પુછાવા લાગ્યો.

એ વખતે બ્રાહ્મણો અને જૈનબૌદ્ધો જીવ ઉપર આવીને લડતા હતા. શાસ્ત્રાર્થ થતા અને હારજીત થયા કરતી, પણ તેથી બૌદ્ધ અને જૈનસંઘની વૃદ્ધિ થતી કોઈપણ રીતે અટકાવી શકાતી નહોતી. હસ્તિના તાદ્ય માનોપિ ન ગજૈન મંદિર હાથી મારવા ઘસી આવતો હોય તો પણ (પોતાનો જીવ બચાવવાને માટે પણ) જૈન મંદિરમાં જવું નહિ. આવા એક બીજા સામે વેરભાવના વિધિનિષેધો બંધાયા હતા. પોતપોતાના પક્ષના રાજાઓને ઉશ્કેરીને એક બીજાનું નિકંદન કરાવવાના પ્રયત્ન પણ થતા હતા. એકબીજા વિરુદ્ધ સેંકડો નિંદાપ્રચુર ગ્રંથો લખાયા હતા, અને વેરભાવ ધરાવનારી બે વ્યક્તિઓ એકબીજાને હલકા પાડવા અને નિર્મૂળ કરવા જે કંઈ કરી શકે તે બધું બ્રાહ્મણો અને બૌદ્ધજૈનો વચ્ચે થતું હતું. વામમાર્ગના પ્રચારને લીધે બ્રાહ્મણોનો ધર્મ તે કાળે એવું ખીભત્સરૂપ પામ્યો હતો કે તેના તરફ ધિક્કાર ઉપજાવતાં વાર લાગે નહિ. ધર્મક્રિયાઓને માટે ડગલે ડગલે થતી પશુહિંસા અને મનુષ્યહિંસા તેમજ દુરાચાર મઘપાનાદિના દેખીતા દુષ્ટાચારો બ્રાહ્મણધર્મમાં સર્વત્ર ચાલતા હતા. જ્યારે તેમના વિરોધી બૌદ્ધો અને જૈનો અત્યંત સાધુતાથી અત્યંત તપશ્ચર્યાથી અને અત્યંત ત્યાગથી લોકોને સર્વ જીવો ઉપર દયા કરવાનો અને સર્વ મનુષ્ય સાથે સમભાવ રાખવાનો ઉપદેશ આપતા હતા. બ્રાહ્મણોના બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ જતા હતા અને બૌદ્ધ તથા જૈનસંઘ પ્રતિદિન વધારે વધારે બળ પામતા હતા. પોતાનો ધર્મ નષ્ટ થઈ જશે તેવી ફિકર ઉત્પન્ન થઈ ત્યારે બ્રાહ્મણો સમજ્યા અને જે તે રસ્તે લોકોને પોતાના તરફ વાળી લેવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. લોકોને ભાવતો ધર્મ ઉત્પન્ન કરવાની પ્રવૃત્તિ આ કારણથી થઈ. જુદા જુદા ભાગમાં જુદા જુદા જે વિચારો ધર્મ રૂપે માનતા હતા તે તે વિચારોને સુધારીને અને સંકલિત કરીને પુરાણોની રચના કરવામાં આવી અને વામમાર્ગના તંત્રગ્રંથોનું સ્થાન

એ પુરાણોને આપવામાં આવ્યું. એક પછી એક અઢાર પુરાણો રચાયા. વધતા જતા વર્ણસંકર ભેદ અટકાવીને જ્ઞાતિભેદનું સ્થિરસ્થાવર અંધારણ આ કાળે અંધાયું. જૈન અને બૌદ્ધમતના અનુયાયી થઈને એકાકાર સંઘમાં ભળી ગયેલા લોકોને પાછા પોતાના ધર્મમાં અને પોતાના સમાજમાં દાખલ કરવાની હવે જરૂર પડી. ત્યાર સુધી જે અંધારણો ચાલતા આવ્યાં હતાં તે અંધારણો પ્રમાણે સંઘમાંથી પાછા આવેલા લોકોને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય કોઈ વર્ણમાં દાખલ કરી શકાય એવું હતું નહિ. આચાર-વિચાર, રહેણીકરણી અને ધંધાઉદ્યોગથી તેઓ શૂદ્ર કરતાં ઊંચી યોગ્યતા ધરાવતા હતા. તેમને શૂદ્ર બનાવવામાં આવે તો એ લોકો તે કબૂલ રાખે નહીં, અને બ્રાહ્મણ ધર્મમાં ભળવા કરતાં પોતાના સંઘને વળગી રહે એ બનવાજોગ હતું. આથી તેમને માટે એક નવું દ્વાર ઉઘાડ્યું. બ્રાહ્મણ - ક્ષત્રિય - વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વર્ણને બદલે એક પાંચમી વર્ણ ઊભી કરી આ વર્ણનું નામ સતશૂદ્ર (સચ્છુદ્ર) રાખવામાં આવ્યું. શૂદ્રો કરતાં એમનો દરજ્જો ઊંચો ઠરાવ્યો. કળિયુગમાં ક્ષત્રિય અને વૈશ્યનો લોપ થઈ ગયો છે, એટલે બ્રાહ્મણો અને શૂદ્ર એ બે જ વર્ણ અસ્તિત્વમાં છે. સતશૂદ્ર એ શૂદ્રથી ઊંચી પંક્તિના છે અને ક્ષત્રિય વૈશ્ય તો છે જ નહીં એટલે બ્રાહ્મણથી ઊતરતો દરજ્જો તેમનો થશે, એમ ઠરાવીને બૌદ્ધ તથા જૈનસંઘમાંથી પાછા આવતા લોકોને આ વર્ગમાં દાખલ કર્યાં. બૌદ્ધ અને વિશેષ કરીને જૈનધર્મના સિદ્ધાંતો એવા છે કે એ ધર્મમાં ભળનાર માણસથી વહેપાર સિવાય બીજા ધંધો થઈ શકે નહીં. ખેતી વગેરે બીજા ધંધા કરવામાં જીવહિંસા થવાનો ભય હોવાથી આ ધર્મના અનુયાયીઓને એવા ધંધા કરવાનો પ્રતિબંધ કર્યો છે. ધર્મનો પ્રતિબંધ હોવા છતાં કોઈ માણસ ખેતી વગેરેનો ધંધો કરે, તો સંઘમાં તે નિંદાપાત્ર ગણાય. આથી ઈચ્છા હોય કે ન હોય, પણ એ ધર્મમાં ભળનારે બીજા બધા ધંધા છોડી દઈને આખરે વહેપાર ઉપર જ આવી પડવું પડે. આ કારણને લીધે જે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિયો બૌદ્ધ કે જૈનધર્મના અનુયાયી થયા હતા તે મોટે ભાગે વાણિયા (વહેપારી) થઈ ગયા હતા. ને તેથી એ આખા સંઘ વહેપારીના સંઘ જેવા થઈ રહ્યા હતા. આ વહેપારીઓ જેમ જેમ સંઘમાંથી છૂટા પડીને બ્રાહ્મણધર્મમાં

ભળવા લાગ્યા, તેમ તેમ પાંચમી વર્ષ (સતશૂદ્ર)ની સંખ્યાનો વધારો થતો ગયો. પાછળથી કુમારિલ ભટ્ટાચાર્ય અને શંકરાચાર્ય થયા. એમણે બૌદ્ધ અને જૈનધર્મીઓ સાથે વાદવિવાદ કરીને મોટો યશ મેળવ્યો. બનવાબેગ છે કે આ વખતે બ્રાહ્મણોના પક્ષમાં કોઈરાજસત્તા કામ કરતી હોય. લાખો કરોડો બૌદ્ધો પાછા બ્રાહ્મણ ધર્મમાં આવી ગયા. હિંદુસ્તાનમાંથી બૌદ્ધધર્મ નામશેષ થઈ ગયો. જૈનો પણ રડ્યા ખડ્યા રહ્યા અને રૂપાંતર પામેલો વેદધર્મ પુનઃ જોર પર આવ્યો. વિક્રમ સંવતના આઠમા શતકમાં આ અંક પર છેવટનો પડદો પડ્યો. બ્રાહ્મણધર્મમાંથી બૌદ્ધ કે જૈન ધર્મમાં જવું, અને તેમનામાંથી પાછા બ્રાહ્મણધર્મમાં આવવું એ ઊથલપાથલ વિક્રમ સંવત પૂર્વે લગભગ પાંચસો વર્ષથી માંડીને વિક્રમ સંવતના આઠમા શતક સુધી એટલે લગભગ બારસેં વર્ષ સુધી ચાલી. બ્રાહ્મણ ધર્મ અને બ્રાહ્મણોની વર્ણવ્યવસ્થા એ બંનેને ઉથલાવી નાખનારા બે પ્રબળ શત્રુઓએ તેમનો ધર્મ અને તેમની વર્ણવ્યવસ્થા એ બેઉને મૂળમાંથી હલાવી નાંખ્યાં. બધું છિન્નભિન્ન ને અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયું. અત્યારે આપણે ગુજરાતમાં વસતા (ક્ષત્રિય ગણાતા) રજપૂતોને જનોઈ જોતા નથી તેનું મુખ્ય કારણ ઉપર જણાવ્યું તેમ તેમનું સ્થિત્યંતર અને તેનો પ્રભાવ એ છે. ઉત્તર હિંદુસ્તાન અને દક્ષિણમાં ક્ષત્રિયો ને વાણિયા હજુ સુધી પરાપૂર્વ જનોઈ કારણ કરતા આવ્યા છે. દક્ષિણના વાણિયાઓ ખાવાપીવામાં નિંદ્રાચાર પાળે છે, છતાં તેઓ જનોઈ પહેરે છે, કારણ કે તે તેમની પરંપરાથી જનોઈ પહેરતા આવ્યા છે. ગુજરાત અને મારવાડના વૈશ્યો તથા ક્ષત્રિયોને જનોઈ નથી, કારણ કે પહેલાં તેઓ બૌદ્ધ અથવા જૈનસંઘમાં દાખલ થયા તે વખતે તેમણે જનોઈનો ત્યાગ કર્યો હતો. પાછળથી તેઓ બ્રાહ્મણ ધર્મમાં આવ્યા ત્યારે તેમને તેમના ધંધા પ્રમાણે ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય વર્ગમાં ગોઠવી દીધા. ઘણી પેઢીઓથી તેમનું યજ્ઞોપવિત (જનોઈ) જતું રહેલું હોવાથી તેમને નવું યજ્ઞોપવિત આપવાનો શાસ્ત્રાધાર મળ્યો નહીં. આથી જ સતશૂદ્ર નામની પાંચમી વર્ષમાં તેમને ગોઠવવા પડ્યા.

ભરતખંડની ખહારની અનેક પ્રજાઓ અનેક કારણોને લીધે અનેકવાર આ દેશમાં ઊતરી આવી હતી એ લોકો બીજી વર્ષો સાથે

ભળીને બીજી વર્ણોના જેવા આચાર વિચાર પાળતા થઈ ગયા હતા. જેઓ સત્તાવાળા હતા તેઓ તો સત્તાના બળે પોતાને શ્રેષ્ઠ ગણાવતા હતા, પણ (*એક જૈનકથા ઉપરથી સમજાય છે કે બૌદ્ધસંઘમાં જનોઈની ત્યાગ કરવો પડતો નહોતો.) આર્યપ્રજનું વર્ણબંધન બહુજ મજબૂત બંધાયેલું હોવાથી તેઓ (પરદેશીઓ) આર્યપ્રજ સાથે અત્યંત એકરૂપ થઈ જતા નહોતા. જ્યારે બૌદ્ધો અને બ્રાહ્મણો વચ્ચે ઝઘડો ચાલ્યો અને લાખો લોકો બ્રાહ્મણધર્મ છોડીને બૌદ્ધ કે જૈનસંઘમાં ભળી ગયા, ત્યારે બ્રાહ્મણોને ડહાપણ આવ્યું અને તેમણે પોતાનામાંથી નીકળી ગયેલા લોકોને ફરી પોતાના ધર્મ અને સમૂહમાં દાખલ કર્યા, એટલું જ નહીં પણ પરદેશથી આવી રહેલા અને આર્યોના આચારવિચારમાં ભળી ગયેલા લોકોને પણ તેમની યોગ્યતા પ્રમાણેના વર્ગમાં ગોઠવી દીધા. પુરાણોમાં આવી કથાઓ અલંકાર રૂપે નોંધાઈ છે. અમુક દેવને જરૂર પડી એટલે આટલા નવા ક્ષત્રિયો ઉત્પન્ન કર્યા અને અમુક દેવે આટલા નવા બ્રાહ્મણો ઉત્પન્ન કર્યા, એવી અનેક દંટકથાઓ રચાઈ છે. નવા ઉત્પન્ન કર્યા એટલે કંઈ આકાશ કે પાતાળમાંથી પેદા કર્યા અથવા લાકડાં કે માટીના બનાવ્યા એમ નહીં, પણ જેઓ અત્યાર સુધી ક્ષત્રિય કે બ્રાહ્મણ તરીકે ઓળખાતા કર્યા, એ જ એનો અર્થ.

ઊંચી પંક્તિની પચલીક વર્ણસંકર જાતિઓ તેમજ ઊંચી યોગ્યતાવાળી કેટલીએક પરદેશી જાતિઓ તેમજ ઊંચી યોગ્યતાવાળી કેટલીએક જાતિઓ એમને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય વર્ગમાં દાખલ કર્યા. તેમજ ઊતરતી વર્ણની કન્યા લેવાથી જેઓ પતિત ગણાતા હતા, તેમને પણ તેમના આચાર વિચાર પ્રમાણે ઊંચી પંક્તિ પર મૂક્યા. પુરાણોમાં આવી કથાઓ પણ છે. અમુક બ્રાહ્મણોને નાગની કન્યા સાથે પરણાવ્યા, ને અમુક ક્ષત્રિય અમુક જાતની કન્યા પરણ્યા, તેથી અમુક જ્ઞાતિની પ્રજા થઈ. આવા બધા પ્રસંગોમાં કોઈ દેવનું, કોઈ અવતારી પુરુષનું કે કોઈ ઋષિનું નામ જોડવામાં આવ્યું છે. અસાધારણ કૃત્ય કરવું, સમાજમાં માન્ય ગણાતું ન હોય એવા કૃત્યને લોકમાન્ય કાર્ય તરીકે મંજૂર કરાવવું એ કામ કોઈ સાધારણ માણસથી થઈ શકે નહીં. કાં તો રાજસત્તાથી અથવા ધર્મસત્તાથી જ એવાં કામ

થઈ શકે પણ એ કાર્ય કરનારાઓને ઈશ્વર, દેવ કે અલૌકિક પુરુષ ઠંરાવી દેવાનું પરિણામ એ થાય છે કે એવાં કાર્ય ફરી ખીજ માણસોથી કરી શકાતાં નથી. અબ્રાહ્મણને બ્રાહ્મણ, અક્ષત્રિયને ક્ષત્રિય અને અવૈશ્યને વૈશ્ય બનાવવાનું કામ જ્ઞાતિબંધારણ બંધાયના નજીકના સમયમાં જ બનેલું હોવા છતાં એ કામ આગળ ચાલતું રહ્યું નહીં અને જે થયું તે થયું ને રહ્યું તે રહ્યું એમ થઈ ગયું. તેનું કારણ આ જ છે. નવા બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રિય કે વૈશ્ય બનાવનારે અથવા હલકી વર્ણની કન્યાઓ લેવાની છૂટ આપનારે જે કોઈ પણ અપવાદ કરાવીને એ નિયમ કાયમના નિયમ તરીકે સ્થાપિત કર્યો હોત તો ખીજ લાખો લોકો ઊંચી પંક્તિ પર આવી શક્યા હોત; પણ તેમ થયું નહીં અને જ્ઞાતિભેદની જડતા સ્થિરસ્થાવર કાયમ રહી, એ પ્રાચીન બંધારણનો અનાદર ન થવાનું પરિણામ થયું.

વર્ણસંકર ભેદ આગળ વધતા અટકાવીને જ્ઞાતિઓનો સમૂહ મુકરર કર્યો તે વખતે જ્ઞાતિ બંધાઈ. જૈન અને બૌદ્ધસંઘમાં ભળનાર બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય એ પણ એમના ધાર્મિક બંધારણને લીધે બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયના બંધા છોડી દઈને વણિકોના બંધામાં ભળી જતા હતા. અથવા વણિકના સમૂહ સાથે જોડાઈને વાણિયા થઈ જતા હતા. આ સંઘની સાથે સમાન દરજ્જો રહે એટલા માટે વેદધર્મી વાણિયાઓનો દરજ્જો ઊંચો ઠરાવ્યો. બ્રાહ્મણો વગેરે ખાવા ખવરાવવા અને કન્યા આપવા લેવા માટે પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે જ્યાં ખાંધતા ગયા, તેમ વણિકોમાં પણ ગામ પ્રમાણે જ્યાં બંધાવા લાગ્યા. આ કાળે શ્રીમાળનગર મોટું પ્રસિદ્ધિ પામેલું, ધનધાન્યથી ભરપૂર અને રાજસત્તા ધરાવનારું શહેર હતું. સાધારણ રીતે શહેરના લોકો ગામડાના લોકો કરતાં પોતાને ચઢતા માને છે. ગામડાના લોકો પણ તેમના તેજથી અંજલ્ય છે, તેથી શહેરીઓ ઊંચો દરજ્જો પામે છે. આમાં પણ જ્યારે શહેર એક જ પ્રકારના લોકોની બહોળી વસ્તીવાળું હોય, વ્યાપારબંધાથી ખીલેલું હોય અને વળી રાજરક્ષાથી રક્ષાયેલું હોય ત્યારે તે શહેરનું મહત્ત્વ ખીજ સાધારણ શહેરો કરતાં વધારે ગણાય અને તે શહેરના શહેરીઓ પોતાને માટે વધારે અભિમાન ધરાવતા થાય એ સ્વાભાવિક છે. ગુજરાતનું પાટણ તે વખતે વસ્તું

નહોતું અને વૃદ્ધનગર (વડનગર) સિવાય ગુજરાતમાં બીજું કોઈનગર હતું નહીં. શ્રીમાળ એ ગુજરાત અને મારવાડની સરહદ પર આવે છે, એટલે જ્ઞાતિબંધારણના કાળે શ્રીમાળની રાજસત્તા અને શ્રીમાળનો વ્યાપાર ગુજરાત અને મારવાડમાં લાંબે સુધી પથરાયેલો હતો. આથી ત્યાંના લોકો પોતાને શ્રીમાળી જ્ઞાતિઓમાં કેવા ફેરફાર થયા છે તે હવે આપણે જોઈશું.

શ્રીમાળ અને શ્રીમાળીઓ ભીનમાલ નગરરાજ

જે સ્થાને જે જ્ઞાતિની સ્થાપના થઈ હોય અથવા જે સ્થાને જે જ્ઞાતિનું મુખ્ય સ્થાન હોય તે સ્થાન તે જ્ઞાતિનું "મહાસ્થાન" કહેવાય છે. નગરોનું મહાસ્થાન વડનગર, મોઢજ્ઞાતિનું મહાસ્થાન મોઢેરા, વાયડાઓનું મહાસ્થાન વાયટ તેમ જ શ્રીમાળીઓનું મહાસ્થાન શ્રીમાળ છે. અમદાવાદથી અજમેર જતી રેલવે લાઈનના પાલનપુર અને આબુરોડ સ્ટેશનથી પશ્ચિમે ચાળીસેક માઈલ ઉપર ગુજરાત અને મારવાડની સરહદ ઉપર શ્રીમાળ નગરનાં પ્રાચીન ખંડેરો પડ્યા છે. ઘણુંખરું બધી પ્રાચીન જ્ઞાતિઓનાં મહાસ્થાન નષ્ટ ભ્રષ્ટ થઈ ગયાં છે. જહોજલાલી ભોગવતી જ્ઞાતિનાં આદિસ્થાનમાં અત્યારે તે જ્ઞાતિનું એકપણ ઘર હોતું નથી. (વર્તમાનમાં જેને આપણે ભીનમાલ તરીકે ઓળખીએ છીએ)

કારણ કે-

**बड़े बड़ेकुं दुख है, छोटेसे दुख दूर;
तारा सो न्यारा रहै, ग्रहै चंद्र और सूर.**

મોટાઈ પામનારા દરેકને માથે મોટા ભય હોય છે. રાજસત્તાવાળાં અને ધનધાન્યથી ભરપૂર નગરો ઉપર મોટા રાજકીય ભય અનેકવાર આવી પડે છે. મોટા રાજકીય હુમલાઓ આવે તે હંમેશાં એવાં સ્થાનો તરફ જ ધસતા આવે છે. શ્રીમાળ નગર ઉપર અનેક રાજકીય હુમલા આવ્યા છે અને અનેકવાર તેનો નાશ થયો છે. અને શ્રીમાળ પડ્યું છે તેમ એ નગરવાસીઓનું નામ શ્રીમાળી એ પણ તે કાળ પછી પડ્યું છે, તેથી શ્રીમાળનગરની સ્થાપના અંતે થઈ, એમ માનવું સુગમ પડે છે. વિમળપ્રબંધ અને વિમલચરિત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે -

**श्रीकार स्थापना पूर्व, श्रीमाले द्वापरान्तरे: ।
श्री श्रीमालि इति ज्ञाति, स्थापना विहिता श्रिया ॥**

भेटतणी लषिमी वाषरी, श्रीप्रासाद सुरंगउ करी ।
 थापी मूरति महरत जोड़, लषिमी लक्षणवंती होई ॥
 द्वापरमांहि होइ थापना, जेहनइ भय टलीया पापना ।
 श्री गोत्रज श्रीमाली तणी, करइ चींत प्रासादह तणी ॥

द्वापरयुगने अंते श्रीमाणनगरमां श्रीमादी शातिनी स्थापना
 थध; अने न्यारथी गोत्रज देवी तरीके स्थपाध. अे नगर वसाववा
 भाटे श्रीदेवीअे जुदां जुदां अनेक तीर्थेमां चारे वेदना विद्वान
 संख्याअंध ब्राह्मणोने तेडाव्या. श्रीमाण पुराणमां कहुं छे के १८००
 गोत्रना ४५,००० ब्राह्मणो त्यां वस्या. लक्ष्मीदेवीने पहेला डारमां
 ब्राह्मणोनां प्रतिभिंअ देभातां हुतां. देवी ते जेध रह्यां अने जेतां
 जेतां दुर्धथी तेमना नेत्रमां आंसुं आवी गयां. लक्ष्मीदेवीना डारना
 अष्टदल कमणमां ब्राह्मणनां पडेलां प्रतिभिंअ सञ्चवन थधनि अडार
 नीकण्यां. तेओ रेशमी वस्त्र, रत्न, सुवर्ण अने अंदनथी शोभतां
 हुता. डाय जेडीने तेमणे कहुं के अमारां नाम पाडो, अमारे कयां
 रडेवुं अने कध कणाथी वर्तवुं (शुं उद्योग करवो ?) लक्ष्मीदेवीअे कहुं.
 तमे सुवर्ण यज्ञथी उत्पन्न थया छे, भाटे तमारे सुवर्णकणाथी वर्तवुं.
 आ नगरमां तमे वसो नगरने कला आपनार सोनी थाओ. आ
 प्रभाणे आठ डजर योसठ सोनीओ उत्पन्न थया. जे ब्राह्मण
 प्रतिभिंअथी जे सोनी थयो हुतो ते ब्राह्मणोना आटला अघा धन
 धन्यनुं रक्षण कोण करशे ? भगवाने लक्ष्मीनो विचार समञ्ज जधनि
 पोतानी साथण तरइ जेयुं अेटले घोणां वस्त्र, उंअरानो दंड अने
 जनोर्धधारण करेला ८०,००० वणिओ उत्पन्न थया. पोताने भाटे काम
 भागतां विष्णुअे तेमने कहुं के-

विप्राणामाज्ञया नित्यं वर्तितव्यमशेषतः ॥ २० ॥

पशुपाल्यं कृषिर्वार्त्तावाणिज्यं चेति वः क्रियाः ।

अध्येष्यति द्विजा वेदान्यजिष्यति तथश मखैः ॥ २१ ॥

तपस्यंति महात्मानो यजिष्येति समाधिना ।

गृहभारं समारोष्य युष्मासु प्रवीणेषु च ॥ २२ ॥

તમરે સંપૂર્ણ રીતે બ્રાહ્મણોની આજ્ઞામાં રહેવું. તમને પ્રવીણને ઘરભાર સોંપીને બ્રાહ્મણો વેદ ભણાશે, યજ્ઞ કરશે અને સમાધિ વડે (પરબ્રહ્મનું) પૂજન કરશે.

જે જૈન જે બ્રાહ્મણનું દાનાદિથી પોષણ કરતા થયા તે બ્રાહ્મણનું ગોત્ર તે તે જૈનનું ગોત્ર ગણાયું. આ પ્રમાણે શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ, શ્રીમાળી સોની અને શ્રીમાળી જૈન થયા.

શ્રીમાળી પુરાણીને આ કથામાં બ્રાહ્મણ એ જ જણે માણસ હોય અને તેમના સુખના માટે જ બીજાં બધાં માણસો સરજ્યાં હોય તેવું છે. ખરું જોઈએ તો કોઈ કોઈને માટે નહિ પણ મોટામાં મોટા હરકોઈ માણસની પેઠે પોતાને અને જગતને માટે જીવવાને હકદાર છે. અસ્તુ આ કથા ઉપરથી આપણે એ જોઈ શકીએ છીએ કે શ્રીમાળી સોનીઓ બ્રાહ્મણો સાથે સંબંધ ધરાવે છે. અર્થાત્ એમની ઉત્પત્તિ બ્રાહ્મણો સાથે સંબંધ ધરાવે છે. શ્રીમાળી સોનીઓમાં અત્યારે ઘણા ભેદ પડી ગયા છે અને તેમની જુદી જુદી જ્ઞાતિઓ બંધાઈ છે. તેમનામાં ઘરશઓજનોઈ રહિત રહી ગયા છે. જેઓ જનોઈ પહેરે છે તેઓ ત્રાગડ* સોની એ નામે ઓળખાય.

(તરાગડો) એ નામે જનોઈને ઓળખવામાં આવતી હતી. સંવત ૧૪૬૨માં રચાયેલા પૃથ્વીધર ચરિત્રમાં બ્રાહ્મણોનું વર્ણન કરતાં લખે છે. "શ્રી વચ્છ, પદ્મનાભ, પુરષોત્તમ, પ્રમુખ બ્રાહ્મણ મલ્યા, શાંતિક કીવા તણિઈ કારણિ કલકલ્યા. ગલે ત્રાગા, વેદધ્વનિ ઉચરવા લાગા".

સંવત્ ૧૬૮૩માં હાથે લખેલા એક પુસ્તકમાં "હરિયાલી (સમશ્યા) તરીકે એક કુંડળીઓ છંદ લખ્યો છે, તેમાં "ત્રાગડ" શબ્દ વપરાયો છે. એ છંદ આ પ્રમાણે છે -

જીજે ઉદયો ન ચંદ્રમા, દસસર નહીં અસુરેશ,
હરીવંસે જ્યાદવ નહીં, લંબોદર, ન ગણેશ.
લંબોદર ન ગણોદ વસે કેદાર ન શંકર,
ધારાલો નહીં ખડગ અછે ત્રાગડ નહીં દિજવર.
પાક શ્યાક નહીં અંદ્ર, મડેજ જાલ લોધી નહીં,
વધાયો વગડ વરાહ નહી, તે બીજે ઉદયો ન ચંદ્રમા.

(ધીસોડાં)

ભવાઈ કરનારા લોકોની ન્યાત "તરગાળા" એ નામે ઓળખાય છે, કારણ કે તેઓ પણ જનોઈ પહેરે છે. એ તરગાળા તે ત્રાગડવાળા એ શબ્દનો ઉચ્ચારભેદ છે. ત્રાગાળા (ત્રાગ કરનારા) એ અર્થમાં નથી.

સાતસેં વર્ષ પહેલાંના એક પ્રસંગને માટે આજના દશા વીશાઓને ચઢતા ઊતરતા માનવા એ ભૂલ અજ્ઞાન છે.

બુદ્ધિવાદના હાલના યુગમાં દશા વીશા જેવા ક્ષુલ્લક ભેદો રાખી મૂકીને હજારો લોકોને સંકડાવી મારવા એ ભૂલ છે.

ઐતિહાસિક સ્થિતિને માટે શરમાવું અને તે સ્થિતિ છુપાવવા ઈચ્છવું એ અજ્ઞાન છે.

અપવાદ અનિવાર્ય છે. હિસાબે દશા વીશાની ઉપ પેઢી ગુજરી ગઈ. ઉપ પેઢી ઉપરના વશાના પૂર્વજેએ નિંદાતા બે માણસનો પક્ષ ના કર્યો તેને માટે ૭૦૦ વર્ષ પછીની જ તેમની પ્રજા ઉત્તમ અને દશાના પૂર્વજેએ નિંદાતા બે માણસનો પક્ષ કર્યો તેને માટે ઉપ પેઢી પછીની તેમની પ્રજાને હલકી માનવી એ ન્યાય અને એ બુદ્ધિવાદ અદ્ભુત ગણાય ! બાપે દેવાળું કાઢ્યું હોય તો પણ દીકરો સારી કમાણી કરતો થાય તો તેને કોઈ દેવાળિયો કહી શકતું નથી. શેઠ તરીકે જ સર્વ સ્થળે તે પ્રતિષ્ઠા પામે છે. પણ આ એબ તો દેવાળું કાઢવા કરતાં પણ વધારે ભયંકર કે આજે ઉપ પેઢી વીતી ગયા છતાં હતું તે કાયમની કાયમ ! બાપે ચોરી કરી હોય ને જેલમાં જઈ આવ્યો હોય પણ દીકરો સદાચરણી થાય તો દીકરાને કોઈ ચોર કહેતું નથી, પણ અહીં તો ચોરનો ન્યાય પણ નહિ !

મુસલમાની રાજ્યકાળે શ્રાવકોના અને બ્રાહ્મણવર્ગના લાખો લોકોને મુસલમાનોએ જેર જુલમથી વટલાવ્યા છે. લાખો લોકોની બહેન દીકરીઓને પકડીને લઈ ગયા છે, લાખો દેવસ્થાનોનો નાશ કર્યો છે અને લાખો મૂર્તિઓ ભાંગી નાખીને મસ્જિદો ચણાવી છે. હાલના મુસલમાનોના પૂર્વજેએ આવાં ભયંકર કૃત્ય કર્યાં છે, પણ એ કૃત્ય કરનારની દશમી પેઢીના કે પચીસમી પેઢીના હાલના મુસલમાનોને કોઈ ગુન્હેગાર ગણતું નથી. અત્યારે તો ઊલટા મુસલમાનોના પક્ષમાં રહેવાને હિંદુઓ તૈયાર થાય છે. પણ દશાના પૂર્વજેના ગુન્હો તો મુસલમાનોના પૂર્વજે.

વસ્તુપાળ તેજપાળની ઉદારતા

વસ્તુપાળ તેજપાળે ઉદારતાથી જેટલું ધન વાપર્યું છે તેટલું બીજા કોઈએ વાપર્યું નથી. એકલા જૈનધર્મના જ નહિ, સર્વ ધર્મના લોકો માટે તેમણે તળાવ, કૂવા વગેરે સાર્વજનિક કામો પાછળ એમણે જેટલું ધન ખર્ચ્યું છે, તેટલું બીજા કોઈ શ્રાવકે ખર્ચ્યું નથી. ને તેથી જ એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે ઉદારતામાં વસ્તુપાળે જે કર્યું છે તેવું બીજા કોઈએ કર્યું નથી. અમદી ઉદારકૃતિની નોંધ જેની પાસે ન હોય તેવો કોઈ પણ જૈન સાધુ નહોતો. સં. ૧૭૨૧માં મેરુવિજય કવિએ વસ્તુપાળ તેજપાળનો રાસ ખનાવ્યો છે, તેમાં એમની ઉદાર કરણીની નોંધ આ પ્રમાણે છે.

"જૈન પ્રાસાદ કરાવિયા, પંચ સહસ્સ પાંચસેં ચ્યારે.

વીસ સહસ્સ ત્રણસો ઉર્ધયાં, જિનમંદિર ઉદારે. ૪

ભગવંત ણિબ ભરાવિયાં, લાંખ સવા કહેવાયરે,

અઢાર કોડિ ત્યાં વ્યય કરી, વલિ ત્રણ ભંડાર ભરાયરે. ૫

દાંત સિંહસન સાતમેં , નવદેં નેવ્યાશી પોલાસ રે,

* સિદ્ધરાજને માટે જેમ કહેવામાં આવ્યું છે કે :-

માહલયો મહાયાત્રા મહાસ્થાનં મહાસરઃ ।

યત્કૃતં સિદ્ધરાજેન તત્કૃતં કેતક્વચિત્ ।

વસ્તુપાળ માટે પણ તેમજ કહેવામાં આવ્યું છે કે : અબ્રહ્મદાને પયઃપાનેઽપાસરા-જૈન સાધુઓને રહેવાનાં સ્થાન અને શ્રાવકોને ધર્મધ્યાન કરવા ખેસવાની જગા.

સમવસરણ + પટકૂલનાં, પાંચસેં પંચ રસાલરે. ૬

શત્રું જે દ્રવ્ય ખરચિયું, અઢાર કોડિ છન્નુ લાખરે,

ગિરનાર ઉપર એટલા, એંશી લાખ અઢાર કોડિ ભાંખરે. ૭

અર્બુદાચલ ઉપરે, દ્રવ્ય ખરચે મનરંગ રે,

ખાર કોડિ એશીલાખ લહું, લૂંણિગ વસહી નાંમે સુચંગરે. ૮

*"ત્રાગો"

- તોરણ ત્રણ ચઢાવિયાં, શેત્રુંજે આખૂ ગિરનાર રે,
સોનઘ્યા ત્રણ લાખન, એકેકું તોરણ સાર રે. ૯
- દેહરાસર ઘર પૂજતા, સાગ તણાં તે સો પંચવિસ રે,
જૈનરથ નીપજવિયા, દાંત તણા તે ચોવીસરે. ૧૦
- સાવ પંચમી આરાધતો, ઊજવણું અનેક પ્રકાર રે,
અઢાર કોડિ સોના તણાં, પુસ્તક લિખ્યાં ભંડાર રે. ૧૧
- બ્રાહ્મણ નિશાલ સાતસેં, સાતસેં ઘર શત્રુકાર રે,
મેસરી પ્રાસાદ કરાવિયા, ત્રણ સહસ્સ ને વલિ ચાર રે. ૧૨
- તાપસ મઠ કર્યા સાતમેં, ચોસઠ મસીત તે લાયરે.
ચૈત્ય રખવાલા તે કહું, શિવ મલ્છનાં મન રાખરે, ૧૩
- પાષાણ અંધજ તે કર્યા, ચોરાસી સરોવર જોય રે,
વાટે કરાવી વાવડી, ચારસે ચોસઠ વલિ હોય રે. ૧૪
- સાતમેં કૂપ કરાવિયા, વીસામા ચાર હજારે,
ચરમ તલાવ તે ચાલતાં, ચારસેં ચોરાશી સાર રે. ૧૫
- મોટા ગઢ મંડાવિયા, છત્રીસઠે પ્રસિદ્ધરે.,
પ્રપા + મંડાવી ખરસેં, એમ ઉપકાર મંત્રી કીધરે. ૧૬
- ગચ્છવાસી જતી સાતસેં, સૂજતો લહે ત્યાં આહાર રે,
એક સહસ્સ ને આઠશે એકાકી વિચરે વિહાર રે. ૧૭
- બ્રાહ્મણ વેદ તિહાં ભણે, પાંચસેં ત્યાં દરખાર રે,
એક સહસ તાપસ કહું, કાપડી સહસ્સ ચાર રે. ૧૮
- પ્રેમસું સહુને પોષતો, મંત્રી બોલે મધુરી ભાષ રે,
ત્રંબાવતીમાં વ્યય કરે, સોનઘ્યા તે જે લાખરે. ૧૯
- જય જયકાર દીસે સદા, સામીવચ્છલ બહુ કીધરે,
સંઘપૂજા વરસે ત્રણ કહું, વસ્ત્ર આભરણ અનેક દીધરે. ૨૦
- જે જે મનોરથ ઉપન્યા, તે તે ઇધલા થયા સિદ્ધરે,
એકવીશ સૂરિપદ થારિયાં, પદ મહોચ્છ મેરુસમ કીધરે. ૨૧

* * * * *

એક મારવાડી કવિકૃત્ય કાવ્ય

પંચ અર્ખ જિન ખર્વ દુર્ખલાં અધારા,
 પંચ અર્ખ જિન ખર્વ કીધ જિન જામણવારા.
 સિત્યાણવૈ કોટિ દીધ પ્રોહિતાં, પોરવાડ કખહુ ન નૈ,
 ઓર પિચાસી કોડિ, ફૂલ તંખોલી હૈ.
 ચંદન સુ ચીર કપૂર મિસિ, કોડિ ખહતરિ કપડા,
 દેતાજ દાંન ખસ્તપાલ યોં, તેજપાલ કરતખ ખડાં.

શુરો રણેષુ ચરણપ્રણતેષુ સોમો,
 વક્રોત્તિવક્ર ચરિષિ બુદ્ધોઢર્થ બોધે ।

જીતૌ ગુરુઃ કવિજને કવિરક્રિયાસુ,
 મંદોપિ ચ ગ્રહમયો નહિ વસ્તુપાલઃ

૧૫

(અર્થ: યુદ્ધમાં શૂરો શરણે આવેલાને શીતળ, વાંકાની સાથે વાંકો, અર્થ બોધમાં જ્ઞાતા, ઈંદ્રિય જીતનારનો ગુરુ (મોટો જિતેન્દ્રય), કવિઓમાં કવિ, અને સદ ઉદ્યોગી એવો (સર્વ ગ્રહોના ગુણવાળો) વસ્તુપાલ છે.

વસ્તુપાલ આટલો મોટો ધનવાન અને આવો મોટો સત્તાધારી છતાં કેવો ત્યાગી અને જિતેન્દ્રિય હતો તે આ શ્લોક ઉપરથી જણાય છે :-

એકલહારી ભૂમિસંસ્તારકારી, પદ્રયાંચારી શુદ્ધ સમ્યકથત્વધારી ।
 યાત્રાકાલે સર્વસચ્ચિતહારી, પુણ્યાત્મા સ્યાદ્ બ્રહ્મચારી વિવેકી ।

(અર્થ : દિવસમાં એક વખત ભોજન કરનાર, જમીન પર પથારી કરીને સૂનાર, પગે ચાલીને જનાર, શુદ્ધ સદાચારી, યાત્રાએ જતાં આવતાં જૈન સાધુઓને ન ખપે તેવા સર્વ આહારનો ત્યાગી બ્રહ્મચારી, પુણ્યાત્મા અને વિવેકી છે.)

વસ્તુપાળ-તેજપાળના ચારિત્ર્યવર્ણનને માટે ખાસ બે સંસ્કૃત ગ્રંથો રચાયા છે. દરેક જૈનકથાસંગ્રહમાં એમની કથા નોંધાયેલી છે અને સોમેશ્વર જૈનકથાસંગ્રહમાં એમની કથા નોંધાયેલી છે અને

* પીતલની ઉપાશ્રય.

સોમેશ્વર નામના બ્રાહ્મણ કવિએ તેમની કીર્તિને ઉદ્દેશીને "કીર્તિકૌમુદી" નામનું અતિ ઉત્તમ સંસ્કૃત કાવ્ય રચ્યું છે. એમની હયાતીને કાળે હજારો વિદ્વાન તેમની ઉદારતાનો લાભ લેવા આવતા હતા અને દરેક કવિ એમના ગુણવર્ણન કંઈ કંઈ કાવ્ય કરી જતા. વસ્તુપાળ જેવા કાવ્યના મર્મ સમજનારા અને કવિઓને ઉત્તેજન આપનાર હતા તેવા તે પોતે પણ વિદ્વાન હતા. તેઓ સંસ્કૃત ભાષા સારી રીતે સમજતા હતા એટલું જ નહિ પણ વસ્તુપાળ પોતે સંસ્કૃત કાવ્ય કરતા હતા. દુર્ભાગ્યે એમનાં રચેલાં કાવ્ય બહુજ થોડા હાથમાં આવ્યાં છે.

* એમનું રચેલું કાવ્ય જે હજુ સુધી અપ્રસિદ્ધ છે તે મારી પાસે છે તે જૈન ધર્મની ક્રિયા વિધિને લગતું અને સંસ્કૃતમાં છે.

વસ્તુપાળનાં બિરુદ (પદવી) આ પ્રમાણે બોલતાં :

"(૧) પ્રાગ્વાટસાતિ અલંકરણ (૨) સરસ્વતીકંઠાભરણ (૩) સચિવચૂડામણિ (૪) કૂર્યાલિસરસ્વતી (૫) ધર્મપુત્ર (૬) લઘુભોજરાજ (૭) ખડેરા (૮) દાતારચકવર્તી (૯) બુદ્ધિ અભયકુમાર (૧૦) રૂપિ કંદર્પ (૧૧) ચતુરિમા ચાણક્યા (૧૨) જ્ઞાતિવારાહ (૧૩) જ્ઞાતિગોવાલ (૧૪) સધિદવંશ ક્ષયકાલ (૧૫) સાંખલારાય માનમર્દન (૧૬) મજ્જાજૈન (૧૭) ગંભીર (૧૮) ધીર (૧૯) ઉદાર (૨૦) નિર્વિકાર (૨૧) ઉત્તમ જન માનનીય (૨૨) સર્વજન શ્લાઘનીય (૨૩) શાંત (૨૪) ઋષિપુત્ર (૨૫) પરનારી સહોદર ઈતિશ્રી વસ્તુપાલ બિરુદાવલી."

પોરવાડના કુલગુરુ (ગોર) શ્રીમાળી બ્રાહ્મણો છે, એ તેમની શ્રીમાળીઓ સાથેની એકતાનો સબળ પુરાવો છે.

પોરવાડની વસ્તી ગુજરાતમાં બધે ફેલાયેલી છે, તેમજ માળવા, આબુની આસપાસનો પ્રદેશ, મારવાડ અને દેશના બીજા ભાગોમાં પણ છૂટીછવાઈ છે. પોરવાડોની શાખા સોરઠિયા પોરવાડ અને કપોળ એ જ્ઞાતિઓ વૈષ્ણવ ધર્મ પાળે છે તેમજ શુદ્ધ પોરવાડમાં પણ વૈષ્ણવ અને જૈન એ બેઉ ધર્મ ચાલે છે. પોરવાડોની એક શાખા બંધડા નામની છે તે મુખ્યત્વે જૈન છે. એ શાખાનાં ચોવીસ ગોત્ર છે તે આ પ્રમાણે : ચૌધરી, કાલા, ધનગર, રતનાવત, ધનૌત, મજવર્યા, ડવકારા, ભાદલીયા, કામલીયા, શેઠીયા, ઉધિયા, ખેખંડ, ભૂત, ફરક્યા, ભલેપરીયા, મંદોવરીયા, મુનિયા, ઘાંટીયા, ગલિયા, ભેસોતા, નવેપર્યા, દાનગડ, મહતા, ખરડીયા.

+ સાધુઓ વ્યાખ્યાઓ વાંચવા ખેસે તેમના ઉપર બાંધવાના કીમતી ચંદરવા. સદાપ્રત આપનારાં સ્થાન. પરબ.

મહાકાર્જુનનો શિલાલેખ

શ્રી ગણેશાય નમઃ ॥ સંવત ૧૬૭૯ વરષે શકે ૧૫૪૫ પ્રવર્તમાને.... મતે શ્રી સૂર્યે ગ્રીષ્ઠ રતે મહા મંગલપ્રદે વૈસાખ માષે શુકલ પણે ૧૨ ગુરુવારે સી નક્ષત્રે સીધી જોગે તદ પ્રારંભ પ્રાસાદ મુર્ત પાદસા શ્રી જંગીરસાહા વીજય રાજ્યે પચ્ચગણે ચીખલી દેસાઈ નાયક પ્રાગજી બ્રાતા સૂરજી પ્રાસાદકર્તા સૂરત બંદરે વાસ્તવ્ય શ્રી જંગીસાહા વજ્યે રાજ્યે પ્રગણે ચીખલી દેસાઈ નાયક પ્રાગજી બ્રાતા સૂરજી પ્રાસાદકર્તા સૂરત બંદરે વાસ્તવ્ય તપસી રઘુનાથ ભટ ગીરનારા આશીર્વાદ પરીખ માધવ સૂત પરીખ રામા સૂત પરીખ રાજપાલ, સૂત પરીખ કીકા સૂત પરીખ નાથજી ભાર્યા બાઈબખાઈ પીતા પરીખ સહકીર્ણ શીરંગની દીકરી તેના સૂત ૨ પરીખ કાહાનની ભાર્યા માનબાઈ સીહા ભાઈબ્યાની દીકરી તેની સૂત ૪ તાપીદાસ ॥ તુલસીદાસ ॥ ગોવંદદાસ ॥ ગોકલદાસ ॥ નિ ૧ બાળ લાડકી, ખીજુ ભાઈ પરીખ નામની ભાર્યા ગુરબાઈ, તેનું પીતા વીરજી કાહનની દીકરી તેની સૂત માહનદાસ ગ્રાતી શ્રી ડિડૂ સાજનિ વસા ૨૦, ગોત્રદેવ્યા લેખશસર વાસવસૂત્ર ॥ કાર્યકર્તા સાર્થી સાહા દેવજી વાઘજી વંત ત્રય પેઠી ગ્રાતી સોમપરા શાષા ઈદુલ્યર્ભી ગોત્રદેવ્યા ત્રીપૂરસૂનરી વિશ્વકર્મા કુલે પ્રાસાદ કર્ત્તસંવત ૧૬૮૬ વર્ષ શકે ૧૫૫૧ પ્રવર્તમાને માર્ગશીર્ષ માસે કૃષ્ણપક્ષે ૧૩ બુધવાસરે વીસાખા નક્ષત્રે તદ્દિને કાર્ય સંપૂર્ણ શીવમલકાઅર્ચનની કીપાથી કાર્ય દાપાદ્યા.

આ લેખમાં "ડિડૂ સાજનિ વસા ૨૦" એમ લખ્યું છે. "વિસા ડીડૂ" એમ લખવાને બદલે "વસા ૨૦" એમ લખ્યું છે. "વીસા" અથવા "વિસા વસા" એ બે એક જ અર્થના શબ્દો છે એવું લેખ ઉપરથી જણાય છે.

સંવત્ ૧૭૪૧ માં લક્ષ્મીરત્ને રચેલા "ખેમા હડાલીયા"ના રાસમાં પણ વીશાનો અર્થ વીસ વશાના એવો જ કર્યો છે.

"લિએ દીએ લેખે કરી લાખ કોટ ધનધાર;
વણીક સમો કો અવર નહી, ભરણ ભૂપભંડાર.

"વીસ વસાયલ વાંણિઓ જુઓ તે નામ કહાઈ,
આચારજ થાપન કરી ગછ ચોરાસી માંહિ" પર.

(ઐતિહાસિક રાસમાલા)

શામળભટ પણ એમ જ કહે છે :-

"વણિક માંહિ ગુણ વીશ, રીસનો ન ચડે રંગે,
"વીશ વસા નહિ, વણિક, જીભે જે જૂંડું ખોલે,
વીશ વસા નહિ વણિક પેટના પડદો ખોલે,
વીશ વશા નહિ વણિક ઉતાવણીઓ જે થાએ,
વીશ વશા નહિ વણિક વનિતા શું વહેવાયે,
વળી વીશ વસા તે વણિક નહિ, ચડ્યો રાવલે જાણિયો,
જે સત્ય તજે શામળ કહે, વીશ વશા નહિ વણિયો."

"જૈન સંપ્રદાય શિક્ષા" નામના હમણાં પ્રકટ થયેલા ગ્રંથમાં
સન્નિપાતનું વર્ણન કરતાં એ શબ્દનો આ પ્રમાણે ઉપયોગ કર્યો છે :-

જિહ્વાસ્યમામ દ્વઘસી દીસે,
તીક્ષ્ણ સ્પર્શ પુનિ વિશ્વાવિસે"

૫

(પૃ. ૪૬૪)

"ઉખાધ ખાઈ દિન એકવીસ, ખયનરોગ જાઈ વિશ્વા વીસ." ૮૯

જૈન પત્રલેખન પદ્ધતિમાં શ્રાવક પોતાના ગુરુને પત્ર લખે
તો તેમાં ખીજી ઉપમાઓ સાથે આ ઉપમા લખાય છે.

વીસ વિશ્વ જીવદયા પ્રતિપાલક ॥

ચારણ કવિ લક્ષ્મણે રચેલા રૂકમણિ વિવાહમાં એ શબ્દો આ
પ્રમાણે વપરાયા છે :-

"જૈ મન કલ્પ્યૌ માહ રૈ, કારણિ તુજ કિસંન,
ખીસવા ખીસ ન આવીસ્યૌ, તો હોમેસ્યૌ તન."

ઉત્તમ કુળવાળા - પૂરેપૂરી યોગ્યતાવાળા તે વીસ વસાના
અને તેથી ઓછી યોગ્યતાવાળા તે ઓછા વશાના એવું કહેવાનો ચાલ
ઘણા લાંબા કાળથી આપણા આખા દેશમાં ચાલતો આવ્યો છે.
પૃથરાજ ચૌહાણના મસીઆઈ જયચંદે વસ કર્યો ત્યારે જે કાન્યકુબ્જ
બ્રાહ્મણો વરુણમાં આવ્યા હતા, તેમને તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે

ચઢતા-ઊતરતી પદ આપવામાં આવ્યાં હતાં. તે ચઢતા પદ એક વિશ્વા (વશા)થી વીસ વિશ્વા સુધીનાં હતાં. તે વખતે અસ્તિત્વમાં આવેલો એ વશાના ચઢતા-ઊતરતાપણાનો ભેદ સંયુક્ત પચ્ચાન્તના કુળ એક વશાથી વીસ વશા સુધીની ચઢતા-ઊતરતી મરજદ (યોગ્યતા)નાં ગણાય છે. પાંચ વશાના કુળવાળો સાત વશાના કુળવાળાને કન્યા આપે તો કન્યાના આપે વરને પહેરામણી આપવી પડે, પણ સાત વશાના કુળવાળો તો પાંચ વશાના કુળવાળાને કન્યા આપે જ નહિ. વીસ વસાવાળાનાં ખટકુળ છે. દશથી ઓગણીસ વસા સુધીના તે "પંચાદર" કહેવાય છે. અને દશથી ઓછા વસાની મરજદ (યોગ્યતા) વાળા તે "ધાકર" (નાના) કહેવાય છે. ગુજરાતમાં વસતી કેટલીક જ્ઞાતિઓમાં પણ વશાનું પ્રમાણ ચાલે છે. ખંભાતના ઔદિત્ય ટોળકિયા બ્રાહ્મણમાં દશા, વીશા, અને પાંચાના કુળ ભેદ છે. એ ભેદમાં વીસા સૌથી ચઢતા, દશા તેથી ઊતરતા, અને પાંચા દશાથી પણ ઊતરતા એમ મનાય છે

નવા વર્ષની શરૂઆતમાં વાસનો વરતારો વાંચવામાં આવે છે, જેને સારપત્રિકા અથવા સારો કહે છે. તેમાં જુદી જુદી વસ્તુનું પ્રમાણ વસાથી ખતાવવામાં આવે છે. જેમ વાયુના વશા, વિગ્રના ૧૧ વશા, વિનાશના ૧૫ વશા, પરચકના ૧૭ વશા, વસ્ત્રના ૧૭ વશા, ધીના ૯ વશા, એમ અનેક વસ્તુઓનું વધતા ઓછાનું પ્રમાણ વશાથી ખતાવવામાં આવે છે. જેના વીશ વશા હોય તે પરિપૂર્ણ કહેવાય અને તેથી જેટલા વશા ઓછા હોય તેટલું તે ઓછું ગણાય.

એ જ પ્રમાણે માણસને માટે બોલતાં જે ઠરેલ, પ્રમાણિક, ડાહ્યા તેને "એ તો વીશી માણસ છે." એમ કહે છે. માલમાં પણ સારા માઠાને બદલે "વીશી પોણીવીશી" કહેવાનો ચાલ છે. અર્થાત્ હરકોઈ માણસ, સમૂહ કે વસ્તુનું ચઢતા ઊતરતાપણું વશાથી ગણાય છે.

સત્તરમા શતકમાં થયેલા મહોપાધ્યાય શ્રી જયસોમના શિષ્યમહો શ્રી ગુણવિજય તેમના શિષ્ય વાચકથી કીર્તિ ગણિ એમના

લખેલા "પ્રશ્નિત પશ્ચાનાં પ્રત્યુત્તરાણિ" એ નામના લેખમાં હીનજાતિ સંબંધનીના પ્રશ્નના જવાબમાં લખે છે કે

તેને લોકે વિંશતિ વિશ્વાપકોઙ્ચં દશ વિશ્વકોઙ્ચં ઇત્તેવં વ્યવહારઃ સાંપ્રતોન એવ બોધવ્યો”.

(અર્થ : તે લોકોમાં આ વીશો - વીશ વશાનો, આ દશ વશાનો એવો વ્યવહાર ચાલે છે તે જણવું.) અર્થાત્ ચઢતા તે વીસ વશાના અને ઊતરતા તે દશ વશાના એવું લોકમાં મનાય છે.

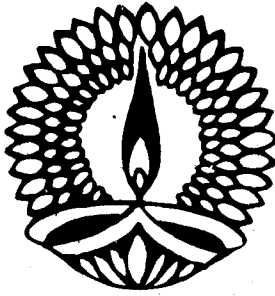
ભરૂચ અને કામરેજના ભાગવ બ્રાહ્મણોમાં પણ ઊંચા-નીચાના ભેદથી દશા વીશા મનાય છે. ‘બ્રાહ્મણોત્પત્તિ માર્તંડ’માં લખે છે કે દશા વીસા પ્રેભેદશ્ચ યેષાં મધ્યેસ્તિ સાંપ્રતમ્ (એમનામાં હાલ દશા-વીશાના ભેદ ચાલે છે.) જૈનોમાં દશા વીશા મનાય છે, તે પણ આ જ ધોરણે મનાય છે. વીશા તે ઊંચા અને દશા તે નીચા એવી માન્યતા સર્વ ઠેકાણે ચાલે છે. આ માન્યતા શા કારણથી ઉત્પન્ન થઈ તે આપણે આગળ જોઈશું. હમણાં આપણે એ જોઈએ કે આ માન્યતા ક્યારથી ચાલતી આવે છે.

જૈન દેરાસરોમાં પાષાણની અને પિત્તળની પ્રાચીન સંખ્યાબંધ મૂર્તિઓ મળે છે. આ મૂર્તિઓ ઉપર તે મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરાવનારનું નામ, તેના બે-ત્રણ પેઢીના પૂર્વજોનાં નામ, તેની જ્ઞાતિનું નામ, તેનાં સ્ત્રી-પુત્રાદિનાં નામ, જે ગામનો તે રહીશ હોય તે ગામનું નામ અને જે ગામે તે મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હોય તે ગામનું નામ પણ ઘણી મૂર્તિઓમાં હોય છે. આ ઉપરાંત પ્રતિષ્ઠા કર્યાની તિથિ, વાર, માસ, સંવત અને પ્રતિષ્ઠા કરાવનાર ધર્મગુરુ તથા તેમનો ગચ્છ અને તેમના પૂર્વગુરુઓનાં નામ પણ હોય છે. વાણિયા જ્ઞાતિના ઈતિહાસની શોધ કરનારને માટે આ બહુ સારાં સાધન છે. ‘દશા’, ‘વીશા’ના ભેદ ક્યાંથી પડ્યા એ પ્રશ્નના ખુલાસા માટે આ મૂર્તિઓ ઉપરના લેખ બહુ પ્રમાણભૂત પુરાવા પૂરા પાડે છે.

મૂર્તિઓ ઉપરના લેખ નાગરી લિપિમાં અને સંસ્કૃત ભાષામાં લખેલા હોય છે, એથી ‘દશા’ અને ‘વીશા’ એ પ્રાકૃત નામોને બદલે

સંસ્કૃતમાં "લઘુશાખા" અને "વૃદ્ધશાખા" એ નામે બે ભેદ બતાવવામાં આવ્યા છે.

અત્યારે કોઈ પણ વાણિયાને તેની જ્ઞાતિ પૂછીએ તો તે પોતાની જ્ઞાતિ સાથે "દશા" કે "વીશા" જે હશે તે ભેદ જોડીને પોતાની જ્ઞાતિનું નામ કહેશે. એજ પ્રમાણે પાછલાં એક બે શતકોમાં પ્રતિષ્ઠિત થયેલી મૂર્તિઓ પર "દશા" કે "વીશા" અથવા "લઘુશાખા" કે "વૃદ્ધશાખા" એ ભેદ જ્યાં ત્યાં બધા લેખોમાં લખાય છે. આપણે એ ભેદની પ્રાચીનતા જોવી છે તેથી પાછલા એક બે શતક પડ્યાં મૂકીને આગળના વખતના લેખોમાં "લઘુશાખા" "વૃદ્ધશાખા" ના ભેદ ક્યાં સુધી મળે છે તે જોઈએ.

"મધુપુરી (મહુડી) તીર્થની પ્રાચીનતાનો ઇતિહાસ અને ખડાયત ગામની પ્રાચીનતા

મહેસાણા જિલ્લાના વિજાપુર તાલુકાના ખડાયત ગામ પાસે કોટચાર્કનું જૂનું મંદિર છે. જ્યાં ખડાયતા વણિકો દર્શન કરવા આવે છે. અત્યારે મહુડીમાં છે એ તો નવું મંદિર છે.

વિજાપુરથી અગ્નિ ખૂણામાં સાબરમતી નદી ઉપર ખડાયત ગામ વસેલું હતું. આ ગામ એક હજાર વરસ ઉપરાંત જૂનું હોવાનું મનાય છે. મુસલમાનોના શાસન દરમિયાન આ ગામ ભાંગી ગયું હતું. ખડાયત ગામમાં હાલ કોઈ ઘર નથી પરંતુ તેની પાસે નવું ખડાયત ગામ ઠાકોરોએ વસાવ્યું હોવાનું મનાય છે. ખડાયત ગામ સંસ્કૃતમાં ખડાયતન નગર તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. માળવાના રાજ ગદર્ભસેનની રાજ્યની હદ ખડાયતા સુધી હોવાનું મનાય છે. ગદર્ભસેનને ગર્દભી વિદ્યા સાધ્ય હતી. ખડાયતા પ્રાચીન નગર છે. નદીમાં જૂની વાવ છે. નદીમાં કોઈ વાવ કરાવે નહિ પરંતુ આ વાવનું અસ્તિત્વ એ પુરાવો આપે છે કે નદી ત્યાંથી દૂર હોવી જોઈએ. મહુડીના આરે કોટચાર્ક મંદિરના માર્ગે એક કૂવો પણ છે. ખડાયતમાં ભીલ ઠાકોરોની વસતી વધુ હતી.

જૂના ખડાયત ગામમાંથી ખોદકામ કરતાં જૈનતીર્થંકર અજિતનાથ ભગવાનની ચાર હાથ ઊંચી પ્રતિમા મળી હતી તેથી એ ક્ષિત થાય છે કે આ નગરમાં જૈન દેરાસર વિદ્યમાન હતું. તેના અવશેષો ક્યાંક ક્યાંક નજરે પડે છે. મુસ્લિમ શાસન દરમિયાન વારંવાર હુમલાથી કંટાળીને કહે છે કે નડિયાદ, મોડાસા, હલધરવાસ, ઉમરેઠ વગેરે તરફ સ્થળાંતર કરી ગયા. જૈનાચાર્ય બુદ્ધિસાગર સૂરીશ્વરજીએ વિજાપુર વૃત્તાંત નોંધ્યું છે તેમ ખડાયતા વાણિયાઓ પહેલાં જૈન શ્રાવકો થયા એમ જૈન ધાતુ પ્રતિમાના લેખ ઉપરથી માલૂમ પડે છે. ગુજરાતના સુલતાન અહમદ શાહના વખતમાં

ખડાયત ભાંગ્યું અને મંદિર પણ તૂટ્યું હતું. અત્યારે જે કોટયર્ક મંદિર ઊભું છે તે તો પંદરમા - સોળમા સૈકામાં અંધાયેલું લાગે છે તે મંદિર કોણે નિર્માણ કર્યું તેની કોઈ વિગતો મળી નથી. પણ મંદિર ભવ્ય છે. જૂનું ખડાયત ગામ ભવ્ય હશે તે અવશેષો પરથી ખ્યાલ આવે છે. અત્રેના ટેકરા પર આરસની જૈન અંબિકા દેવીની મૂર્તિ પણ હતી. તે પર ચૈસો ખખડાવતાં મધુર અવાજ નીકળતો હતો. નવું કોટયર્ક મંદિર સંવત ૧૯૭૭માં અંધાવું શરૂ થયું હતું. (ખડાયતના) વણિકોને ખડાયતા વણિકો, બ્રાહ્મણોને ખડાયતા બ્રાહ્મણો અને ઠાકોરો, ભીલો ને ખડાયતા ઠાકોરો કહેવામાં આવે છે. વણિકોના વીસા ખડાયતા અને દશા ખડાયતા એમ બે ભેદ છે. એક વાયકા પ્રમાણે વસ્તુપાળ તેજપાળે પાટણમાં ચોરાશી નાત જમાડી ત્યારથી દશા વીસા એમ બે ભેદ પડ્યા છે. વસ્તુપાળ રાસમાં આ નિર્દેશ જોવા મળે છે.

હાલનું મહુડી - મધુપુરી સંવત ૧૯૭૧ વસાવવાનો મહાજને ઠરાવ કર્યો હતો. સાબરમતી નદી ઠેક પાસે આવી જવાથી મોટાં કોતરો પડી જવાથી સાતસો વરસ જૂની મહુડીની આથમણી દિશામાં ચાર ખેતર દૂર નવું મહુડી વસાવવામાં આવ્યું હતું.

જૂના મહુડી ગામમાં વીસ જેટલા જૈન વાણિયાઓનાં ઘર અને એક જૈન દેરાસર હતું. મહુડીમાં ઠાકોરોની વસતી વધારે હતી. તેઓ ખેત-મજૂરોનો ધંધો કરતા હતા.

ખડાયત મહુડીમાં કોટયર્કનું વૈષ્ણવ દેવનું મંદિર છે અને ત્યાં વિષ્ણુની મૂર્તિ છે. અહીંયા કારતક મહિનામાં અગિયારસથી પૂનમ દરમિયાન મેળો ભરાય છે. શામળાજીમાં પણ આ સમય દરમિયાન કાળિયાદેવના સાન્નિધ્યમાં મેળો ભરાય છે. કિંવદંતી પ્રમાણે ખડાયતના કેટલાક ઠાકોરે એક મહુડીના વૃક્ષ નીચે પરું વસાવ્યું તેથી તે મહુડી ગામ ગણાયું હતું. જૂના મહુડી અને ખડાયત ગામથી દોઢ ગાઉ ઉપર સાબરમતી વહેતી હતી. કોટયર્કની પાસે એક જૂનું મહાદેવનું દહેરું છે. પૂ. જૈનાચાર્ય સૂરિ બુદ્ધિસાગર મહારાજે મહુડીનું મધુપુરી નામાભિધાન કર્યું હતું. જૂનું ખડાયત ગામ તો હજાર બે-હજાર વરસ કે તેથી પણ પ્રાચીન હોવાનો સંભવ છે.

આજે મહુડી મધુપુરી જે કંઈ છે તે જૈનાચાર્ય બુદ્ધિસાગરસૂરીજી મહારાજના પુણ્યપ્રતાપે છે. જૂની મહુડીના દેરાસરમાંથી પદ્મપ્રભુની પ્રતિમા હતી તે લાવીને નવી મહુડીના દેરાસરમાં પધરાવી છે. ત્યાં સુધી ઘંટાકર્ણ વીરની પૂજા પૂર્વ થતી હતી તેની થાળી પ્રતિષ્ઠા વખતે બાંધવામાં આવતી હોવાનો નિર્દેશ મળે છે પરંતુ યોગનિષ્ઠ જૈનાચાર્ય બુદ્ધિસાગર સૂરી મહારાજે પાદરામાં ઘંટાકર્ણવીરને પ્રત્યક્ષ કરી તેમણે આપેલાં દર્શન પ્રમાણે તેની આકૃતિ દોરી મૂર્તિ કંડારાવી દેરી બનાવીને સંવત ૧૯૮૦માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. ત્યાર પછી તેનો મહિમા વધતો જતાં આજે મહુડી મધુપુરી એક મહાતીર્થ બની ગયું છે. જૈનો અને જૈનેતરો પણ વીરની માનતા માટે આવે છે. મહુડીની સુખડીની પ્રસાદી વધુ પ્રખ્યાત બની છે.

મહુડીમાં દેરાસરમાં તીર્થંકર પદ્મપ્રભુની ચમત્કારિક મૂર્તિ છે. તેના રક્ષક વીર તરીકે ઘંટાકર્ણ મહાવીરની સ્થાપના કરવામાં આવી છે.

મહુડીની જેમ આગલોડમાં પણ જૈન શાસન રક્ષક માણીભદ્રકનું સ્થાનક એટલું જ પ્રસિદ્ધ છે. આગલોડ ઘણું પ્રાચીન નગર છે.

મહુડીનો મહિમા દિવસે દિવસે વધવા માંડ્યો છે. યાત્રિકોની અવરજવરના કારણે ગામના વિકાસની પણ વૃદ્ધિ થઈ છે. ગાડા રસ્તાનો અત્યારે ડામરનો પાકો રસ્તો થઈ ગયો છે. એસ. ટી.ની સુવિધામાં વધારો થતાં યાત્રિકોને ઘણી સુવિધા થઈ છે. ભોજનશાળા અને રહેવા માટેની સગવડના કારણે યાત્રિકોને રાત્રિ રોકાણમાં કોઈ મુશ્કેલી પડતી નથી.

ઉત્તર ગુજરાતમાં મોટા એક એક ગામોમાં પ્રાચીન કાળમાં એક એક દેરાસર હતાં તેવા નિર્દેશો મળે છે. માણસા વિક્રમ સંવત્ તેરમા સૈકામાં વસ્યું હતું. તેમાં એક દેરાસર હતું. તે એ કાળે વિદેશી હુમલામાં તોડવામાં આવ્યું હતું તેમજ વિ.સં. ૧૭૯૮માં માણસાને ભારે ક્ષતિ પહોંચાડવામાં આવી હોવાનો નિર્દેશ મળે છે.

લેખ સંગ્રહ

સુરત દેસાઈપોળ સુવિધિનાથના દેહરામાં
પિત્તળની પ્રતિમા ઉપરનો લેખ

સંવત ૧૫૫૧ વર્ષે વૈશાખ શુદ્ધિ ૧૩ ગુરૌ ઉપકેશ શા. વૃદ્ધસજ્જને શ્રે. કેલ્હા ભા. કીલ્હણદે પુ. મના, શવા, નિહીયા ભા. ગુજરિ પુ. ૨ દેવા, માંકા સહિતેન ભા. દેવલદે સ્વકુટુંબ શ્રેયોર્થ શ્રી સંભવનાથ બિંબ કારા. પ્રતિષ્ઠિતં શ્રી બિવંદણીકગછ શ્રી શવાચાર્ય સંતાને શ્રી કક્કસૂરિભિ:

સુરત તાલાવાળાની પોળમાં મંદિરસ્વામીના દેહરાસરમાં
પિત્તળની પ્રતિમા ઉપરનો લેખ

સં. ૧૫૧૧ વર્ષે માઘ વદિ ૫ શુક્રે શ્રી શ્રીમાલ વંશે લઘુ સંતાને વ. મહુણા ભા. માણિકદે પુ. જગા ભાર્યા ગંગી સુ શ્રાવિકયા શ્રી અંચલગઢનાથ શ્રી જ્ય કેસરિસૂરીણામુપદેશેન સ્વશ્રેયસે શ્રી કુથનાથ બિંબ કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં શ્રી સંઘેન ॥ શ્રી

લઘુ શાખીય

સંવત ૧૫૭૩ વર્ષે માહ વદિ ૨ રવૌ । ઉસવાલ જ્ઞાતિય લઘુશાખીય મં. સહજ ભાર્યા પૂતલિ પુત્ર પાહિરાકેન માલ્હણદેવી યુતેન સ્વશ્રેયસે શ્રી સુમતિનાથ બિંબકારિતં પ્રતિષ્ઠિતં શ્રી કોરંટ ગચ્છે શ્રી સાવદેવસૂરિ પદે શ્રી નત્રસૂરિ તજદઉલી ગ્રામ.

સં. ૧૫૯૧ લઘુશાખા

સં. ૧૫૯૧ વ. પોસ વ. ૧૧ ગુરૌ શ્રી પત્તને ઉસવાલ લઘુશાખાયાં દો. ટાઉચ્ચ: ભા. લિંગી પુ. લકા ભા. ગુરાઈ નામ્ના સ્વશ્રેયોર્થ પુ. વીરપાલ અમીપાલ યુ. અંચલગચ્છે શ્રી ગુણનિધાનસૂરીણા મુ. કુંથનાથ બિંબ કા.પ્ર. (સુરત હરિપુરાનું દેહરું.)

શ્રીમાન શેઠ પૂર્ણચંદ્રનાહરે પ્રકટ કરેલા જૈન લેખ સંગ્રહમાંથી-

લઘુશાખા

સં. ૧૫૧૫ વર્ષે ફાગુણ વદિ ૫ ગુરૌ શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞાતિય લઘુશાખામાં શ્રે. અર્જન ભા. મંદોઅરિ પિતૃ માતૃ શ્રેયસે સુત ગોઈદેન

ભા. માકપુત્ર મેહાજલ સહિતેન શ્રી કુંથનાથ વિવં કારિતં પૂર્ણિમાપક્ષે
ભીમપદ્મીય ભદ્રારક શ્રી જયચંદ્રસૂરીણામુપદેશેન પ્રતિષ્ઠિતં ॥શ્રી॥
છ ।

(દિનાજપૂર-ઘાતુની પ્રતિમા ઉપરનો લેખ.)

કતારગામ લાડુઆ શ્રીમાળી જ્ઞાતિના દેહરામાં

પિત્તળની પ્રતિમા ઉપરનો લેખ

અલાઈ ૪૫ સં. ૧૬૫૬ વર્ષે વૈશાખ સુદિ ૭ બુધવારે
લઘુશાખામાં ઓસવાલ જ્ઞાતીય સ્તંભતીર્થ વાસ્તવ્ય સા. અમીઆ
ભાર્યા અમરાદે પુત્ર સા. કાનજીકેન ભાર્યા મરઘાઈ પ્રમુખ કુટુંબયુતેન
સ્વશ્રેયોર્થ શ્રી ઘમ્મમનાથ બિંબં કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં ચ તપાગચ્છે શ્રી
હીરવિજયસૂરિ પદ્મલંકાર ભદ્રારક શ્રી વિજયસેન સૂરિભિઃ શુભંભવતુ
કલ્યાણં ॥

વૃદ્ધશાખા

સં. ૧૬૬૭ વ. વૈશાખ વ. ૭ બુધે સ્તંભતીર્થ વાસ્તવ્ય ઉકેશ
જ્ઞાતીય વૃદ્ધશાખામાં સા. કર્મસી ભા. સખમાદે સુત સા. ઉદયવંતેન
ભા. ગમનાદે યુતેન સ્વકુટુંબ શ્રેયસે શ્રી આદિનાથ બિંબં કારિતં ॥
શ્રી તપાગચ્છેશ શ્રી હેમ સોમસૂરિભિઃ આચાર્ય શ્રી વિમલસોમસૂરિ
યુતેન પ્રતિષ્ઠિતં ॥

લઘુશાખા

પુસ્તકની નીચેનો લેખ-

"ઈતિ શ્રી સેરીસા લોડણ પાર્શ્વનાથ સ્તવન સમાપ્તઃ

સંવત ૧૬૭૦ વર્ષે આશ્વન માસે કૃષ્ણપક્ષે દ્વાદશયાયાં તિથી
ગુરુ વાસરે શ્રી સૂર્યપુરે લિખિતં ॥છા॥ શ્રીમાલ જ્ઞાતીય લઘુશાખામાં
સા. કેશવરગૃહે ભાર્યા બા. કમલાદે તત્સુત સાહા અમરશી પઠનાર્થ
॥ ગ્રંથાગ્રં ॥પપા॥

કુંભારીયાનાં દેહરાંની પ્રતિમાઓ ઉપરના લેખ.

સંવત ૧૬૭૫ વર્ષે માઘ શુદ્ધ ચતુર્થાચ-શનૌ-શ્રી ઉપકેશ
જ્ઞાતીય વૃદ્ધસજ્જનીય તપાગચ્છે ભદ્રારક.

(તીર્થ ગાઈડ)

સંવત ૧૬૭૫ વર્ષે માઘ વદિ ૫ શ્રીમાલી જ્ઞાતિય વૃદ્ધશાખીય શા રંગા ભાર્યા કિલા ભાર્યા સપત્ની ભાર્યા સેપૂર સુત હીરજી શ્રી આદિનાથ બિંબં કારિતં.

(તીર્થ ગાઈડ)

સંવત ૧૬૬૫ વર્ષે માઘ ધવલેતર શનૌ ઉપકેશ વંશીય વૃદ્ધસજ્જનીય સા. જગુ ભાર્યા જમનાદે સુત રહિયા ભાર્યા ચાપલદે સુત નાનજીકેન ભાર્યા નવરંગદે.

(તીર્થ ગાઈડ)

સુરત તાલાવાળાની પોળમાં મંદિર સ્વામીના દેહરામાં

પિત્તળની પ્રતિમા ઉપરનો લેખ

॥ સંવત ૧૬૫૮ વર્ષે વૈશાખ શુદિ ૧૩ બુધે લઘુ ઉસવાલ જ્ઞાતીય સૂરત બંદર વાસ્ત્ય સા. દેવરાજ ભાર્યા ધનાદે સુત જ્ઞેષ્ઠ સા. ભાણજી, લઘુ સુત સોમજી તદભાર્યા, શ્રા. લાલબાઈ કારિતં ચતુર્વિંશતિ જિન પરિકરિતં સી શાંતિનાથ બિંબં પ્રતિષ્ઠિતં ચ તપાગચ્છે ભદ્રારક શ્રી હીરવિજયસૂરિ શિષ્ય શ્રી વિજયસેન સૂરિભિઃ

સંવત ૧૬૬૪ વર્ષે જ્ઞેષ્ઠ સુદિ ૫ સોમે વૃદ્ધશાખાયાં ઊકેશ જ્ઞાતીય સૂરતિ બંદિર વાસ્તવ્ય સા. નાના ભા. વધજબાઈ સુત સા. વસ્તુપાલ નામના ભા. હીરબાઈ સુત સા. અલવેસર કુંઅરજી હેમજી ભા. હરખાદે, કમલાદે, પ્રમુખ કુટુંબ યુતેન સ્વશ્રેયશે શ્રી સુપાર્શ્વ બિંબંકા. પ્રતિ અકબ્બર સભાલબ્ધ વાદિવાદજ્યકાર ભદ્રારક પુરંદર પ્રભુ શ્રી વિજયસેનસૂરિભિઃ આ ચંદ્રાર્ક નંદનાત્ ॥

સુરત નગરશેઠની પોળમાં ગોડીપાર્શ્વનાથના દેહરામાં

પિત્તળની પ્રતિમા ઉપરનો લેખ

સંવત ૧૬૧૫ વર્ષે પોષ વદિ ૬ શુકે શ્રી ભૃગુકચ્છ વાસ્તવ્ય શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞાતીય વૃદ્ધશાખાય સા. જીવા ભાર્યા બાઈ અમરી સુત દોસી માઘવકેન શ્રી સુમતિનાથ બિંબ કરાવિતં શ્રી લઘુતાપક્ષે ભ. શ્રી વિજયદાન સૂરિભિઃ ॥

આમોદ વાંટાના દેહરામાં પિત્તળની પ્રતિમા ઉપરનો લેખ

વૃદ્ધશાખા

"સંવત ૧૬૪૩ વર્ષે ફાગણ શુ ૫ ગુરુ શ્રી સ્થંભતીર્થ વાસ્તવ્ય શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞાતીય વૃદ્ધશાખાયાં સા. જગપાલ ભા. જસલાદે સુત સા. જિનપાલ ભા. સંપૂરાદે સૂ. દેવકરણ, સોમકરણ શ્રી આગમગચ્છે શ્રી સંયમરત્નસૂરિ તત્પટે શ્રી કુલવર્દનસૂરિણા મુપદેશેણ શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામિ બિંબ કારાપિતં પ્રતિષ્ઠિતં ॥ શ્રી રસ્તુ ॥

લઘુશાખા

॥ સંવત ૧૬૪૩ વર્ષે ફાગણ સુ. ૫ ગુરુ શ્રી સ્થંભ તીર્થ વાસ્તવ્ય શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞાતીય લઘુશાખાયાં સા. હાસા ભાર્યા લખમાદે સૂ. સા. લાલા ભાર્યા ગંગાદે સૂત સા. જસા ભાર્યા વજુ સૂત સી. કેસવ, દેવકરણ, કાન્હજી શ્રી આગમગચ્છે શ્રી વિવેકરત્નસુરિ તત્પટે શ્રી સંયમરત્નસુરિ તત્પટે શ્રી કુલવર્દનસુરિણા મુપદેક્ષેણ શ્રી શ્રીઆંસનાથ બિંબ કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં ॥

આચાર્ય શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિનો જૈન ધાતુપ્રતિમા લેખસંગ્રહ

આચાર્ય શ્રી બુદ્ધિસાગરસુરિએ પાટણ, માણસા, વિજાપુર, ઊંજા, ડભોઈ, પાદરા, ડુંગરપુર, ઈડર, વિરમગામ, કેસરીયાજી, ભોયણી, કડી, કલોલ, પેથાપુર, અમદાવાદ, વડનગર, પ્રાંતિજ વગેરે ગામે ઉત્તર ગુજરાતમાં ફરીને ધાતુની પ્રતિમાઓ ઉપરના લેખોનો મોટો સંગ્રહ ભેગો કર્યો છે. એ સંગ્રહમાંના ૧૫૨૩ લેખનો એક ભાગ એમણે પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. તલ ગુજરાતમાંથી ભેગો કરેલો પ્રાચીન લેખોનો આ મોટો સંગ્રહ ઈતિહાસને લગતી વિવિધ સામગ્રીથી ભરપૂર છે. વાંચનાર સુજ્ઞ હોય તો આ સામગ્રીનો ઉપયોગ કરીને પોતાને જોઈતા વિવિધ ઘાટ ઘડી શકે.

આપણે આપણા પ્રસંગને માટે જોઈએ તો આ સંગ્રહમાં ૧૫૨૩ લેખ છે. તેમાંથી પાંચમા ભાગના એટલે ૩૦૩ લેખમાં લેખ લખાવનારની જ્ઞાતિનું નામ નથી. તે લેખો કુલ લેખમાંથી બાદ કરીએ તો બાકીના ૧૨૨૦ લેખ રહે. એ લેખમાં ૪૭૭ એટલે લગભગ ૨/૫ ભાગ જેટલા શ્રીમાળી વાણિયાના લેખ છે. ૨૯૪ એટલે લગભગ ૧/૩

ભાગ જૈટલા પોરવાડોના લેખ છે અને ૩૦૯ એટલે તે પણ લગભગ ત્રીજા ભાગના ઓશવાળોના લેખ છે. એ રીતે શ્રીમાળી પોરવાડ અને ઓશવાળ ત્રણ જ્ઞાતિના લેખોનો સરવાળો કરીએ તો તે ૧૦૮૦ લેખ થાય છે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જ્ઞાતિના નામવાળા ૧૨૨૦ લેખમાંથી ૧૦૮૦ લેખ બાદ કરીએ તો બાકી ૧૪૦ લેખ રહે છે જે જુદી જુદી જ્ઞાતિઓના લેખનો સરવાળો છે. પણ એ ૧૪૦ માંથીએ "શ્રી વંશ"નો ૧ અને "શ્રીશ્રીવંશ"ના ૧૪ એ કોઈ જુદી જ્ઞાતિના નહિ પણ શ્રીમાળી વાણિયા જ્ઞાતિના જ ટૂંકા નામના લેખ છે તે અને લાડવા શ્રીમાળીના ત્રણ લેખ છે તે શ્રીમાળીના લેખમાં મેળવી લઈએ, "વીરવંશ"ના ૮ લેખ છે તે ઓશવાળમાં મેળવી લઈએ, હુંખડ જ્ઞાતિના ૩૩ લેખ છે તેમાંના દિગંબરોના હોય તે તેમજ શ્રીમૂલસંઘના ૯ લેખ છે તે દિગંબરોના લેખ બાદ કરીએ તો બાકી ખહુજ થોડા લેખ જુદી જુદી જ્ઞાતિઓ માટે બાકી રહે છે. જુદી જુદી જ્ઞાતિઓમાં વાયડાના ૮, ડીસાવાલના ૧૦, ગુર્જર જ્ઞાતિના ૧૧, નાગર જ્ઞાતિના ૧૧, પક્ષીવાલના ૪, નેમાના ૪, નરસિંગપુરાના ૨, નાર્ગેંદ્રના ૩, ખડાયતાના ૨, સિંહપુરાનો ૧, વાઘેલાનો ૧, કપોળનો ૧, મોઢના ૨, ખડેલવાલ ૧, ભાવસારના ૪, અને શલાટનો ૧ લેખ છે. વાણિયાની કઈ જ્ઞાતિમાં જૈનધર્મનો કેટલો પ્રચાર હતો તે લેખોની આ સંખ્યા ઉપરથી જોઈ શકાય છે.*

લેખોની સાલવાર સ્થિતિ જોઈએ તો શ્રીમૂલસંઘનો ૧ લેખ ૯૫૬ નો છે. ૧ લેખ શક સંવત ૯૧૦ નો છે. એક લેખ જ્ઞાતિના નામ વગરનો ૧૦૪૨ નો છે. ૧૦ લેખ સં. ૧૧૦૦ થી ૧૨૦૦ સુધીના નામ વગરના અને એક લેખ સં. ૧૧૮૮ નો શ્રી શ્રીમાળી જ્ઞાતિનો છે. ૧૨૦૦ થી ૧૩૦૦ સુધીના ૪૩ લેખ છે, જેમાં ૨ પોરવાડના, ૨ ગુજર વાણિયાના, ૧ ખડેરકગચ્છનો અને ૩૮ જ્ઞાતિના નામ વગરના છે ૧૩૦૦ થી ૧૪૦૦ સુધીના ૧૦૮ લેખ છે જેમાં શ્રીમાળીજ્ઞાતિના ૧૯

* હજારો માણસોની વસ્તીવાળી એક જ્ઞાતિમાંથી એકાદ બે લેખ મળી આવે તે ઉપરથી એ આખી જ્ઞાતિ પરાપૂર્વથી જૈનધર્મ પાળતી હતી, એવું અનુમાન કરવું ભૂલ ભરેલું ગણાય.

(એમાં ૬ લેખમાં શ્રી શ્રીમાળી જ્ઞાતિનું નામ છે ને ૧૩ લેખમાં "શ્રીમાળી જ્ઞાતિ" લખ્યું છે.) પોરવાડના ૧૩, ઓશવાળના ૮, વાયડાના ૨, ખડાયતાના ૨, ગુર્જરનો ૧, પક્ષીવાલના ૪, મોઢનો ૧ ને ૫૮ લેખ જ્ઞાતિના નામ વગરના છે. ૧૪૦૦ થી ૧૫૦૦ સુધીના ૨૫૦ લેખ છે. તેમાં શ્રીમાળીના ૮૦ (શ્રીમાળીના ૬૧ ને શ્રીમાળીના ૧૯ મળીને), પોરવાડના ૬૧ અને ઓશવાળના ૪૯ લેખ છે. એમાં સં. ૧૪૯૫ના એક લેખમાં "ઉકેશવંશે સાહુ શાખાયાં" એમ લખ્યું છે. સાધુનો અર્થ સજ્જન છે. વૃદ્ધશાખાવાળા પોતાને સારા માણસ માનતા હતા ને તેથી તેમણે પોતાના તડને આ શબ્દ લગાડ્યો હોય તો તે સંભવિત છે. આગળ પણ સાધુશાખાના બીજા બે લેખ છે અને બાબુ સાહેબે પ્રસિદ્ધ કરેલા સંગ્રહમાં પણ એક લેખમાં સાધુશાખાનું નામ છે, એટલે આ શબ્દ વીશા અથવા વૃદ્ધશાખાને બદલે લખાયેલો હોય એમ લાગે છે. હુંખડાના ૧૬, નાગરના ૩, વાયડાના ૩, ડાસાવાલના ૨, ગુર્જરનો ૧, વીરવંશનો ૧, ને ૩૪ લેખ જ્ઞાતિના નામ વગરના છે. એકંદરે સંવત ૯૦૦ થી ૧૫૦૦ સુધીના ૪૧૫ લેખ છે. તેમાં ઉપરનો સાધુશાખાનો એક લેખ છેક છેવટના સંવતમાં છે તે બાદ કરતાં બીજા કોઈ પણ લેખમાં દશાવીશા સંબંધીનો કંઈ પણ ઉલ્લેખ મળતો નથી. સંવત ૧૫૦૦ પછીના લેખોમાં દશાવીશાનો ભેદ જણાવા મડિ છે. સંવત ૧૫૦૦ થી ૧૬૦૦ સુધીના ૯૧૦ લેખ છે. જેમાં શ્રીમાળીના ૩૩૭ (એમાં ૨૭૧ લેખમાં શ્રી શ્રીમાળી લખ્યું છે ને ૬૬ લેખમાં શ્રીમાળી લખ્યું છે.) સં. ૧૫૧૫ના એક લેખમાં શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞ. શ્રે. સિદ્ધસંતાને એમ લખ્યું છે, પણ તે ભૂલ છે. સિદ્ધને ઠેકાણે વૃદ્ધ જોઈએ. ૧૫૧૭ના એક લેખમાં શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞાતીય લઘુસંતાનીય દોસી મહિરાજ એમ લખ્યું છે. ને સં. ૧૫૭૫ના એક લેખમાં શ્રીમાલ જ્ઞા. લઘુસંતાનીય લખ્યું છે. સં. ૧૫૧૯ના એક લેખમાં "લઘુશાખાયાં" એવું લખ્યું છે, પણ તેમાં જ્ઞાતિનું નામ લખ્યું નથી. એકંદરે આ શતકમાં શ્રીમાળી જ્ઞાતિના લઘુશાખા (દશા)ના બે અને વૃદ્ધશાખા (વીસા)નો એક મળી ૩ લેખ છે.

આ શતકમાં પોરવાડ જ્ઞાતિના ૧૯૮ લેખ છે. જેમાં વૃદ્ધપ્રાગ્વાટ જ્ઞાતીય કે પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતીય વૃદ્ધશાખાયાં એવું લખેલા ૧૦

લેખ છે. જેની સંવત ૧૫૦૯, ૧૫૧૨, ૧૫૧૩, ૧૫૫૯, ૧૫૮૧, ૧૫૭૭, ૧૫૨૮, ૧૫૯૬, ૧૫૭૩ અને ૧૫૮૦ છે. ૧૫૮૦ના એક લેખમાં "પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતીય વૃદ્ધસંતાને" એવું લખ્યું છે. ૧૫૪૮ના એક લેખમાં "પ્રા. જ્ઞા. બૃહસ્તજને ગાં. સા. હેમરાજ" એમ લખ્યું છે. ૧૫૩૩ના એક લેખમાં "પ્રાગ્વાટ જ્ઞા. લઘુમંત્રિ" એમ લખ્યું છે અને સં. ૧૫૦૮ અને ૧૫૮૪ના બે લેખોમાં "પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતીય લઘુશાખાયાં" એ પ્રમાણે લખ્યું છે. એકંદરે આ શતકમાં પોરવાડના ૧૨ લેખમાં વૃદ્ધશાખા (વીસા)નો ઉલ્લેખ છે અને ૩ લેખમાં લઘુશાખા (દશા)નું નામ છે.

આ શતકમાં ઓશવાળ જ્ઞાતિના ૨૦૯ લેખ છે. તેમાં દશા અને વીશાના ઉલ્લેખવાળા ૧૬ લેખ છે. સં. ૧૫૧૫ અને ૧૫૨૧ના લેખમાં "ઉકેસ જ્ઞાતીય વૃદ્ધ સંતાનીય" એમ લખ્યું છે. ૧૫૬૬ના લેખમાં "ઉકેશ વંશીય વૃદ્ધ સોની શાખાયાં" એમ લખ્યું છે. સં. ૧૫૨૮ અને ૧૫૬૮ના લેખમાં "ઉકેશવંશે સાધુશાખાયાં" લખ્યું છે. ૧૫૨૧ના લેખમાં "ઉકેશ વંશે બૃહસ્તસંતાનીય" લખ્યું છે. ૧૫૩૯ના લેખમાં "ઓસવાલ વૃદ્ધ જ્ઞા." એ પ્રમાણે છે અને ૧૫૭૨ના લેખમાં ઉકેશ જ્ઞાતીય વૃદ્ધ શાખાયાં એમ લખ્યું છે. ઉપર જણાવ્યા તે "સાધુ" "બૃહત" અને "મહા શાખીય" એ બધા વૃદ્ધશાખા (વીસા)ના પર્યાય (બદલે વપરાયેલા શબ્દ) એમ લખ્યું છે. ૧૫૨૧ના એક લેખમાં "ઉપ. આવવાણ ગોત્રે લઘુ પારેખ નાથા" એમ લખ્યું છે. ૧૫૧૪ના એક લેખમાં "ઉપકેશ જ્ઞાતીય લઘુ સંતીનીય મં. સાથલ", અને ૧૫૨૧ના એક લેખમાં "ઉપકેશ જ્ઞાતીય લઘુ સંતાનીય મં. ભોજ" એ પ્રમાણે છે. ૧૫૭૯ના લેખમાં "ઉપકેશ જ્ઞાતૌ બપ્પણા ગોત્રે લઘુ શાખીય ક્ષેત્રલિયા સંજ્ઞાયાં મં. નામણ" એમ છે. ૧૫૬૬ના લેખમાં "ઉકેશવંશે લઘુશાખાયાં" ૧૫૯૧ના લેખમાં "ઉસવાલ લઘુશાખાયાં દો. ટાઉઆ" અને ૧૫૯૫ના લેખમાં "શ્રી ઓશવશે લઘુશાખાયાં" એ પ્રમાણે છે. એકંદરે આ શતકમાં ઓશવાળના વૃદ્ધશાખાના ૯ અને લઘુશાખાના ૭ મળી ૧૬ લેખ છે.

સંવત ૧૬૦૦ થી ૧૭૦૦ સુધીના કુલ ૯૯ લેખ છે. તેમાં શ્રીમાળીના ૨૦ લેખ છે. (તેમાં શ્રી શ્રીમાળીના ૧૬ અને શ્રીમાળીના ૪ છે). તેમાં ૧૬૬૬, ૧૬૭૦, ૧૬૮૨, ૧૬૪૩, ૧૬૭૫, અને ૧૬૬૮

મળી છે લેખોમાં "શ્રી શ્રીમાળી જ્ઞાતીય વૃદ્ધશાખાયાં" કે "વૃદ્ધ શાખીય" લખ્યું છે. ૧૬૭૨ના લેખમાં +વૃ. શ્રી જ્ઞા. દો. મેઘા." લખ્યું છે. ૧૬૮૭ના લેખમાં "શ્રી શ્રીમાલ જ્ઞાતીય વીસા શ્રી" એમ લખ્યું છે. એકંદરે ૨૦માંના ૮ લેખમાં વૃદ્ધશાખા (વીસા) નો ઉલ્લેખ છે. આ શતકમાં શ્રીમાળીની લઘુશાખા (દશા)નો કોઈ લેખ નથી.

પોરવાડના ૧૨ લેખ છે. તેમાં ૧૬૩૨, ૧૬૬૩ અને ૧૬૮૧ના લેખમાં "પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતીય વૃદ્ધશાખાયાં" લખ્યું છે. ૧૬૨૪ના લેખમાં "વૃ. પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતીય" લખ્યું છે. ૧૬૧૭, ૧૬૭૮ અને ૧૬૮૭ના લેખમાં પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતીય લઘુશાખાયાં લખ્યું છે. ૧૬૦૮ના લેખમાં કુમરિગિરિ (કુણઘેર) વાસ્તવ્ય પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતીય લઘુસજ્જને અને ૧૬૭૧ના લેખમાં લઘુસજ્જન પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિ એ પ્રમાણે લખ્યું છે. એકંદરે ૧૨ લેખમાંના ૯ લેખમાં વીસા દશાનો ઉલ્લેખ છે ને ૩ લેખમાં એકલું પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિ લખ્યું છે.

ઓશવાળોના ૨૪ લેખ આ શતકમાં છે. તેમાં ૧૬૫૫નો એક ૧૬૭૫, ૧૬૮૭ ના બે, અને ૧૬૧૩ના એક લેખમાં ઉકેશ જ્ઞાતીય કે ઓશવાલ જ્ઞાતીય વૃદ્ધશાખાયાં લખ્યું છે. ૧૬૬૫ના લેખમાં ઉપકેશવંશીય વૃદ્ધસજ્જનીય લખ્યું છે. ૧૬૨૪ના લેખમાં વૃદ્ધકેશ લખ્યું છે. ૧૬૬૮ના લેખમાં વૃદ્ધશાખીય ઓસવાલ જ્ઞા. લખ્યું છે. ૧૬૨૮ના લેખમાં ઓસવાલ જ્ઞા. ઉટસજ્જન સોની શ્રીવેત લખ્યું છે, પણ તે ભૂલ છે. ઉટની જગાએ વૃદ્ધ જોઈએ. એકંદરે આ શતકમાં ઓશવાળોના ૨૪ લેખમાં ૯ લેખ વૃદ્ધશાખા (વીસા)ના ઉલ્લેખવાળા છે. બાકીના ૧૫ લેખમાં એકલું ઉચ્ચેશ ઉપકેશ કે ઓસવાલ જ્ઞાતિનું જ નામ લખ્યું છે.

૩૪ લેખ જ્ઞાતિના નામ વગરના, ૨ હુંખડના, ૧ લાડવા શ્રીમાળીનો. ૧ નાગહૃદ જ્ઞાતિનો, ૪ મૂલ સંઘના અને ૧ સિંહપરાજ્ઞાતિનો મળી કુલ ૮૯ લેખ આ શતકમાં છે.

સં. ૧૭૦૦ થી ૧૮૦૦ સુધીનાં સો વર્ષમાં બધા મળીને ફક્ત ૨૫ જ લેખ છે. તેમાં શ્રીમાળી જ્ઞાતિના ૬ જેમાં ૧૭૦૧, ૧૭૨૧, ૧૭૬૮ અને ૧૭૦૬ના મળી ચાર લેખોમાં "શ્રી શ્રીમાળી વૃદ્ધશાખામાં" લખ્યું છે. ૧૭૬૮ ના લેખમાં "શ્રીમાલી જ્ઞાતીય લઘુશાખાયાં" લખ્યું છે અને

૧૭૦૫ના લેખમાં ફક્ત "શ્રી શ્રીમાલી" લખ્યું છે. પોરવાડ જ્ઞાતિના ૫ લેખ છે, જેમાં ૧૭૫૧, ૧૭૮૩ અને ૧૭૨૧ ના ત્રણ લેખમાં "ત્રાગ્વાટ જ્ઞાતીય બૃહત્શાખાયાં" લખ્યું છે અને એક લેખમાં એકલું ત્રાગ્વાટ જ્ઞાતિ લખ્યું છે. ઓશવાળોના ૫ લેખ છે. જેમાં ૧૭૦૫ના બે અને ૧૭૮૮ના એક લેખમાં "ઉકેશ જ્ઞાતીય વૃદ્ધશાખાયાં" લખ્યું છે. ૧૭૬૮ના એક લેખમાં "ઉકેશ જ્ઞાતીય લઘુશાખાયાં" લખ્યું છે ને એક લેખમાં એકલું જ્ઞાતિનું જ નામ લખ્યું છે. આ શતકમાં જ્ઞાતિના નામ વગરના ૯ લેખ છે. બીજી જ્ઞાતિઓનો એક પણ લેખ નથી.

૧૮૦૦ થી ૧૯૦૦ સુધીના ૫૮ લેખ છે. જેમાં શ્રીમાળીઓના ૧૪ છે. તેમાં "શ્રી શ્રીમાલી જ્ઞાતીય વૃદ્ધ શાખાયાં" લખ્યું હોય એવા ત્રણ લેખ છે. ૪ લેખમાં "શ્રીમાલી જ્ઞાતીય વૃદ્ધશાખાયાં" લખ્યું છે. એક લેખમાં "વીસા શ્રીમાલી" લખ્યું છે. ૪ લેખમાં એકલું શ્રી શ્રીમાલી લખ્યું છે ને એક લેખમાં શ્રીમાળી લખ્યું છે. પોરવાડના બે લેખ છે, તેમાં ૧ વૃદ્ધશાખાનો ને એક લઘુશાખાનો છે. ઓશવાળોના ૧૨ લેખ છે તેમાં ૭માં વૃદ્ધશાખાયાં લખ્યું છે. એકમાં વૃ. શાખામાં લખ્યું છે, પણ તેનો સંવત ૧૨૦૦ લખ્યો છે તે ભૂલ છે. સાવલી ગામના ગૃહસ્થની ભરાવેલી એ પ્રતિમા સાથે બીજી પ્રતિમાઓ પણ છે જેમાં સં. ૧૮૮૮નો સંવત છે. એટલે આ પ્રતિમા ઉપરનો સંવત ૧૯૦૦ હોવો જોઈએ. છાપનારે બાળબોધ ને બદલે ૨ મૂક્યો હશે. ત્રણ લેખમાં લઘુ વૃદ્ધ કંઈ નથી. એકલું જ્ઞાતિનું નામ છે. નામ વગરના ૨૯ અને ૧ લેખ હુંબડ જ્ઞાતિનો છે જેમાં "હુંબડ જ્ઞાતીય વૃદ્ધશાખાયાં" લખ્યું છે.

સંવત્ ૧૯૦૦ પછીના ૧૦ લેખ છે. જેમાં શ્રીમાલી જ્ઞાતીય લઘુશાખાયાં વાળો, ૧, પોરવાડ જ્ઞાતિના નામવાળો ૧, ઓશવાળ લઘુશાખાનો ૧, વૃદ્ધશાખાનો ૧, અને એક એકલા જ્ઞાતિના નામવાળો મળી કુલ ત્રણ, જ્ઞાતિના નામ વગરના ૩, તેમાંનો ૧ અને ૧ વાઘેલાનો છે. *

ઉપર જણાવેલી વિગતમાં વૃદ્ધશાખાને જુદી જુદી રીતે ઓળખાવી છે. જ્ઞાતિ સમૂહને સાજનું કહેવાનો ચાલ તો હજુ પણ સુરતમાં સર્વ જ્ઞાતિઓમાં ચાલે છે. એટલે

* છેલ્લાં ૧૨ શતકના આ સંગ્રહમાં ૧૫૨૩ લેખ છે. જેમાંના અર્ધા ભાગ કરતાં પણ વધારે ૯૧૦ લેખ એકલા ૧૫૦૦ થી ૧૬૦૦ સુધીના એક શતકમાં છે. એથી ઊતરતા એટલે ૨૫૦ લેખ એની પહેલાના ૧૪૦૦ થી ૧૫૦૦ સુધીના શતકમાં છે. આ બે શતકના લેખનો સરવાળો કરીએ તો ૧૧૬૦ લેખ એટલે કુલ લેખના પોણા ભાગના લેખો ફક્ત આ બે શતકમાં સમાઈ જાય છે. આ શતક પછીનો નંબર ૧૩૦૦ થી ૧૪૦૦ સુધીના શતકનો છે. એ શતક આપણાથી ઘણું છેટે હોવાને લીધે તેના ઘણા લેખ જતા રહેલા હોવાનો સંભવ છે, છતાં હજુ પણ ૧૦૮ લેખ એ શતકના મળ્યા છે તે એ શતકમાં મૂર્તિઓ ગણી હોવાનો સખળ પુરાવો છે. વસ્તુપાળ તેજપાળે ઘણાં દેહરં બંધાવ્યાં ને ઘણી મૂર્તિઓ પધરાવી તે દેખાદેખી લોકોમાં મૂર્તિઓ વધારવાની વૃત્તિ વધી ગઈ. ઉપદેશક સાધુઓએ પણ એ જ ઉપદેશ ચાલતો રાખ્યો, પરિણામે ૧૫૦૦ થી ૧૬૦૦ સુધીમાં જ્યાં ત્યાં મૂર્તિઓ જ મૂર્તિઓ થઈ રહી. જે ઘણું થાય તે કોઈની પણ આંખમાં આવ્યા વગર રહે નહિ. મૂર્તિઓની પ્રવૃત્તિ ઘણી વધી પડતાં લાંકાશાહ નામનો અમદાવાદનો વાણિયો તેના વિરોધી તરીકે બહાર પડ્યો. તેણે હજારો શ્રાવકોને મૂર્તિપૂજના વિરોધી બનાવ્યા. સંવત ૧૬૦૦ પછીના આરંભ કાળમાં શ્રી હીરવિજય જેવા મહા પ્રભાવ આચાર્ય થયા. એમણે તેમજ એમની પછી ગાદીએ આવનાર સિંહ અને સેનસૂરિએ મૂર્તિઓ પધરાવવા અતિશય પ્રવૃત્તિ કરી છે, છતાં એમના શતકની મૂર્તિઓના ફક્ત ૯૮ લેખ છે જે એની અગાઉના શતકના ૯૧૦ લેખ સાથે સરખાવતાં બહુ જ જૂજ છે એમ કહ્યા વગર ચાલતું નથી. મૂર્તિઓની સંખ્યા એકાએક આટલી બધી ઘટી ગઈ તે આ શતકમાં મૂર્તિપૂજક જૈનો ઘટી ગયાનો સખળ પુરાવો છે. એક બાજુએ લાંકાશાહનો સ્થાપેલો ધર્મ જોર ઉપર આવ્યો ને બીજી બાજુએ વલ્લભાચાર્યનો વૈષ્ણવ ધર્મ ફેલાતાં ઘણા શ્રાવક વૈષ્ણવધર્મી થયાં એ બે કારણથી આ શતકમાં શ્રાવકો અને તેમણે સ્થાપેલી પ્રતિમાઓની સંખ્યા ઘણી જ ઓછી થઈ ગઈ.

મૂર્તિઓની સંખ્યામાં સૌથી વધારે ઘટાડો ૧૭૦૦ થી ૧૮૦૦ સુધીના શતકમાં જણાય છે. એકંદર ૧૫૨૩ લેખમાં આ શતકના ફક્ત

૨૫ જ લેખ છે. એનું કારણ આ શતકની જુલમી રાજનીતિ છે. ઔરંગઝેબનો જુલમી અમલ શરૂ થતાની સાથે જ મૂર્તિઓ અને દેવળો ભાંગવાનું કામ ચાલતું થયું. કેરવાડાના દેહરાની સં. ૧૬૮૩માં ખેસાડેલી નવ દશ ખંડિત પ્રતિમાઓ જમીનમાં ભંડારી રાખેલી મળી છે. એ ખતાવે છે કે ૧૬૮૩ પછી જુલમનું રાજ્ય ચાલ્યું છે.

મુગલાઈ તૂટી અને પેશ્વાનો અમલ ચાલતો થયો એટલે મૂર્તિઓ સામેનો વિરોધ પણ જતો રહ્યો. સં. ૧૮૦૦ પછીના લેખો વધારે છે તે આ કારણથી છે.

શ્રીમાળી જૈનોની વર્તમાન અટક કૈવી રીતે પડી ?

જે નામને છેલ્લે ણી પ્રત્યય હોય તે બાપદાદા પૂર્વમાંની પેઢીમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા હોય અને તે નામથી અટક પડી હોય છે. જેમ કે "દુંગાણી" બારમી પેઢીએ ડુંગરશીભાઈ થઈ ગયેલ અને દુંગાણી તરીકે અટક પ્રસિદ્ધ થઈ. વેલાણી કોક્ષાણી ઉદાણી પીતાણી વિગેરે પણ તે જ પ્રમાણે અટક જાણવી.

જે નામને છેલ્લે યા પ્રત્યય લાગ્યો હોય તે અટક ગામથી આવેલા અને તે નામથી પ્રસિદ્ધ થયા.

જેમકે લોલાડીયા - મશાલીયા, વિગેરે લોલાડા મશાલી વિગેરે ગામોથી આવેલ હોવાથી તે નામથી પ્રસિદ્ધ થયા. મોરખીયા કોક્ષલીયા વિગેરે.

અને ત્રીજી અટક

ધંધા વેપાર દ્વારા પડી ગયેલ છે. જેમકે કોઠારી - ભંડારી મહેતા, ઘીયા તેથી, રાજ મહારાજઓના સમયમાં કોઠારીનું કામ સંભાળે, કરે તેને કોઠારી, ભંડારીનું કામ સંભાળે તે ભંડારી અને ઘી-આપીને ધંધો વેપાર કરતા હોવાને કારણે ઘીયા. આવી અટક પડેલ છે.

ઉપરની બધી શ્રીમાળી જ્ઞાતિની અટક છે.

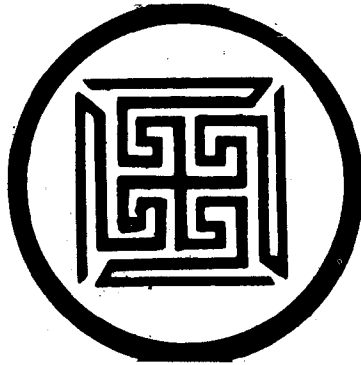
મોકલનાર,

ડી. એ. મોદી ૨૬, જ્ઞાનનગર, એલ. ટી. રોડ,

ખોરીવલી વેસ્ટ ૪૦૦ ૦૯૨.

૧. દુંગાણી ૨. કપાસી ૩. રવણી ૪. જુઠણી ૫. અજમેરા ૬. પરીણ ૭. ડોસાણી ૮. ડેલીવાળા ૯. ખીલખીય ૧૦. મેઘાણી ૧૧. ટોલીયા ૧૨. મણીયાર ૧૩. લાડીયા ૧૪. સુતરીયા ૧૫. હીમ્લડીયા ૧૬. તુરખીયા ૧૭. બદાણી ૧૮. કામાણી ૧૯. લાખાણી ૨૦. અવલાણી ૨૧. ખારા ૨૨. પીપલીયા ૨૩. મારડીયા ૨૪. તેલી ૨૫. રાભીયા ૨૬.

ગાઠાણી ૨૭. મડીયા ૨૮. ગોરડીયા ૨૯. મખીદા ૩૦. જીવાણી ૩૧.
 પતીરા ૩૨. જવેરી ૩૩. મોદી ૩૪. સંઘાણી ૩૫. દોશી ૩૬. બાવીસી
 ૩૭. ભીમાણી ૩૮. ભાયાણી ૩૯. હેમાણી ૪૦. મોટાણી ૪૧. વિરાણી
 ૪૨. સંઘવી ૪૩. વોરા ૪૪. ભરવાડા ૪૫. પારેખ ૪૬. છેડા ૪૭. ગડા
 ૪૮. ગંગર ૪૯. ગેશલીયા ૫૦. મહેતા ૫૧. શાહ ૫૨. શેઠ ૫૩. જશાણી
 ૫૪. ચીત્તલીયા ૫૫. દોલાણી ૫૬. મગીયા ૫૭. ગાઠામી ૫૮.
 જોલાલીયા ૫૯. ગાંધી ૬૦. તૂરખીયા ૬૧. ગાલા ૬૨. પુનમિયા ૬૩.
 પંચમિયા ૬૪. અવલાણી ૬૫. પાદશાહ ૬૬. દેશાઈ ૬૭. પરીખ ૬૮.
 આણી ૬૯. પોપરાણી ૭૦. જારકીયા ૭૧. રૂપાણી ૭૨. દોમડીયા ૭૩.
 ગદાણી ૭૪. ચોવટીયા ૭૫. દક્ષતરી ૭૬. ધુયુ ૭૭. ગોડા ૭૮. કામદાર
 ૭૯. ખેડેલીયા ૮૦. કોટીયા ૮૧. પીપલીયા ૮૨. ઢેઢા ૮૩. ઉચાટ ૮૪.
 દડીયા ૮૫. કપાસી ૮૬. રવાણી ૮૭. જુઠાણી ૮૮. અજમેરા ૮૯.
 સિરોહીયા ૯૦. કોશાલી ૯૧. ડેલીવાલા ૯૨. ખીલખીયા ૯૩. મેઘાણી
 ૯૪. ટોખીયા ૯૫. મણિયાર ૯૬. લાડીયા ૯૭. સુતરીયા ૯૮. ટીમડીયા
 ૯૯. તુરખીયા ૧૦૦. બદાણી ૧૦૧. કામાણી ૧૦૨. લાખાણી ૧૦૩.
 અવલાલી ૧૦૪. ખારા ૧૦૫. પીપલીયા ૧૦૬. મરડીયા ૧૦૭. ટેણી
 ૧૦૮. રાંભીયા ૧૦૯. ગાઠાણી ૧૧૦. મડીયા ૧૧૧. ગોરડીયા ૧૧૨.
 સખીદા ૧૧૩. જીવાણી ૧૧૪. જવેરી

વિચારણીય વાક્યો

૧. પંડિત પુરુષ વિચારીને ખોલે અને મૂર્ખજન ખોલ્યા પછી વિચારે. આ બન્નેમાં આટલો જ ફરક હોય.

૨. ઉન્માર્ગે જાય તે મહાજન નહિ પરંતુ મૂર્ખજન કહેવાય.

૩. મનુષ્યભાવ પામીને જે આત્માઓ રત્નત્રયીની આરાધના કરે છે તેઓનો જન્મ સફળ થાય છે.

૪. નવયુગના નામે ફેલાવાતા જેરી પ્રચારથી ખચવા માટે ધર્મક્રિયાઓ ખૂબ વધારો.

૫. પેટ ભરવાની વિદ્યા માટે વર્ષો ગુમાવ્યાં પણ સંસારમાંથી તારનાર તત્ત્વજ્ઞાન માટે કેટલાં વર્ષો કાઢ્યાં તેનો કદીએ વિચાર કર્યો છે ?

૬. શરીર તે હું નથી અને આજુબાજુ દેખાતી પુદ્ગલિક સામગ્રી મારી નથી.

૭. જે જ્ઞાનનું ક્ષણ વિરતિ નથી તે જ્ઞાન અજ્ઞાન છે.

૮. સંસારમાં નહિ રહેવાની ઈચ્છવાળો તે જૈન અને જૈન તો જિનેશ્વર પરમાત્માની વાણીનું રસપાન કરી આચરણમાં ઉતારે તેને જૈન કહેવાય.

૯. આપણે જ્ઞાની છીએ કે અજ્ઞાની તે મહત્ત્વની વસ્તુ નથી પણ મહત્ત્વની વસ્તુ તો આપણું અંતઃકરણ પવિત્ર છે કે અપવિત્ર તે છે !

૧૦. જીવનની એક ક્ષણ કરોડો સોનામહોરોથી પણ ખરીદી શકાતી નથી, તેને વ્યર્થ ગુમાવવા જેવી ખીજી નુકસાની કઈ છે ?

૧૧. પશ્ચાત્તાપથી પાપનાશ, પાપનાશથી ચિત્તશુદ્ધિ અને તેનાથી પરમાત્મ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે !

૧૨. શરીરનો ખોરાક અન્ન છે, મનનો ખોરાક ભક્તિ છે, જ્ઞાનનો ખોરાક ગુણાનુવાદ છે, નેત્રનો ખોરાક પરમાત્મ દર્શન છે અને હાથનો ખોરાક પવિત્ર પુરુષોની સેવા છે !

૧૩. પરસ્ત્રી-પર દ્રવ્ય-અને પર નિંદાથી જેઓ દૂર છે, તેઓ પવિત્ર વસ્તુથી પણ વધુ પવિત્ર છે !

૧૪. સમજણ ભાડે મળે છે, પરંતુ સદ્વર્તન ભાડે મળતું નથી. તે તો પોતે જાતે જ સેવવું પડે છે.

૧૫. “કોઈનું મારે ન જોઈએ અને મારું સૌને આપો” એવી ભાવના ભગવાન બનાવે છે !

૧૬. કોઈને પાડી નાખવામાં બહાદુરી નથી, પણ પડી ગયેલાને ઊભો કરવામાં સાચી વીરતા છે !

૧૭. સૌથી મોટો કોણ ? જે કોઈની પાસેથી કાંઈ પણ ઈચ્છતો નથી તે.

૧૮. આપણા મનના ચશ્માંનો જે રંગ હોય છે, તે રંગે જ આપણને દુનિયા દેખાય છે.

૧૯. સેવા-સહકાર-શ્રદ્ધા-સદ્ભાવ જીવનની ઈમારતના ચાર પાયા છે.

૨૦. જ્ઞાનથી પરમાત્માને જાણી શકાય છે, પ્રેમથી તેને પરખી શકાય છે અને ધ્યાનથી તેને મેળવી શકાય છે.

૨૧. ભાગ્ય બંધ તિજેરી છે, પુરુષાર્થ તેની ચાવી છે.

૨૨. તપનું અજીર્ણ ક્રોધ અને જ્ઞાનનું અજીર્ણ અભિમાન છે.

૨૩. માન માંગીને નહિ પણ આપીને જ મેળવી શકાશે.

૨૪. ઉદાર આપીને શ્રીમંત બને છે, બ્યારે કંજૂસ સંઘરીને રંક બને છે.

૨૫. સંસારનું સુખ એ ખરેખર સુખ નથી, પણ દુઃખનું જ એક બીજું નામ છે.

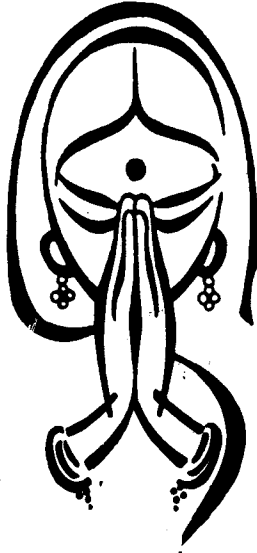
૨૬. જે સીધું ચાલે, સાદું ખાય, સાદું પહેરે અને સાચું બોલે તેનું નામ જ સત્પુરુષ.

૨૭. નિંદા કરવા કરતાં નિદ્રા લેવી સારી છે.

૨૮. ક્રોધના આવેશમાં કોઈ પણ કાર્ય કરવું તે તોફાની દરિયામાં નાવ ચલાવવા જેવું છે.

૨૯. અનીતિનો આરંભ એ વિપત્તિનું આમંત્રણ છે.
 ૩૦. પ્રમાદ એ જીવતા મનુષ્યની કબર છે.
 ૩૧. સ્વેચ્છાએ સ્વીકારેલ નિયમ એ બંધન નથી સંયમ છે.
 ૩૨. જીવનને વર્ષોથી નહિ, સારાં કાર્યોથી માપો.
 ૩૩. તક, તકરાર અને શ્રદ્ધા એકરાહ કરાવે છે.
 ૩૪. નિષ્ક્રિય ઊંડા જ્ઞાન કરતાં સક્રિય સાદી સમજ મહાન છે !

પ્રથમ ભાગ સમાપ્ત

પ. પૂ. વિઘાઘર ગચ્છ કૂલભૂષણ
આ. ભ. શ્રીમત્ સ્વયંબ્રહ્મ સૂરીશ્વરેભ્યો નમઃ

શ્રીમાળી વંશની ઉત્પત્તિ અને શ્રી ભીનમાલ તીર્થ

ભાગ- રજો

પ્રાચીન તીર્થ ભીનમાલ શ્રીમાલ (રાજ.)

ગુજરાતની પ્રાચીન રાજધાનીનું મુખ્ય નગર ભિત્રમાલ એક સમયે ખૂબ પ્રસિદ્ધ હતું. આ નગર કોણે વસાવ્યું એનો ઇતિહાસ મળતો નથી પણ લોકસાહિત્યના આધારે આ નગરનું અસ્તિત્વ અતિ પ્રાચીન કાલથી હતું એમ જણાય છે. પુરાણોના કથન મુજબ આ નગરના ચાર યુગમાં જુદા જુદા નામો હતાં. સત્યયુગમાં તેનું નામ શ્રીમાલ, ત્રેતા યુગમાં રત્નમાલ, દ્વાપર યુગમાં પુષ્પમાલ અને કલ્પિયુગમાં ભિત્રમાલ હતું. છેલ્લું નામ ભિત્ર અને માલ નામની જાતિઓના કારણે પડ્યું. ઇતિહાસ-વિદોનું માનવું છે વસ્તુતઃ શ્રીમાલ ચાર વખત કરતાં પણ વધુ વખત લૂંટાયું છે. એને જ યુગની કલ્પનામાં ઘટાવાયું હશે. બીજાં બે નામો કરતાં શ્રીમાલ અને ભિત્રમાલ એ નામો લોક પ્રસિદ્ધ રહ્યાં છે. શ્રીમાલમાંથી ભિત્રમાલ નામનો ફેર કોઈ ઘટના વિશેષને આભારી જણાય છે. શ્રી થી ભિત્ર એવું ભિત્રમાલ એવો સંકેત જ આમાંથી ફલિત થતો લાગે છે. પરંતુ અહીં એની ચચનિ અવકાશ નથી. લોક સાહિત્યના આધારે આ નગરની કેટલીક તાવારીખો ખોખેમાં નોંધેલી છે. એ મુજબ જગત સ્વામી સૂર્યમંદિર સંવત ૨૨૨ માં અહીં ખંધાયું. સં. ૨૬૫ માં આ નગરનો ભંગ થયો. સં. ૪૯૪ માં આ નગર લૂંટાયું સં. ૭૦૦ માં આ નગર ફરી રચાયું. સં. ૯૦૦ માં ત્રીજીવાર લૂંટાયું સં. ૯૯૫ માં આ નગરનો ફરીથી સંસ્કાર થયો. અને ચૌદમા સૈકાના આરંભ સુધી એની જાહોજલાલી જળવાઈ રહી છે. આજે ૩૦૦૦ જન સંખ્યાવાળું નાનું શહેર છે. લગભગ ૨૦૦૦ જૈનોનાં ઘરો છે. આ હકીકત ઉપરથી આ નગર ઉપર ફરી વળેલા ભરતી ઓટના ચક્રનો ખ્યાલ આવે છે. જૈન સાહિત્ય આ નગરમાં બની ગયેલી કેટલીક વિશિષ્ટ ઘટનાની નોંધ કરે છે. અહીંના એક જૈન મંદિરના ખંડિયેરમાંથી સં. ૧૩૩૩ નો શિલાલેખ મળી આવ્યો છે જેની નોંધ અમે આગળ આપીશું તેમાં જણાવ્યું છે કે ભગવાન મહાવીર સ્વામી અહીં શ્રીમાલમાં પધાર્યા હતા. જે કે આ

હકીકત ઈતિહાસ સંશોધકો માટે એક નૂતન સમસ્યા ખડી કરે છે. કેમકે ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીના વિહાર ક્રમમાં મારવાડ કે ગુજરાત તરફ તેમના આવવાનો ક્યાંય પણ ઉલ્લેખ મળતો નથી. એથી આ વિષયના ઈતિહાસવિદ્ જ આનું નિરાકરણ આપે એ જ વધુ યોગ્ય ગણાય. જૈનોના ચૂર્ણા ગ્રંથોથી જણાય છે કે વિક્રમની પહેલી શતાબ્દીમાં હયાત વજ્ર સ્વામીએ શ્રીમાલ તરફ વિહાર કર્યો હતો. સંભવ છે કે એ જ સમયે અહીં જૈનોનું પવિત્ર યાત્રાસ્થાન હોય. એ જૈન પટ્ટાવલીની નોંધમાંથી જણાય છે કે શ્રીમાલ નગરના રાજવીથી અસંતુષ્ટ થયેલા રાજકુમાર સુંદર અને મંત્રી ઉહડે શ્રી રત્નપ્રભ સૂરિ (વીર નિર્વાણ સં. ૭૦) ના સમયમાં ઓસીયા નગર વસાવ્યું જેમાં શ્રીમાલના અનેક શ્રાવક કુટુંબો આવીને વસ્યા. ખીજ મતે શ્રીમાલના રાજ દેશલે જ્યારે મોટા ધનાઢ્યોને જ પોતાના નગરના કિલ્લામાં રહેવાની પરવાનગી આપી ત્યારે બાકીના લોકોએ રાજથી અસંતુષ્ટ થઈને દેશલના પુત્ર જયચંદ્રની આગેવાની હેઠળ વિ. સં. ૨૨૩ લગભગમાં આ નગરમાંથી ઉચાળા ભરી ખીજે સ્થળે વસવાટ કર્યો. એમના વસવાટનું સ્થળ એ જ ઓસિયાનગર પાછળથી ખૂબ પ્રસિદ્ધિને પામ્યું.

આ અને ખીજી હકીકતોના સમન્વયથી એટલું તો નિશ્ચિત છે કે લગભગ ખીજ સૈકા સુધી આ શ્રીમાલ (નગર) એક સમૃદ્ધિશાળી નગર હતું.

વહી વંચા અને વંશાવલીઓ આ નગરની સમૃદ્ધિનું વર્ણન આપતાં નોંધે છે કે એટલા પ્રાચીન કાળમાં આ નગર વીસ ગાઉના ઘેરાવામાં હતું. એને ફરતો મજબૂત કિલ્લો હતો. એ કિલ્લાને ૮૪ દરવાજાઓ હતા એમાં ૮૪ કરોડપતિ શ્રીમંત શ્રાવકો વસતા હતા ઉપરાંત ૬૪ શ્રીમાલ બ્રાહ્મણો અને ૮ પ્રાગ્વાટ બ્રાહ્મણો કરોડ-પતિ હતા. સેંકડો સૌધ શીખરી મંદિરોથી આ ભૂમિ રમણીય બનેલી હતી.

મોટા વિદ્વાનો પૈકી બ્રહ્મગુપ્ત નામના જ્યોતિષી જેમણે સ્ક્રૂટ આર્ય સિદ્ધાન્તની સં. ૬૮૫ માં રચના અહીં કરી હતી અને લગભગ

એ જ સમયમાં શિશુપાલવધ મહાકાવ્યના કર્તા કવિ માઘ આ ભૂમિમાં જન્મ્યા હતા.

જિનદાસ ગણિએ સં. ૭૩૩ માં રચેલી નિશીથ ચૂર્ણામાં અહીંના રૂપા નાણાંના ચલણની હકીકત આ પ્રકારે આપી છે. રુપ્યમય જહાં ભિન્નમાલે વમ્મલતો એટલે કે સાતમા આઠમા સૈકા પહેલાંથી આ નગર ખૂબ સમૃદ્ધિશાલી હતું જેમાં શ્રાવકોની વિપુલ વસ્તી હતી. જૈન દેરાસરો પણ મોટી સંખ્યામાં વિદ્યમાન હતાં. આનું પ્રમાણ ઉદ્યોતનસૂરિ વિ.સં. ૮૩૫ માં પ્રાકૃતમાં રચેલા કુવલય માલા નામના ગ્રંથની પ્રશસ્તિમાં આપે છે. પ્રશસ્તિનો આ ઉલ્લેખ આપણું ધ્યાન ખેંચે છે :-

સિવચંદગણિ ય મહયારો તિ (૧) ॥ ૫ ॥

સો જિણ વંદણ હેઠ કહવિ ભમતો કમેણ સંપત્તો ।

સિરિભિન્નમાલણયરમ્મિ સંટિઓ કપ્પરુવ્વોબ્બ ॥ ૬ ॥

શ્રી શિવચંદ્ર ગણિ મહત્તર વિહાર કરતા કરતા ક્રમશઃ અહીં જિનવંદન નિમિત્તે આવ્યા અને શ્રી ભિન્નમાલ નગરમાં કલ્પવૃક્ષની જેમ સ્થિર થયા.

આ ઉલ્લેખ આપણને સૂચવી રહ્યો છે કે સાતમા અને આઠમા સૈકાના વચગાળાના સમયમાં અહીંના જિનમંદિરનું પવિત્ર સ્થળ એટલું બધું પ્રસિદ્ધિ પામી ચૂક્યું હતું કે જેની યાત્રા કરતા શિવચંદ્ર ગણિ બીજાઓની જેમ અહીં આવ્યા હતા અને ધર્મના કલ્પદ્રુમની જેમ અહીં જ સ્થિર થયા. એ જ કારણ છે કે એમના શિષ્ય પ્રશિષ્ય ધર્મની લહાણ કરી આ ગુજરાત દેશને દેવગૃહો જિનમંદિરોથી રમ્ય બનાવી દીધો; એ વિશે પ્રશસ્તિમાં જ આ પ્રકારે ઉલ્લેખ આવ્યો છે "તસ્સય બહુયા સીસી તવવીરે અવયણલ દ્વિ સંપ્પણો રમ્મો ગુજ્જરદેસો જો હિકઓ દેવહરણ્હિં ચ"

એ પછી એટલે લગભગ સાતમા સૈકાથી લઈને દશમા સૈકા સુધીમાં થયેલા પ્રભાવશાળી આચાર્યોએ આ નગરમાં પદાર્પણ કરીને આ પ્રદેશને પવિત્ર અને રમણીય બનાવ્યો. તેમ મોટી અનુપમ સાહિત્ય કૃતિઓથી સુવાસિત બનાવી જૈન ભંડારને ભરી દીધો; જેના

પ્રતાપે આજે એ સમયની સમગ્ર સ્થિતિનો ખ્યાલ આપતો ઐતિહાસિક આદર્શ આજની પ્રજાને નવી તાજગી બક્ષે એવો મળી શકે એમ છે.

વિક્રમની આઠમી સદીમાં ભિત્રમાલમાં કુલગુરુઓની સ્થાપના થયાના ઉલ્લેખો સાંપડે છે. એ સમયે અહીં ૮૪ ગચ્છના સમર્થ આચાર્યો વિદ્યમાન હતા. અહીંના શ્રીમાલ બ્રાહ્મણો અને પ્રાગવાટ બ્રાહ્મણોને શંખેશ્વર ગચ્છના આચાર્ય શ્રી ઉદયપ્રભસૂરિએ સંવત ૭૯૧ માં જૈનધર્મ બનાવ્યા હતા. સેંકડો સાહિત્ય કૃતિઓના રચયિતા તાર્કિક શિરોમણિ શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ આ સ્થલમાંથી મોટા ભાગની કૃતિઓ રચવાની પ્રેરણા મેળવી હતી.

શ્રી સિદ્ધર્ષિ ગણિ આચાર્યે પોતાની વિશાલ કાચ ઉપમિતિભવ પ્રપંચકથાની રચના વિ. સં. ૯૯૨ માં અહીં જ કરી હતી. શ્રી સિદ્ધર્ષિની જેમ વીર ગણિએ પોતાના જન્મથી અને પાંડિત્યથી આ નગરને પવિત્ર કર્યું હતું.

આ વીર ગણિએ ગૂર્જર નરેશ ચામુંડ રાજને પોતાની માંત્રિક શક્તિથી આશ્ચર્યચકિત કર્યા હતા.

લગભગ દશમા અગિયારમા સૈકામાં આ નગરમાંથી ૧૮,૦૦૦ શ્રીમાલીઓ ચાલ્યા ગયા અને ગુજરાતની નવી રાજધાની પાટણ અને તેની આસપાસના ગામડાંઓમાં જઈને વસ્યા. આ રીતે ભિત્રમાલની (વસ્તીનો) સમૃદ્ધિનો પ્રવાહ ગુજરાત તરફ વળ્યો અને જોત જોતામાં પાટણ અને ગુજરાત સંપત્તિ અને શક્તિથી સંપન્ન બન્યું.

ટૂંકમાં શ્રીમાલ પાટણને બધી રીતે પ્રેરક થઈ પડ્યું હતું. લગભગ ચૌદમા સૈકામાં આ ભિત્રમાલ ઉપર નમતા પહોરનો સૂર્ય આથમી ચૂક્યો હતો. ઈ. સ. ૧૬૧૧ માં નિકોલસ ઉપલેટ નામનો અંગ્રેજ વ્યાપારી આ શહેર ફરતા વેરાન બનેલા ૩૬ માઇલના વિસ્તારની અને સુંદર ટાંકાવાલા કિલ્લાની વાત કરે છે. આજે પણ ભિત્રમાલથી ૫-૬ માઇલ દૂર ઉત્તર તરફ જાલોરી દરવાજા, પશ્ચિમ તરફ સાંચોરી દરવાજા, પૂર્વ તરફ સૂર્ય દરવાજા અને દક્ષિણ તરફ

લક્ષ્મી દરવાજે છે. એ વિસ્તારમાં ટેકરાઓ અને મેદાનમાં ઘાસ ઊગી ગયું છે અને તેમાં જ મકાનના પાયા, ઈંટો, કોરણીવાળા થામલા તેમજ મંદિરના કોરણીવાળા પથ્થરો વગેરેના ઢગલાબંધ અવશેષો પડેલા જોવાય છે.

આજે આ સ્ટેશનનું ગામ છે. ગામમાં લગભગ ૧૪૦૦ ઘરો જૈનોનાં વિદ્યમાન છે. ચાર જૈન ધર્મશાળા, ૪ ઉપાશ્રય અને ૧૨ જૈન મંદિરો ઊભાં છે. શહેરની ઉત્તર દિશામાં આવેલી ગજનીખાનની કબરની પાસે એક જૈન મંદિરનું ખંડિયેર પડ્યું છે. તેની મહેરાબમાં જૈન મૂર્તિ અંકિત છે. પાસેના જાકબ તલાવની ભીતમાં સં. ૧૩૩૩ નો મોટો લેખ આ પ્રકારે ઉત્કીર્ણ છે.

ય પુરાત્ર મહાસ્થલે શ્રીમાલે સ્વયમાગતઃ ।

સ દેવઃ શ્રી મહાવીરો દેયા [દ્વઃ] સુખ સંપદં ॥ ૧ ॥

પુનર્ભવગસ્તાઃ સંતો યં શરણ ગતાઃ ।

તસ્ય વીર જિનેન્દ્ર[સ્ય] પૂજાર્થ શાસનં તવં ॥ ૨ ॥

થારાપદ્ર મહાગચ્છે પુણ્યે પુણ્યેક શાલિના

શ્રી પૂર્ણચંદ્રસૂરિના પ્રાસાદાલ્લિચ્ચિતે યથા ॥ ૩ ॥

સ્વસ્તિ સંવત્ ૧૩૩૩ વર્ષે અશ્વિની શુદિ ૧૪ સોમે

અઘોઘ શ્રી શ્રીમાલે મહારાજકુલ શ્રી ચા

ચિગદેવ કલ્યાણ વિજયિ રાજ્યે તન્નિયુક્ત

મહં ગજસિંહ પ્રભૃત્તિ પંચકુલ પ્રતિ પલૌ શ્રી-

શ્રીમાલ દેશવાદિકાધિકિત્તેન મેઘમાવયકાયસ્થ

મહતમસુમહેન તર્થા ચટ્ટેકર્ય શ્રીદેન સવશ્રેય

અશ્વિન ક્ષાસીય યાત્રા મહોત્સવે અશ્વિન શુદિ

૧૪ ચતુર્દશી દિને શ્રી મહાવીર દેવાય પ્રતિવર્ષે

પંચોપચાર પૂજા નિમિત્તાં શ્રી કરણિય પંચ

શૈલ હથડામી નરપાલં સ ભક્તિ પૂર્વશમ્ભુદય

તલપદેણસહ દીપદ મધ્યાત્ ફૂરકરહલસહડી
 એક સત્તપદ પાર સપ્તવિંશકો કેત પંચ
 ચન્દ્રમાસ (ત) થા સેલહ થામાવ્યે આઠડા મધ્યાદ્ર
 દ્ર ૮ અથે દ્રમા ॥ ઉભયં સપ્ત વિશોપકો
 પેતત્રયોદશ દ્રમ્મા આચંદ્રાકર્ક દેવદાયે કારપિતાઃ
 વર્તમાન પંચકુલેન વર્તમાન સેલહથેન
 દેવદાયકૃતમિદં સ્વશ્રેયસે પાલમીયં ॥

આ લેખમાં શ્રી મહાવીર સ્વામી ભગવાન શ્રીમાલમાં પધાર્યા
 હતા એવો ઉલ્લેખ કર્યો છે જેના વિશે અમે અગાઉ નિર્દેશ કર્યો. વળી,
 સંવત ૧૩૩૩ આસો વદ ૧૪ના યાત્રા મહોત્સવ પ્રસંગે તે સમયના
 રાજવી ચાચિંગદેવ આ મહાવીર સ્વામીના મંદિરમાં પૂજા ભણવવા
 માટે ગામના પંચને અધિકારીઓ પાસેથી માંડવીની જકાતમાંથી
 પ્રતિવર્ષ ૧૩ દ્રમ ૭ વિશોંપક ઉક્ત મંદિરમાં દેવદાન તરીકે આપવાનો
 ઠરાવ કરાવ્યો એ સમયે થારાપદ્રગચ્છીય શ્રી પૂર્ણચંદ્ર સૂરિ અહીં
 હતા જેમના ઉપદેશથી આ દાન અપાયું હશે. અહીંના વિદ્યમાન
 મંદિરોના પરિચય આ રીતે જણાય છે. ૧ શેઠના વાસમાં ભગવાન
 શ્રી પાર્શ્વનાથનું શિખરબંધી મોટું જિનાલય ઊંચી બેઠક પર બંધાયેલું
 છે. તેમાં મૂળનાયકની ધાતુમય પરિકરવાળી સુંદર મૂર્તિ બિરાજમાન
 છે. પરિકર ઉપર સં. ૧૦૧૧ ની સાલનો લેખ છે. આ મૂર્તિ ભિનમાલ
 અને નરતા ગામની વચ્ચેના ખેતરમાંથી મળી આવી હતી તેની અંજન
 શલાકા કોણે કરી હતી એ જણાવ્યું નથી. ધાતુની બીજી ચારેક
 પ્રતિમાઓ ઉપર ખારમીથી અઢારમી સદીના લેખો છે.

મંદિરના પ્રવેશદ્વારમાં ઉપર પાષાણના પાટલા ઉપર આ
 પ્રમાણે લેખ વંચાય છે.

શ્રી પાર્શ્વપતે (તયે નમઃ) ॥ સંવત ૧૬૭૧ વર્ષે શાકે ૧૫૨૬
 વર્તમાને ચૈત્ર શુદિ ૧૫ સોમવારે શ્રી પાર્શ્વનાથાદેવલ મધ્યે શ્રી ચંદ્રપ્રભમંદિરં
 કારાયિતં રુપઈયા સહસ્ત્ર ૨૦૧૫૬ સ્વસ્વાણા જાલોરં ધાં પહાડખાન સુત્ત
 રાજ્યે બીનમાલ સોલંકી વિદ્વા રહનેરા દોકડા શ્રી પારસનાથરા દેવકા સ્વરચાણા

પ્ર. ઉદ્ધિમ શ્રી વડવીર ભીમશા- રવાવાલા શ્રીમાનચંદ્ર શિષ્ય ભટ્ટારક શ્રી વિજય ચંદ્રસૂરી વરાખ્યાં સગૃવટ જસા સોદા દેદા કામ કીધું નામ ઉકેર્યો શ્રી શ્રી ॥

આ લેખથી જણાય છે કે, શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના મંદિરમાં શ્રી ચંદ્રપ્રભ સ્વામીજીનું જિનાલય ખંધાવવામાં આવ્યું હતું. મૂળ મંદિરના શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની મૂર્તિ વિશે સં. ૧૬૬૨ માં શ્રી પુણ્યકમલ મુનિએ રચેલા "ભિન્નમાલ સ્તવન"માં ચમત્કાર ભરી ઘટના આલેખી છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે સં. ૧૬૫૧ માં આ મૂર્તિ અને ખીજી કેટલીક મૂર્તિઓ જમીનમાંથી મળી આવી હતી જે મૂર્તિઓને જાલોરના ગજનીખાને કબજે કરી હતી પરંતુ કબજે કરેલી એ મૂર્તિઓના કારણે એ દુઃખી થયો હતો. આખરે એ મૂર્તિઓ તેણે શ્રી સંઘને સુપરત કરી ત્યારે સં. ૧૬૬૨ માં સંઘવી વરજંગ શ્રેષ્ઠિએ અહીં નવચોકી અને પ્રદક્ષિણાની ભમતીવાળું ભવ્ય મંદિર ખંધાવી એ મૂર્તિઓને મોટા ઉત્સવપૂર્વકે સ્થાપન કરી હતી. એ પ્રસંગે ખુદ ગજનીખાને જિનમંદિર ઉપર સુવર્ણના ૧૬ કળશ ચઢાવ્યા હતા. આ હકીકતનું સમર્થન શ્રી શીલવિજય ગણિએ રચેલી 'તીર્થમાલા' માંથી પણ આ પ્રકારે મળે છે.

જાલોર નયરી ગજનીખાન

વરસંગ સંઘવી વરીઝ જાપ

સ્વામી મહિમા ઘરણેન્દ્રિ ધર્યો

પૂજી પ્રણમી આપ્યા પાસ

સ્વામી સેવા તળી સંયોગિ

સોલ કોચીસાં દિન હર સિરિ

પિસુત વચતિ પ્રભુ ધરિયા તાન

પાસ પેરવીનિં જિમસ્વું તામ

માની મલિક્કનિ વલી વસી કર્યો

સંઘ ચતુર્વિધ પૂજી આસ

પાલ્હ પરમારનો હલીયો રોગ

हेमतणां तिणि कीधां धारे

भिनमाली भयभंजन नाथ

मतलम के आ मंदिर सं. १६६२ मां अंधायुं अने संवत १६७१ मां श्री चंद्रप्रल स्वामीनुं मंदिर पण तेमां ज अंधाववामां आव्युं जेमां भूणनायक पार्श्वनाथ लगवाननी भूर्ति परिकरना संवत - १०११ नी सालनी प्राचीन होवानुं जणाय छे परंतु परिकरमांनी भूर्ति अटली प्राचीन जणायती नथी.

२. गांधीभूताना वासमां श्री शान्तिनाथजु ल. नुं शिअर-अंधी जिनालय प्राचीन छे. संवत १६३४ मां श्री हीरविजय सूरिअे अेनी पुनः प्रतिष्ठा करेली छे. आ मंदिरमां अेक ठिली अने जे अेठेली भूर्तिअो लगलग सातमा सैकानी जणाय छे. सिवाय यार भूर्तिअो श्रावक - गृहस्थीनी पण छे.

३. गांधीभूताना वासमांथी पार्श्वनाथ लगवाननुं धुमटअंध नानुं देरासर छे. भूण नायकनी गादी नीचे आ प्रकारे लेख वंचाय छे.

संवत १६८३ वर्षे अषाढ वदी ४ गुरौ श्रीमाल वासी सा पेमा खेमा श्री पार्श्विंबं का. प्र. श्री देवसूरिभिः

संवत १६८३ ना आषाढ वद ४ ने गुरुवारे श्रीमाल रडेवासी शा पेमा अने जेमा नामना श्रावकोअे श्री पार्श्वनाथ लगवाननुं अिंअ लराव्युं अने श्री विजयदेव सूरिअे प्रतिष्ठा करी.

संभवतः आ मंदिर सं. १६८३ मां अंधायुं हशे. आमां रडेली भीजु भूर्तिअो लगलग १५-१६मी शताब्दीनी प्रतीत छे.

४. उपर्युक्त - ते मंदिरना पासे आवेला जूना तपगच्छना उपाश्रयना गोअलामां अदामी वर्णनी अेक हाथ ठिंयी श्री महावीर स्वामी लगवाननी भूर्ति प्रतिष्ठित छे तेना उपर सं. १८मीनो लेख छे.

५. अजरमां आवेला गणेश चोकमां श्री शान्तिनाथ लगवाननुं शिअरअंधी नानुं देरासर छे. भूलनायक श्री शान्तिनाथनी अदामी वर्णनी प्रतिमा २ इट ठिंयी अिराजमान छे. अही पडेलां

શ્રી આદીશ્વર ભગવાન બિરાજમાન હતા. એ સંબંધી આ મંદિરના મંડપના ડાબા હાથ તરફની ભીતમાં સં. ૧૨૧૨ નો લેખ આ પ્રકારે છે.

શ્રી શ્રુતાયઃ નમ સંવત ॥ ૧૨૧૨ વેસાઘ શુદી ૩ ગુરુવાસરે રત્નરપુરે ભૂપતિશ્રી રાયપાલ દેવ સુત મહારાજ સુવર્ણદિવસ્ય પ્રતિ ભુજાયમાન મહારાજાધિરાજ ભૂપતિ શ્રી રત્નપાલ દેવ પાદા પદ્મોપજી વિનઃ પાદપૂજ્ય માઢા કબીર - દેવસ્ય મહં દેવહૃત સાઠા પાતસ-મતિ મહામાતૃ લખણા શ્રેયસે ધાનત્યસક્રયમહનીયજૂપામિધા ॥ શ્રેયો નિમિત્તં શ્રી ઋષભદેવયાત્રાયાં ભૂપ શ્રીમાન્ માતૃ જાગેરવલિ નિમિત્તં દત્તં શતમેકં શુમા દેવકસ્મલકે પ્રવિષ્ટમત્ર શત સૂવર્ણ વ્યાજેન ગોવૃષસોલસ્ય લખાવત શ્રયાર્થ પ્રવૃદ્ધેન લાષા સાઢા પ્રભૃતિ શ્રાવકૈયત વત શ્રૈયાર્થ પ્રવૃદ્ધેન લાષા સાઢા પ્રભૃતિ શ્રાવકૈધનસેસસમલકેન વર્ષપ્રતિ દ્ર. ૧૨ દ્વાદશં દેયં સેવાર્થેતિ મંગલં મહાશ્રીઃ ॥

આ લેખમાંથી કેટલીયે ઐતિહાસિક વિગતો પ્રાપ્ત થાય છે. અહીં તો માત્ર આ ઋષભદેવનું જિનાલય સંવત ૧૨૧૨ માં બંધાયું એ મુખ્ય હકીકત જાણ્યા પછી અત્યારના મૂલનાયક શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનની પ્રતિમા જિર્ણોદ્ધાર સમયે પ્રતિષ્ઠિત થઈ એટલું નિર્ણયિત થાય છે.

૬. બુધ વાસમાં શ્રી મહાવીર સ્વામી ભગવાનનું ઘર-દેરાસર છે. કહેવાય છે કે આ મંદિર ગૂર્જર નરેશ શ્રી કુમારપાલે બંધાવ્યું છે. એ સમયે અહીં મૂલનાયક શ્રી આદીશ્વર પ્રભુ હતા. પણ એ સમયનો કોઈ લેખ મળતો નથી. આજે મૂલનાયક શ્રી વીરપ્રભુની જે પ્રતિમા બિરાજમાન છે તે સંવત ૧૮૦૩ માં શ્રી જિતેન્દ્ર સૂરિએ પ્રતિષ્ઠિત કરેલી છે. બીજી મૂર્તિઓ એ જ સાલના લેખવાળી છે.

ભીનમાલથી ૧ માઈલ દૂર પશ્ચિમોત્તર દિશામાં એક નાનું દેવળ છે તેમાં શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની અતિ પ્રાચીન ચરણ પાદુકાઓ સ્થાપન કરેલી છે. જૈન જૈનેતર લોકો આ સ્થળે દર્શનાર્થે આવે છે. ભિન્નમાલથી ૦૧૧ માઈલ દૂર દક્ષિણ પશ્ચિમ દિશામાં મજબૂત કોટવાળું એક જિનમંદિર છે. તેમાં શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ

ભગવાનની ચરણ પાદુકાઓ ખિરાજમાન છે. અહીં પ્રતિવર્ષ કાર્તિક શુદ્ધ ૧ ના દિવસે મેળો ભરાય છે.

પણી સંડેરય નાળણ્ણુ કોરિંટ ભિન્નમાલેસુ । વંદે ગૂજરદેસે આહાહાઈસુ મેવાહે ॥

આ રીતે જૈન દૃષ્ટિએ ભિન્નમાલનું ઐતિહાસિક મહત્ત્વ ગૌરવ ભર્યું છે. ‘સકલ તીર્થ સ્તોત્ર’માં શ્રી સિદ્ધસેન સૂરિએ ભિન્નમાલને એક તીર્થ સ્વરૂપ ગણાવ્યું છે.

આમ તીર્થ તરીકે પણ પ્રસિદ્ધ આ સ્થળના પ્રાચીન અવશેષો શોધી કાઢવામાં આવે તો ખીજુ ઘણું જાણવા જેવું મળી શકે એમ છે.

મહાન શાસન પ્રભાવક આચાર્યદેવ શ્રી જ્ઞાનવિમલ સૂરીશ્વરજી મ.નો જન્મ ભીનમાલ નગરમાં થયેલ હતો.

મહાન શાસન પ્રભાવક ઉપમિતિ ભપ્રપંચા કથાના રચયિતા શ્રી સિદ્ધર્ષિ ગણિનો જન્મ ભીનમાલ નગરમાં થયેલ હતો.

ભીનમાલ નગરમાં આજ ૧૧ જૈન દેરાસર છે. એનો વિશેષ પરિચય આ પ્રકારે છે.

- (૧) ગાંધી મુતોનો મહોલ્લો. ત્યાં ભગવાન શ્રી શાન્તીનાથ ભગવાનનું શિખરબંધી દેરાસર અતિ પ્રાચીન છે. સં. ૧૬૩૪ માં મહાન આચાર્ય શ્રી હીરવિજય સૂરિજી મહારાજ દ્વારા પુનઃ પ્રતિષ્ઠિત છે.
- (૨) આ મહોલ્લામાં ભગવાન શ્રી પાર્શ્વનાથનું ઘુંમટબંધી મંદિર છે. મૂળનાયક શ્રી ભગવાનની ગાદી નીચેના લેખથી આ પ્રાચીનતમ મંદિરની પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૬૮૬ અષાઠ વદિ ૪ ના આચાર્ય શ્રી વિજયદેવ સૂરીજી દ્વારા થઈ હતી. અને મૂળનાયકજી ભગવાનના પ્રતિમાજી ભરાવવાનો લાભ શ્રીમાલનગર ભીનમાલ નિવાસ આદરણીય શેઠ શ્રી પ્રેમાશા અને ખેમાશાએ લીધો હતો.
- (૩) આ મંદિરની પાસમાં તપાગચ્છનો ઉપાશ્રય ગોખલામાં શ્રી મહાવીર સ્વામીની મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠિત છે અને તે વિક્રમ

સં. ૧૮ ની હોવાનો લેખ છે. ઉપર લખેલ ત્રણે જિન મંદિરોની પાસે નવો વિશાળ તપાગચ્છ ઉપાશ્રય છે.

- (૪) બજારમાં આવેલ શાન્તિચોક (ગણેશ ચોક)માં શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનનું શિખરબંધી સુંદર જિનાલય છે. આ દેરાસર પણ અતિ પ્રાચીન છે. સંવત ૧૨૧૨ માં આ દેરાસરમાં આદીશ્વર ભગવાનની પ્રતિમાજી ખિરાજમાન કરેલી છે.
- (૫) શેઠોના મહોક્ષામાં ભગવાન શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું શિખરબંધી વિશાળ જિનાલય છે. મૂળનાયક પાર્શ્વનાથ પરમાત્માની મૂર્તિ આ નગરની સૌથી વધારે પ્રાચીન મૂર્તિ છે. વિ. સં. ૧૦૧૧ ના વર્ષમાં પ્રતિષ્ઠા કરેલી છે. ભગવાન શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની આ સુવર્ણમય પ્રતિમાજી ભીનમાલ અને નરતા ગામની વચ્ચે આવેલ એક ખેતરમાંથી નીકળેલી હતી. આ મૂર્તિને લાવવાવાળા નરતા ગામના શ્રાવકો પ્રતિદિન ત્રણ ગાઉ દૂરથી આવીને ભગવાનની પૂજા કરીને કઠોર નિયમનું પાલન કરતા હતા.
- (૬) આ મંદિરના પાસમાં શ્રી મહાવીર સ્વામીજી ભગવાનનું શિખરબંધી સુંદર દેરાસર છે. શ્રી મહાવીર સ્વામીની સુવર્ણમયી આકર્ષક પ્રતિમાજી સાત ધાતુના સિંહાસન અને બે વિશાળકાય ઘેરાના આ નગરના ખેતરમાંથી એકએક પ્રાપ્ત થયેલ છે. આ મંદિરના પ્રતિષ્ઠા વર્તમાન આ વિદ્યાચંદ્ર સૂરિએ કરાવેલી છે. સં. ૨૦૧૮
- (૭) નગરની પુરાણી પોસ્ટ ઓફિસની પાસે શ્રી મહાવીર સ્વામીનું વિશાળ જિનાલય શિખરબંધી છે. મહાવીર સ્વામીની મૂર્તિ મહાન ચમત્કારી છે અને દર્શનાર્થીઓના માટે ધ્યાનથી દર્શન કરવાની પ્રેરણા પ્રદાન કરવાવાળી છે. પહેલાં આ મંદિર ગુજરાતના મહાન રાજર્ષિ શ્રી કુમારપાળ દ્વારા બંધાયું હતું. અને સં. ૧૮૭૩ માં

મૂળનાયક ભગવાનની પ્રતિષ્ઠા શ્રી જિતેન્દ્ર સૂરિજી દ્વારા થયેલી હતી. અને પછી પ્રાચીન દેરાસરની જગ્યાએ નવું કલામય શિખરબંધી જિનમંદિર શ્રી સંઘ ભીનમાલ દ્વારા નિર્માણ થયું અને સં. ૨૦૧૮ માં વિદ્યાચંદ્ર સૂરિજીના કર કમલો દ્વારા પાછી પ્રતિષ્ઠા સંપન્ન થઈ. આ મંદિરની પાસે વિશાળ ધર્મશાળા, એક આયંબિખ ખાતું અને પાઠશાળા નવી તૈયાર થઈ રહી છે. અહીં રહેવા માટે અને ખાવા પીવા માટેની સારી સગવડ રહેલી છે.

- (૮) ભીનમાલ રેલવે સ્ટે. રોડ પર પ્રતાપ સરાય ધર્મશાળામાં શ્રીમાનૂ ખિમચંદજી પ્રતાપજી ભીનમલ નિવાસી દ્વારા શ્રી જગવલ્લભ પાર્શ્વનાથની મનોહર મૂર્તિનું બિંબ ભરાવી આચાર્ય શ્રી વિદ્યાચંદ્ર સૂરિ દ્વારા પ્રતિષ્ઠિત કરાઈ.
- (૯) ભીનમાલથી રાનીવાડા રોડ ઉપર ૧ કિલોમીટર નગરથી દૂર પ્રાચીન શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું જિનાલય છે. અને નૂતન જિનાલયનું નિર્માણ કાર્ય ચાલુ છે.
- (૧૦) નગરથી એક કિલોમીટર દૂર શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું અતિરમણીય જિનમંદિર છે.
- (૧૧) ખારી રોડ પર આવેલું ચૌમુખજીનું જિનાલય નવું છે. મૂળનાયક શ્રી મહાવીર સ્વામી ભગવાન છે. દેરાસરની નીચે ઉપાશ્રય છે. આ મંદિર અને ઉપાશ્રય શ્રીમતી વિજુભાઈ ઉખચંદજીએ બનાવેલું છે.
- (૧૨) માધ ચોરાયા ઉપર નવનિર્માણ થતું જિનાલય એસ. એમ. બાફણા પરિવારે પૂ. પિતાશ્રીની સ્મૃતિ નિમિત્તે બનાવેલ છે. અંજનશલાકા પ્રતિષ્ઠા આ. ભ. શ્રીમદ્ પદ્મસાગર સૂરીશ્વરજી મ. સા. ની નિશ્રામાં સંવત ૨૦૫૦ મહામહિનામાં થશે.

ભીનમાલ નગરની મહત્વપૂર્ણ ઘટનાઓનો ઉલ્લેખ

વિ. સં. વર્ષો પૂર્વે વીર સંવત ૪૫

૧. શ્રી સ્વયંપ્રભુસૂરિનું આગમન
૨. જયસેન રાજાનું નગર ઉપર આધિપત્ય અને જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કરવો.

વિ. સં. ૪૦૦ પૂર્વ વીર સં. ૭૦

૧. નગરનો ૪૦ વર્ગ માઇલનો વિસ્તાર તથા ૭૨ કોટ્યાધિ બ્રાહ્મણોનું નિવાસ સ્થળ

વિ. ૩૭૬ પૂર્વ

૨. ઉપલદેવના મંત્રી ઉહડ દ્વારા ઉપકેશપુર વસાવવું નગર પર મૌર્ય પરમાર રાજાનું રાજ્ય

વિક્રમની પહેલી શતાબ્દીમાં :

૧. વજ્રસ્વામીજીએ નગરમાં વિહાર કર્યો. વિ. સં. ૧૫૭માં - ક્ષત્રિય રાજાનું રાજ્ય વિ. સં. ૨૦૨માં - સોલંકી રાજા અજિતસિંહ દેવનું રાજ્ય વિ. સં. ૨૨૨ થા ૨૨૩માં - ચ-ચાતિએ સાત મંજિલનું જગતસ્વામીનું સૂર્યમંદિર બનાવ્યું. વિ. સં. ૨૬૫માં - ભૂકંપના કારણે નગરનો નાશ થયો. વિ. સં. ૪૯૪માં- વિદેશીઓ દ્વારા નાશ થયો.

વિક્રમની છઠ્ઠી શતાબ્દી :

૧. પંજાબથી આવીને તોરમાણે અહીં રાજધાની બનાવી.
૨. હરિગુપ્તસૂરિના ઉપદેશથી તોરમાણે જૈનધર્મનો સ્વીકાર કર્યો,
૩. મિહિરકુલનું શાસન બનાવ્યું.

વિ. સં. ૫૮૫માં -

વિઘ્નરાજ રાજા થયો.

વિ. સં. ૭મી શતાબ્દીમાં -

જલોર નાગોર જોધપુર

વિ. સં. ૬૦૪માં -

મિહિરકુલનું મૃત્યુ થવું

વિ. સં. ૬૮૨ વિ. સં. ૬૮૫માં -

બ્રહ્મગુપ્ત દ્વારા બ્રહ્મસ્પુટ સિદ્ધાન્ત ગ્રંથની રચના કરવી.

વિ. સં. ૬૮૭માં -

આ નગર વિદ્યાના મોટા કેન્દ્રસ્થાન તરીકે ઓળખાયું

વિ. સં. ૭૦૦માં -

નગરની ચરમ સીમા પર પ્રગતિ

વિ. સં. ૭ થી ૮મી શતાબ્દીમાં -

ગૂર્જર પ્રતિહારોની શાન્તિનો પ્રારંભ થયો.

વિક્રમની ૮મી શતાબ્દીમાં -

કુલ કરોની સ્થાપના તથા ૮૪ ગચ્છોનું ઉત્પત્તિ સ્થળ

વિક્રમ સં. ૭૩૨માં -

મહાકવિ માઘ દ્વારા શિશુપાલ વધ મહાકાવ્યની રચના

વિ. સં. ૭૩૩માં -

નગરમાં ચાંદીના સિક્કાનું ચલન

વિ. સં. ૭૭૫

૧. રાજ ભાલ દ્વારા નગર ઉપર રાજ કરવું
૨. શ્રી ઉદયપ્રભસૂરીશ્વરજી દ્વારા નગરના ૬૪ કોટ્યાધિપતિ બ્રાહ્મણોને જૈન બનાવવું
૩. રાજ ભાણના કાકાએ દીક્ષા લીધી જેઓ બાદમાં સોમપ્રભાચાર્યના નામે પ્રસિદ્ધ થયા.

વિ. સં. ૭૯૧માં -

શ્રી ઉદયપ્રભ સૂરિ દ્વારા પ્રાગ્વાટ બ્રાહ્મણોને જૈનધર્મી બનાવીને પોરવાડ જાતિનું ઉત્પત્તિ સ્થળ

વિ. સં. ૭૯૫માં -

શ્રી ઉદયપ્રભસૂરિએ ૨૪ બ્રાહ્મણોને જૈન બનાવ્યા જેઓ બાદમાં સેઠિયા જાતિ (ઓસવાલ જૈન)ના નામે પ્રસિદ્ધ થયા.

વિ. સં. ૭૯૬માં -

અરબ તથા સિંધ બાળીએ નગર ઉપર આક્રમણ કર્યું.

નવમી શતાબ્દીમાં -

શ્રી હરિભદ્રસૂરિજીને સાહિત્ય પ્રેરણાઓ અહીંથી (મજેલી) હતી.

વિ. સં. ૮૨૦માં -

પાટણની સ્થાપના

વિ. સં. ૮૩૫માં -

શ્રી ઉદ્યોતનસૂરિએ કુવલયમાળા કથા પ્રશસ્તિની પૂર્ણાહુતિ અહીં કરી હતી.

દશમી શતાબ્દીમાં -

૧૮,૦૦૦ બ્રાહ્મણોનું નગર છોડીને પાટણ જવું.

વિ. સં. ૯૦૧માં -

મુસલમાનોના આક્રમણથી નગરનો નાશ થયો.

વિ. સં. ૯૫૫માં -

નગરનો ફરી વિકાસ થયો અને પ્રગતિ કરવી.

વિ. સં. ૧૧૦૮માં -

શ્રી લેંસાસાહ શેઠ દ્વારા ગુજરાતીઓને ધોતીની એક લાંગ ખોલવાની પ્રતિજ્ઞા કરાવવી.

તેરમી શતાબ્દી -

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજીના ઉપદેશથી કુમારપાળ દ્વારા અહીં મહાવીર સ્વામીજીનું એક જિનાલય બનાવવું.

વિ. સં. ૧૨૦૩માં -

શેઠ સુનન્દના વિશેષ આગ્રહથી લક્ષ્મીનું પાટણ જવું.

ચૌદમી શતાબ્દી -

૧. નગરમાં ફક્ત ૧૫૦૦ ઘર તેમાં ૧૨૦ ભીલોનાં ઘરો હતાં.
૨. જૈન ધર્મનો સારો એવો પ્રભાવ

વિ. સં. ૧૩૦૧માં -

નગરની ઈટી દ્વારા જલોરના કિલ્લાનો પરકોટો બનાવવો.

વિ. સં. ૧૩૨૩માં -

શ્રી પૂર્ણચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.

વિ. સં. ૧૩૨૪માં -

શ્રી પ્રભાચંદ્રજીએ અહીંયા પ્રભાવક ચારિત્રની રચના કરી હતી.

વિ. સં. ૧૩૬૫માં -

અક્ષાદીન ખીલજી દ્વારા નગર પર આક્રમણ કર્યું.

વિ. સં. ૧૩૯૩માં -

ઉદ્યોતનસૂરિ મ. ઉપકેશગચ્છ પ્રબંધની રચના કરી.

વિ. સં. ૧૩૫૦માં -

રાયસિંહે અહીં આક્રમણ કર્યું તેમાં જલોરના પઠાણોના હાથે માર્યો ગયો

વિ. સં. ૧૩૬૮માં -

અંગ્રેજ નિકોલસ ઉપલેટે આ નગરને ૧૬ માઇલના ક્ષેત્રમાં બનાવ્યું જેમાં ૬ જૈન મંદિરો હતા.

વિ. સં. ૧૩૭૨માં -

૧. અજિતસિંહે કૂકરુશિયરથી હારીને સંઘી સ્વરૂપ પુત્રીની શાદી બાદશાહ કૂકરુશિયર સાથે કરી જેમાં રાજ્ય અને ગુજરાતની સૂબેદારી પ્રાપ્ત થઈ.
૨. અજિતસિંહ દ્વારા ગુજરાત જતી વખતે ભીનમાલને લૂંટ્યું. ૧૯૯૨ ઉજ્જૈનના - તીર્થેન્દ્ર સૂરિ દ્વારા નગરનો ચારે બાજુ વિકાસ થયો.

ભીનમાલના વિભિન્ન રાજઓનો કાર્યકાળ -

ભીનમાલ પ્રતિહાર રાજઓનું
વિવરણ

૧. શ્રી નાગભટ્ટ
૭૬૫ ઈ.સ.ના લગભગ
૨. શ્રી કુકુડસ્થ
અસાત
૩. શ્રી દેવરાજઅજ્ઞાત
અસાત
૪. શ્રી વત્સરાજ
૭૮૩ ઈ.સ.ના લગભગ
૫. શ્રી નાગભટ્ટ - ૨ (નાગરાજ)
૮૧૫ - ૮૩૩ સન લગભગ (નાગવલોક)
૬. શ્રી રામચંદ્ર
૮૩૩ સન લગભગ
૭. શ્રી ભોજદેવ- (ભોજ)
૮૪૩ - ૮૮૧ લગભગ (આદિ વરાહ યા મિહિર)
૮. શ્રી મહેન્દ્રપાલ - ૧
૮૯૩ લગભગ
૯. શ્રી મહિપાલ
૯૧૭ લગભગ
૧૦. શ્રી ભોજ - ૨
અસાત
૧૧. શ્રી વિનાયક પાલ
સન ૯૩૧ લગભગ

૧૨. શ્રી મહેન્દ્ર પાલ -
૯૪૬ ઈ.સ. લગભગ
૧૩. શ્રી દેવપાલ
૯૪૮ સનુ લગભગ
૧૪. શ્રી કવિ જયપાલ
૯૫૯ સન લગભગ
૧૫. શ્રી રાજપાલ
૧૦૧૮ સન લગભગ
૧૬. શ્રી ત્રિલોચનપાલ
૧૦૨૭ સન લગભગ
૧૭. શ્રી યશપાલ
૧૦૩૯ સન લગભગ

શ્રી ભીનમાલના પરમાર રાજાઓનો રાજ્યકાલ

૧. શ્રી દેવરાજ

૧૦૬૦ - ૧૦૬૬ ઈ. સ. લગભગ

૨. શ્રી કૃષ્ણરાજ

૧૧૧૬ ઈ. સ. લગભગ

૩. શ્રી સોહારાજ

અજ્ઞાત

૪. શ્રી ઉદયરાજ

૧૧૧૭ સન લગભગ

૫. શ્રી સોમેશ્વર

૧૧૬૧ સન લગભગ

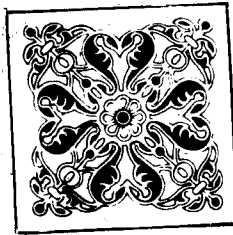
૬. શ્રી જયંતસિંહ

૧૧૮૨ સન લગભગ

૭. શ્રી અલગ

અજ્ઞાત

ભીનમાલની પાસે સાવીદર ગામમાં ગયા બે મહિના પહેલાં પાષાણની જિન પ્રતિમાજી બેડૂતના એક ખેતરમાંથી હજી ખેડતા (મળેલી) પ્રાપ્ત થયેલી ૬ પ્રતિમાઓ સંવત ૧૩૬૩ શ્રાવણ સુદ ૮ આ પ્રમાણે શિલાલેખ છે અને આ મૂર્તિઓ પર ભીનમાલનું પ્રાચીન નામ શ્રીમાળ અંકિત કરેલ છે.

પ. પૂ. આચાર્ય ભ. સ્વયંમત્રભસૂરિશ્વરજી મ. સા.નું

જીવન ઝરમર

કેશીશ્રમણ આચાર્ય પદ વિભૂષક ઉદયાચલ પર સૂર્ય સમાન શ્રુત જ્ઞાનનો પ્રકાશ કરવાવાળા આચાર્ય શ્રી સ્વયંમત્રભસૂરિ થયા. તેઓનો જન્મ વિદ્યાધર કુળમાં થયો હતો. તેથી કરી તેઓ અનેક વિદ્યાઓના પારગામી અને સ્વપરમતના શાસ્ત્રોમાં નિપુણ હતા. તેઓના આજ્ઞાવર્તી હજારો મુનિઓ ભૂમંડલ પર વિહાર કરી ધર્મ પ્રચારની સાથે જનતાનો ઉદ્ધાર કરી રહ્યા હતા. ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશથી બ્રાહ્મણોનું જોર અને યજ્ઞ કર્મ નષ્ટ પ્રાયઃ થઈ ગયા હતા. તથાપિ મરુસ્થલ જેવા રેતીલા પ્રદેશમાં ન તો જૈન પહોંચી શકે અને ન બુદ્ધ પણ અહીં આવી શકતા તેથી કરી અહીં વામમાર્ગીઓનું ભારે જોર હતું. યજ્ઞ હોમ સિવાય પણ મોટા-મોટા અત્યાચાર થઈ રહ્યા હતા. ધર્મના નામે દુરાચાર (વ્યભિચાર)નું પણ પોષણ થઈ રહ્યું હતું. કુંડાપંથ, કાંચલિયા પંથ એ વામમાર્ગીઓની શાખાઓ હતી. દૈવી શક્તિના ઉપાસક હતા. તે સમયે મારવાડમાં શ્રીમાલ નામનું નગર વામમાર્ગીઓનું કેન્દ્રસ્થાન માનવામાં આવતું હતું.

આચાર્ય સ્વયંમત્રભસૂરિના ઉપાસક જેમ ખેચર-ભૂચર મનુષ્ય વિદ્યાધર હતા તેમ દેવી - દેવતા પણ હતા. તેઓ પણ સમય જોઈને વ્યાખ્યાન સાંભળવા આવતા હતા. એક સમય આચાર્ય શ્રી સંઘની સાથે સિદ્ધાચલની યાત્રા કરી - અર્બુદાચલની યાત્રા કરવા માટે આવ્યા હતા તે સમયે વ્યાપાર નિમિત્તે આવેલ શ્રીમાલનગરના કેટલાક શેક - શાહુકારે સૂરિજીની અહિંસામય અપૂર્વ દેશના સાંભળીને સૂરિજીને વિનંતી કરી કે હે ભગવન ! આપ તો અહિંસા ભગવતીની ભારે મહત્તા ખતાવી રહ્યા છો. અને અમારે ત્યાં તો હર વર્ષે હજારો-લાખો પશુઓનું યજ્ઞમાં બલિદાન થઈ રહ્યું છે. અને એમાં જ જનતાની શાંતિ અને ધર્મ માનવામાં આવે છે. આજે આપનો ઉપદેશ સાંભળવાથી એ જાણવા મળ્યું કે આ તો એક મહાન નરકનું જ દ્વાર છે. અગર આપ જેવા પરોપકારી મહાત્માઓનું અમારા જેવા અજ્ઞાન દેશમાં

પધારવાનું થાય તો ત્યાંની ભદ્રિક જનતા આપના ઉપદેશનો મહાન લાભ જરૂર ઉઠાવે. ઈત્યાદિ વિનંતી કરવાથી સૂરિજીએ તેનો સહર્ષ સ્વીકાર કર્યો. જેમ ચિત્ત સારથીની વિનંતીનો સ્વીકાર કૈશી શ્રમણાચાર્યે કર્યો હતો તેમ અવસર જોઈને સૂરિજી કમશઃ વિહાર કરી શ્રીમાળ નગરના ઉદ્યાનમાં પધાર્યા, એ સમાચાર નગરમાં પણ પહોંચી ગયા. ત્યારે જોઓ અર્બુદાચલ પર વિનંતિ કરી હતી તેઓ મિત્ર પરિવાર સાથે સૂરિજીની સેવામાં તત્પર થયા અને હરેક પ્રકારની સુવિધા કરી આપી. તે સમયે શ્રીમાળ નગરમાં અશ્વમેધ નામના યજ્ઞની તૈયારી થઈ રહી હતી. દેશ-પરદેશથી હજારો યાજ્ઞિક લોક એકત્ર થયા અને આ બાજુ હજારો લાખો નિરપરાધી પશુઓને એકઠાં કર્યા હતાં. એક મોટો ભારે યજ્ઞમંડપ પણ બાંધવામાં આવ્યો હતો. ઘર-ઘરમાં બકરાં ભેંસ બાંધી હતી. તેઓને ધર્મના નામ પર યજ્ઞમાં બલિદાન કરી શાંતિ મનાવીશું વગેરે વગેરે.

આ બાજુ સૂરિજીના શિષ્ય નગરમાં ભિક્ષા માટે ગયા હતા તેઓ નગરની હાલત જોઈને જનતા ઉપર કારુણ્ય ભાવ લાવી એમને એમ પાછા આવી ગયા. સૂરિજીને વિનંતી કરી કે હે ભગવંત ! આ નગર સાધુઓને ભિક્ષા લેવા યોગ્ય નથી એમ કહી યજ્ઞ સંબંધી બધી વાત કહી સંભળાવી. આ વાત સાંભળીને કરુણાસિંધુ સૂરિજી મહારાજ પોતાના ખાસ વિદ્વાન શિષ્યોને સાથે લઈ રાજસભામાં ગયા. ત્યાં યજ્ઞ સંબંધી વિચાર વિમર્શ અને તૈયારીઓ થઈ રહી હતી. અને મહાનૂ નિષ્કુર કર્મના અધ્યાપક મોટા મોટા જટાધારી શિર ઉપર રાખ લગાવી અને ગલમાં સુતરની દોરી ઘાલી માંસ લુબ્ધક મદિરા લોલુપરી નામધારી પંડિતો ખેઠા હતા અને તેઓ બધા અનેક કપોલ કલ્પિત વાતો કરીને રાજને પોતાની તરફ આકર્ષિત કરી રહ્યા હતા. કારણ નગરમાં મોટા જૈનાચાર્યનું આગમન થવાથી તેમના મનમાં મોટો ભય હતો.

આચાર્ય ભગવંતનો પ્રભાવ - તપ - તેજ એટલો બધો જબરજસ્ત હતો કે તેઓ સભામાં પ્રવેશ કરતાં જ રાજ જયસેન પોતાના આસનથી ઊઠીને સૂરિજીની સામે આવ્યો અને ખૂબ આદર સત્કારથી વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. સૂરિજીએ પણ રાજને

"ધર્મલાભ" આપ્યો. એના ઉપર ત્યાં બેઠેલા નામધારી પંડિત આપસમાં હસવા લાગ્યા. રાજાએ આ પહેલાં ક્યારે પણ "ધર્મલાભ" શબ્દ કાનોથી સાંભળ્યો નહોતો. એટલે રાજાએ નમ્રતાપૂર્વક સૂરિજીને પૂછ્યું કે હે પ્રભો ! આ ધર્મલાભ શું ચીજ છે ? શું આપ આશીર્વાદ નથી આપતા જેમ કે અમારા ગુરુ બ્રાહ્મણ લોક આપ્યા કરે છે ? એના જવાબમાં સૂરિજીએ રાજાને કહ્યું કે હે રાજાનું કેટલાક લોકો દીર્ઘાયુષ્યનો આશીર્વાદ આપે છે. પરંતુ દીર્ઘાયુષ્ય તો નરકમાં હોય છે. કેટલાક ઘણા પુત્રાદિકનો આશીર્વાદ આપે છે પરંતુ એ તો ડુક્કર જનવરાદિને પણ હોય છે. કેટલાક લક્ષ્મીવૃદ્ધિનો આશીર્વાદ આપે છે પરંતુ લક્ષ્મી તો શૂદ્ર અને વેશ્યાને ત્યાં પણ હોય છે.

હે રાજાનું એમાં કોઈ મહત્ત્વનો આશીર્વાદ નથી પરંતુ જૈન સાધુઓનો જે "ધર્મલાભ" રૂપી આશીર્વાદ અર્થાત્ તમને ધર્મનો લાભ કાયમ મળતો રહે. ધર્મલાભના પ્રભાવે જ આ લોકમાં કલ્યાણની સાધનસામગ્રી (સુખ - સંપત્તિ) અને પરલોકમાં સ્વર્ગ-મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ જ કારણથી જૈન સાધુઓનો ધર્મલાભ જગતના જીવોના કલ્યાણના હેતુ રૂપ છે.

સૂરિજી મહારાજની યુક્તિ અને વિદ્વત્તામય શબ્દ સાંભળીને રાજાને અત્યંત આનંદ થયો. રાજાએ સૂરીશ્વરજીની સ્તુતિ અને આદર સત્કાર કરી અને આસન ગ્રહણ કરવાની વિનંતી કરી. ત્યાર બાદ સૂરિજી ભૂમિ પ્રમાર્જન કરી કાંબલીનું આસન બિછાવી શિષ્યોની સાથે બેસી ગયા. રાજા શિવ ઉપાસક હતો પરંતુ એના હૃદયમાં મધ્યસ્થ વૃત્તિ હતી અને નીતિજ્ઞ હોવાથી મહાપુરુષો ઉપર ગુણાનુરાગ હોવો સ્વાભાવિક વાત હતી. રાજાએ આચાર્ય ભગવંતને વિનંતી કરી પૂછ્યું કે હે ભગવંત ધર્મનું શું લક્ષણ છે ? કયા ધર્મથી જીવ જન્મ-મરણથી મુક્ત થઈને અક્ષયપદ પ્રાપ્ત કરી શકે ? તેના જવાબમાં સૂરિજી મહારાજે પોતાના વિશાળ જ્ઞાનથી ધર્મની વ્યાખ્યા કહી સંભળાવી. તેના સારાંશ રૂપે અહીં તેનો થોડો ઉલ્લેખ બતાવે છે.

**“અહિંસા લક્ષણો ધર્મો ય ધર્મ પ્રાણિનાં વધઃ
તસ્માત્ ધર્માર્થિર્મર્યાગઃ કર્તવ્યા પ્રાણિનાં દયા ॥”**

અર્થાત્ ધર્મનું લક્ષણ અહિંસા છે. અને જીવોનો વધ એ અધર્મ છે. એટલા માટે ધર્મર્થિાનું કર્તવ્ય છે કે સદૈવ જીવોની રક્ષા કરે અને સાંભળો.

**“પદ્મૈતાનિ પવિત્રાણિ, સર્વેષાં ધર્મ ચારિણામ્ ।
અહિંસા સત્યમસ્તેયં, ત્યાગો મૈથુન વર્જનમ્ ॥”**

અર્થાત્ અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને મૂચ્છા ત્યાગ આ પાંચ મહાવ્રત સર્વ દેશના અનુયાયી મહાપુરુષોને બહુમાનપૂર્વક માનનીય છે. હે રાજન્ ! પ્રાણીઓની દયા કરવી એ જ મનુષ્યોનો પરમ ધર્મ છે. જુઓ શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રે પણ એ જ ફરમાવ્યું છે કે -

**યો દદ્યાત્ કાંચનં મેરુઃ કૃત્સ્નાં ચૈવ વસુન્ધરા ।
એકસ્ય જીવીતં દદ્યાત્ ન ચ તુલ્યૈ યુધિષ્ઠિરઃ ॥**

સોનાનો મેરુ અને સંપૂર્ણ પૃથ્વીનું દાન દેનાર પણ એક જીવને પ્રાણદાન દેનારની બરાબરી કરી શકતો નથી. અને સાંભળો

**“સર્વે વેદા ન તત્ કુપુઃ સર્વે યજ્ઞાશ્ચ ભારત ।
સર્વે તીર્થાભિષેકાશ્ચ, યત્ કુર્યાત્ પ્રાણિનાં દયા ॥”**

અર્થાત્ હે અર્જુન ! જે પ્રાણી દયાનું ફળ આપે છે એ ફળ ન તો ચારો વેદ ભણવાથી, ન તો સર્વ યજ્ઞોથી, ન તો બધા તીર્થોમાં સ્નાન કરવાથી, ફળ મળતું નથી, એટલા માટે સર્વ તત્ત્વવેત્તા મહર્ષિઓએ ધર્મનું લક્ષણ અહિંસા જ બતાવ્યું છે.

**“અહિંસા સર્વ જીવેષુ તત્ત્વજ્ઞૈઃ પરિભાષિતમ્ ।
ઈદં હી મૂલ ધર્મસ્ય, શેષસ્તસ્યૈવ વિસ્તરમ્ ॥”**

હે નરેશ ! આ અપરંપાર સંસારની અંદર જે તત્ત્વવેત્તા અવતારીક મહાપુરુષો થયા છે તેઓએ ધર્મનું મૂળ અહિંસા જ બતાવી છે. બાકી સત્ય-અચાર્યાદિ અહિંસાના જ વિસ્તાર રૂપ છે. ઈત્યાદિ અનેક ઉદાહરણોથી સૂરિજીએ રાજને ઉપદેશ આપ્યો. અને કહ્યું કે હે રાજન્ જેમ આપણું જીવન આપણને પ્યારું છે એવી જ રીતે બધા જીવોને પોતાનો પ્રાણ પ્રિય હોય છે. પરંતુ માંસ લોલુપી કેટલાક અજ્ઞાની પાપાત્માઓએ બિચારા નિરપરાધી પ્રાણીઓનાં બલિદાન

કરવામાં પણ ધર્મ માની ભદ્રિક લોકોને ઘોર નરકમાં નાખવાનો પાખંડ મચાવી રહ્યા છે.

પરંતુ કેટલાક દેશોમાં સત્યવક્તાઓના ઉપદેશથી જ્ઞાનનો પ્રકાશ થવાથી આ નિષ્કુર કર્મ મૂળથી નાશ થઈ ગયું છે. પરંતુ મરુસ્થલ જેવા અજ્ઞાન પ્રદેશમાં સદ્જ્ઞાન અને ઉપદેશના અભાવના કારણે અજ્ઞાન લોકો આ ગલત કાર્યના કીચડમાં ફરીને નરકના અધિકારી બની રહ્યા-છે. વગેરે.

અ. સાંભળતાં જ નિર્દય પાખંડી માંસ લોલુપી યજ્ઞાધ્યક્ષ બોલી ઊઠયો કે મહારાજ આ જૈન લોકો તો નાસ્તિક છે. વેદોને અને ઈશ્વરને માનતા નથી. દયા દયા કરીને સનાતન યજ્ઞ ધર્મનો નિષેધ કરી રહ્યા છે. આ લોકોને શું ખબર છે કે શાસ્ત્રોમાં યજ્ઞ કરવો મહાન ધર્મ અને દુનિયામાં શાંતિ થવી કહ્યું છે. દેખો ભગવન મનુએ શું ફરમાવ્યું છે -

“યજ્ઞાર્થ પશવઃ સૃષ્ટાઃ સ્વયમેવ સ્વયમ્ભૂવા ।

યજ્ઞસ્ય ભૂત્યૈ સર્વસ્ય, તસ્માત્ યજ્ઞે

ઔષધ્યઃ પશવોવૃક્ષાસ્તિર્યચઃ પક્ષિણસ્તથા

યજ્ઞાર્થ નિધાનં પ્રાપ્તાઃ પ્રાપ્નુવન્ત્યુત્સૃતીઃ પુનઃ ॥”

અર્થાત્ બ્રાહ્મણોને સ્વયં યજ્ઞ માટે અને સંપૂર્ણ સિદ્ધિ નિમિત્તે જ પશુઓને ખનાવ્યા છે. યજ્ઞમાં ઔષધી-પશુ-પક્ષી તીર્થચાદિ જીવો અને કપીજળાદિ પક્ષીઓનો જે બલિ આપવામાં આવે છે તે જીવો યજ્ઞમાં મરીને ઉત્તમ જન્મને પામે છે..... ઈત્યાદિ.

એના જવાબમાં સૂરિજી મહારાજે કહ્યું કે હે મહાનુભાવો તમે લોકો થોડાસા સ્વાર્થના કારણે મિથ્યા ઉપદેશ આપી આપ સ્વયં કેમ રૂબો છો અને બિચારા અજ્ઞાન લોકોને શા માટે અધોગતિના પાત્ર બનાવો છો. અને જે યજ્ઞમાં બલિ દેવાથી પ્રાણી ઉત્તમ ગતિ (સ્વર્ગ)માં જતા હોય તો

“નિહતસ્ય યશોર્યજ્ઞે । સ્વર્ગ પ્રાપ્તિવ દીર્ઘતે ।

સ્વપિતા યજમાનેન । કિન્તુ તસ્માન્ન હન્યતે ॥”

અગર સ્વર્ગમાં જવાના હેતુથી પશુઓને મારતા હો તો પહેલાં આપનાં પુત્ર-સ્ત્રી યજમાન અને તમે પોતે જ સ્વર્ગના માટે યજ્ઞમાં બલિ કેમ થતા નથી ? કેમકે આપ લોકોને જેટલી સ્વર્ગની અભિલાષા છે એટલી પશુઓને નથી, પશુ તો બિચારા પુકારી-પુકારીને કહે છે, એક કવિનું વાક્ય -

**“નાહં સ્વર્ગ ફલોપભોગ તૃષિતો નાભ્યર્થિતસ્ત્વમયા
સંતુષ્ટસ્તણ ભક્ષણેન સતતં સાધો ન યુક્તં તવ
સ્વર્ગે યાન્તિ યાદિત્વયા, વિનિહતા યજ્ઞે ધૃવં પ્રાણિનો !!
યજ્ઞં કિં ન કરોસિ માતૃપિતૃભિઃ પુત્રસ્તથા બાન્ધવૈ ॥”**

ભાવાર્થ - યજ્ઞમાં અસંખ્ય પશુઓનાં બલિદાન આપનાર જરા અમારી પુકાર પણ સાંભળો. અમે સ્વર્ગ ફળના ઉપભોગના તરસ્યા નથી. અને ન તો અને તમને પ્રાર્થના કરી કે તમે અમને સ્વર્ગમાં પહોંચાડો ! પરંતુ અમે તો માત્ર ઘાસ ખાધને જ આનંદમાં રહેવા ચાહીએ છીએ. એટલા માટે અમને મારવા ઉચિત નથી. અને જે તમે અમને સ્વર્ગમાં મોકલવાના ઈરાદાથી મારતા હો તો આપના માતા-પિતા, પુત્ર-સ્ત્રી-બાળ વગેરેને સ્વર્ગમાં મોકલવા જોઈએ.

મહાનુભાવો આપ જરા જ્ઞાનદૃષ્ટિથી વિચાર કરો કે-

**“યુપંષિત્વા પશૂન હત્વાઃ કૃત્વા રુધિર કર્દમમ્ ।
યદૈવ ગમ્યતે સ્વર્ગે । નરકે કન ગમ્યતે ॥”**

પ્રાણીઓના રુધિરનું કદમ કરનાર પણ સ્વર્ગમાં જશે ? તો નરકમાં કોણ જશે ? હે રાજન ! આ નિષ્કુર વૃત્તિથી જનતામાં શાંતિ નહિ પરંતુ અશાંતિ થાય છે. જુઓ

**“હિંસા વિધ્નાય જાયતે, વિધ્ન શાન્તયૈ કૃતાઽપિ હિ ।
કુલાચારધિયાઽપ્યેષા કૃતા કુલ વિનાશિની ॥”**

મતલબ વિધ્નની શાંતિ માટે કરેલી હિંસા શાંતિ નહિ પરંતુ વિધ્ન કરવાવાળી બને છે. જેમ કોઈના કુળમાં મિથ્યારુદિ હોય છે કે અમુક દિવસે હિંસા કરવી જોઈએ. પરંતુ તે જ હિંસા કુળનો નાશ

કરવાવાળી હોય છે. હે નરેશ ! કેટલાક લોકો એવા પણ નિષ્કુર હોય છે કે કમને પણ પોતાના કુળની પરંપરાથી ચાલી આવતી હોવાથી સમજીને એને છોડવામાં હીચકીચાય છે. પરંતુ બુદ્ધિમાન અહિતકારી કમને જલદી છોડીને સુખી બની શકે છે. જેમ

“અપિ વંશક્રમાયાતાં યસ્તુ હિંસા પરિત્યનેત્ ।

સશ્રેષ્ઠઃ સુલસ ઇવ કાલ સૌકારિકાત્મજઃ ॥”

હે રાજન્ ! પ્રાણી હિંસાને કોઈ પણ શાસ્ત્રકારોએ ધર્મ નથી કહ્યો. આપ ખુદ બુદ્ધિથી વિચાર કરશો તો સમજશે કે

“યદિ ગ્રાવાનોર્ય તરતિ તરણિયુદ્યદયતે ।

પ્રતીચ્યાંપ્તાર્ચિર્યદિ ભજતિ શૈલ્યં કથમપિ ॥

યદિક્ષ્માપીઠં સ્યાદુપરિ સકલસ્યાપિ જગતઃ ।

પ્રસૂતે સત્યાનાં તદપિ નવ વધઃ કાપિ સુકૃતમ્ ॥”

અર્થાત્ જલમાં પથ્થર તરતો નથી. સૂર્ય પશ્ચિમ દિશામાં ઊગતો નથી. અગ્નિ કદાપિ શીતળ નથી હોતો. પૃથ્વી કદાપિ અધોગમનમાં નથી જતી. છતાં પણ ઉપરોક્ત કાર્ય કોઈદેવ દ્વારા પ્રયોગથી થઈ પણ જાય પરંતુ પ્રાણીઓની હિંસાથી તો ક્યારે પણ સુકૃત નહીં થાય કારણ કે

યાવન્તિ પશુરોમાણિ, પશુ ગોત્રેષુ ભારત ?

તાવદ્ વર્ષ સહસ્ત્રાણિ પચ્ચયન્તે પશુઘાતકાઃ ।

પશુના શરીરમાં જેટલા ખાલ છે એટલા વર્ષ સુધી પશુને મારતા નરકમાં જઈને દુઃખ ભોગવે છે ! હે રાજન્ પ્રાણીઓને પ્રાણ કેવો પ્યારો છે.

“દીપતે ભ્રય માણસ્ય, કોટિજીવિત એવ યા ।

ધનકોટિં પરિત્યજ્ય, જીવો જીવિતુ મિચ્છતિ ॥”

મરણ સમયે એક તરફ કોઈ સુવર્ણ દાન દેવાવાળો હોય ખીજી બાજુ જીવન દેવાવાળો હોય તો તે જીવ સુવર્ણને છોડીને જીવન જીવવાની જ ઈચ્છા કરશે. હે નીતિસ મહાનુભાવ ! જરા આપ આપની નીતિ પર જુઓ.

“वैरिणोऽपि विमुच्यन्ते, प्राणान्ते नृणभक्षणात् ।

तृणाहराः सदैवैते हन्यन्ते पशवः कथम्”

॥ १ ॥

પ્રાણાન્તે મુખમાં ઘાસ લેવાવાળો મહાન શત્રુને પણ અવધ ગણાય છે. તો હુંમેશાં ઘાસ ભક્ષણ કરનાર પશુને મારવું કેટલો અન્યાય કહેવાય ?

“ये चक्रः कूर कर्माणः शास्त्र हिंसोपदेशकम् ।

ते यास्यन्ति नरके नास्तिके भ्योऽपि नास्तिकाः ॥”

અર્થાત્ જે કૂરકર્માઓએ હિંસોપદેશક શાસ્ત્રોની રચના કરી છે તેઓ નાસ્તિકોથી પણ નાસ્તિક હોવાથી નરકના ભાગી થશે. એટલું જ નહીં પરંતુ એવા શાસ્ત્રો ઉપર જેઓ વિશ્વાસ અને શ્રદ્ધા રાખવાવાળાઓને પણ નરકમાં સાથે લઈ જશે ! જેમ

“विश्वस्तो मुग्धीलोकः पात्यते नारकावनौ ।

अहो नृशंसैर्लोभान्धे हिंसा शास्त्रोपदेश कैः ॥”

ભાવાર્થ - બિચારા વિશ્વાસુ ભદ્રિક લોકો પણ નિર્દય લોભાન્ધ અને હિંસામય શાસ્ત્રોના પ્રભાવથી પ્રભાવિત થઈને નરકમાં જાય છે, અર્થાત્ નિર્દય એવા તેઓ પોતાના ભક્તોને પણ નરકમાં સાથે લઈ જાય છે. વગેરે ધર્મોપદેશ સાંભળીને રાજ અને સભાજનો ખૂબ જ ઉદ્ધાસથી આનંદમાં આવીને બોલ્યા કે ભગવાનુ અમે તો આવા ઉત્તમ શબ્દો આજે જ અમારા કાન દ્વારા સાંભળ્યા અને આપશ્રીનું કહેવું પણ સત્ય જ છે. પ્રાણીઓની હિંસા કરવી તો ઘોર નરકનું જ કારણ છે. અને તે સર્વથા ત્યાજ્ય છે. હું આપની સામે પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે મારા નગરમાં જ નહીં પરંતુ આખા રાજ્યમાં કોઈ પણ નિરપરાધી જીવોને મારવું તો દૂર રહું પરંતુ તેઓને તકલીફ પણ નહીં આપવામાં આવે.

હે કૃપાનિધિ ! જગતમાં ધર્મના અનેક ભેદો સાંભળવામાં આવે છે. અર્થાત્ મતમતાંતર છે તેની પરીક્ષા કઈ કસોટીથી કરી શકાય તે કૃપા કરીને બતાવો. હું એ ધર્મનો સ્વીકાર કરવા ચાહું છું. જેથી આત્મકલ્યાણ થઈ શકે. એટલે સૂરીશ્વરજીએ કહ્યું કે હે ધરાધિપ !

આમ તો દરેક ધર્મવાળાઓ પોત-પોતાના ધર્મને શ્રેષ્ઠ ખતાવે છે. પરંતુ બુદ્ધિમાન પુરુષો તો બુદ્ધ પરીક્ષા કરી શકે છે.

યથા ચતુર્ભિઃ કનકં પરીક્ષતે નિઘર્ષણચ્છેદન તાપજ્ઞાઙ્ગનૈઃ ।

તથૈવ ધર્મૈ વિદૂષા પરીક્ષતે શ્રુતેન શીલેન તપોદયાગુણૈ ॥

૧. જેમ કસોટી ઉપર કસવું. ૨. છેદવું. ૩. તપાવવું

એવી રીતે ચાર પ્રકારથી સોનાની પરીક્ષા કરવામાં આવે છે. એ જ રીતે ૧. શાસ્ત્ર ૨. શીલ ૩. તપ અને ૪. દયા આ ચાર પ્રકારથી બુદ્ધિમાન પુરુષ ધર્મની પરીક્ષા કરી શકે છે.

(૧) જે શાસ્ત્રોમાં પરસ્પર વિરૂદ્ધતા ન હો. "અહિંસા પરમો ધર્મ"ને મુખ્ય - પ્રધાન સ્થાન આપવામાં આવ્યું હોય, આત્મ કલ્યાણનું પૂર્ણ રહસ્ય ખતાવ્યું હોય. તે શાસ્ત્રનો ધર્મ પ્રમાણિત હોય છે.

(૨) શીલ - જેનું ખાન-પાન, આચાર, વ્યવહાર, બ્રહ્મચર્યાદિ શુદ્ધ હોય તે શીલ પ્રામાણિક માનવામાં આવે છે.

(૩) તપ - ઈચ્છાનો નિરોધ કરવો મતલબ અન્નાદિનો ત્યાગ કરવો.

(૪) દયા - બધા જ જીવોની સાથે મૈત્રી ભાવના રાખવી.

પરીક્ષાના આ ચારેય સાધનો ઉપર સૂરીશ્વરજી મહારાજએ જૈન-જૈનેતર ધર્મની ખૂબ જ સમાલોચના પૂર્વક વિવેચન કરી સંભળાવ્યું અને જૈન ધર્મના તાત્વિક જ્ઞાનની સાથે મુનિધર્મ અને શ્રાવકધર્મ તથા સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું. જે સાંભળીને રાજ અને નાગરિકોનો અંતરપટ ખૂલી ગયો. જે ચિરકાળથી હૃદયમાં મિથ્યાત્વ ધૂસ્યું હતું તે એકદમ દૂર થઈ ગયું. રાજએ કહ્યું કે હે ભગવાન ! મેં મારી આટલી ઉંમર વ્યર્થ ગુમાવી દીધી છે એના માટે હું શું કરું ?

હે પ્રભો ! હું આજે જૈન ધર્મ સ્વીકારવા તૈયાર થયો છું. સૂરીશ્વરજીએ કહ્યું "જહા સુખમ્" ત્યાર બાદ વિધિ વિધાનની સાથે વાસક્ષેપ પૂર્વક રાજ અને પ્રજાને જૈન ધર્મની દીક્ષા આપી. રાજ સમ્યક્ત્વ પામતાં જ પોતાના રાજ્યમાં ફરમાન કાઢ્યું કે જે યજ્ઞ માટે મંડપ બનાવ્યો છે તેને શીઘ્રતાથી તોડીફોડી નાખો. અને જે હજારો-લાખો પ્રાણીઓને બલિદાન માટે ભેગા કરવામાં આવ્યા હતા

તેઓને છોડી દો અને મારા રાજ્યમાં આ સંદેશો પહોંચાડી દો કે કોઈ પણ સક્સ મારા રાજ્યમાં કોઈ પણ નિરપરાધી જીવોને મારશે તે પ્રાણદંડનો ભાગી બનશે. અર્થાત્ પ્રાણના બદલામાં પ્રાણ આપવો પડશે. રાજ-પ્રજા અહિંસા ભગવતીના પરમ ઉપાસક બની ગયા. આ બાજુ હજારો-લાખો પશુઓ જ યજ્ઞમાં બલિ માટે એકત્રિત કર્યા હતાં તેમને જીવીતદાન મળવાથી તેઓ જતાં જતાં આશીર્વાદ આપી રહ્યા હતા. નગરમાં સ્થાન-સ્થાન ઉપર જૈન ધર્મની અને સૂરીશ્વરજી મહારાજની વાહ વાહ થઈ રહી હતી. પટ્ટાવલીમાં એ જાણવા મળે છે કે તે સમયે કુલ ૯૦,૦૦૦ ઘરોને જૈન બનાવ્યા હતા. સર્વ પ્રથમ આચાર્ય શ્રી સ્વયંબ્રહ્મસૂરિએ જ વર્ષા૩૫૧ જંજીરને તોડીને "મહાજન" સંઘની સ્થાપના કરી હતી. ત્યાર બાદ શ્રીમાળ નગરીના લોકો જુદા જુદા પ્રદેશોમાં જવાથી તેઓને શ્રીમાલવંશી કહેવા લાગ્યા અને એ જ શબ્દ ભવિષ્યમાં જ્ઞાતિના રૂપમાં પ્રચલિત થયો.

શ્રીમાલ નગરના લોકો જૈન ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાન અને ક્રિયા સમાચારીના અભ્યાસ માટે સૂરીજીને પ્રાર્થના કરી અને આચાર્યશ્રીએ તેનો સહર્ષ સ્વીકાર કરી અને પોતાના કેટલાક મુનિઓને ત્યાં થોડા સમય માટે રોકાવા માટે આજ્ઞા કરી. તે જ દિવસે સમાચાર મળ્યા કે આબુની પાસે પદ્માવતી નગરીમાં ચૈત્રશુક્લા પૂર્ણિમાના દિવસે અશ્વમેધ નામનો મહાયજ્ઞ છે, આ સમાચાર સાંભળતા જ શ્રાદ્ધવર્ગ એકત્ર થઈને સાંજના સમયે આચાર્યની પાસે આવ્યો અને વિનંતી કરી કે હે ભગવાન્ ! આપશ્રીના પવિત્ર આગમનથી હજારો-લાખો પ્રાણીઓને અભયદાન મળ્યું. જે કૂરકર્મા-વ્યભિચારી અને યજ્ઞ બલિદાન જેવા મિથ્યા આચારથી નરકમાં જવાવાળા જીવોને સમ્યગ્ દર્શનની પ્રાપ્તિ થઈ સ્વર્ગ અને મોક્ષનો રસ્તો મળ્યો.

પવિત્ર જૈન ધર્મની ખૂબ જ સારી પ્રભાવના થઈ છે.

હે દયાળુ ! કરુણાસિંધુ આપના મહાન ઉપકારનો બદલો આ ભવમાંતો શું પરંતુ ભવોભવમાં પણ દેવાને અમે સર્વથા અસમર્થ છીએ. આપના ચરણકમળની સેવા ઉપાસના અમે લોકો એક ક્ષણ પણ છોડવા નથી માંગતા. પરંતુ આ સમયે એક ખાસ વિનંતી કરવા

ચાહીએ છીએ. અને તે એ કે આબુની પાસે પદ્માવતી નગર છે. ત્યાંનો રાજ પદ્મસેન એક દેવીના ઉપદ્રવને શાંત કરવા માટે અશ્વમેધ નામના યજ્ઞનો પ્રારંભ કર્યો છે. ત્યાં પણ હજારો-લાખો પશુઓને બલિદાન માટે એકત્ર કર્યા છે. કાલે પૂર્ણિમાનો જ યજ્ઞ છે. અગર આપશ્રીનું કોઈ પણ હિસાબે ત્યાં પધારવું થાય તો જેમ અહીં લાભ થયો એ જ રીતે ત્યાં પણ મોટો ઉપકાર થશે. લાખો જીવોને પ્રાણદાન મળશે અને જૈન ધર્મની ઉત્તતિ થશે.

અમને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે આપશ્રી ત્યાં પધારો તો આ કામમાં જરૂર સફળતા મળશે.... વગેરે.

સૂરિજી મહારાજએ તેઓ શ્રાવકવર્ગની વિનંતીનો સહર્ષ સ્વીકાર કરીને કહ્યું કે અમે લોકો કાલે સવારે જ પદ્માવતી પહોંચી જઈશું. આ વાત સાંભળીને સંઘે સોચ્યું છે મહાત્માઓના માટે કયું કાર્ય અશક્ય છે ? છતાં પણ "પરોપકારાય શતં વિભૂતય" પરંતુ આપણે પણ સૂરિજી મહારાજની સેવામાં સવારે જરૂર પહોંચવું જોઈએ. બધાની સંમતિ થતાં જ તુરંત ગામની સવારીઓ દ્વારા તે જ સમયે રવાના થઈ અને સવારે પદ્માવતી પહોંચી ગયા અને પદ્માવતી નગરમાં સ્થાન-સ્થાન પર આ વાત ચર્ચાવા લાગી કે શ્રીમાળ નગરમાં એક જૈન ભિક્ષુકે રાજ-પ્રજાને યજ્ઞ ધર્મથી હટાવી અને જૈન બનાવી દીધા, અને એ ભિક્ષુક અહીં પણ આવવાવાળો છે. આ વાત સાંભળી યજ્ઞાધ્યક્ષકોના મનમાં ભારે ખળભળાટ મચી ગયો અને તેઓ પોતાના પક્ષને મજબૂત કરવાની કોશિશમાં લાગી ગયા!

આ બાજુ આચાર્યશ્રી સૂર્યોદય થતાં જ પોતાની મુનિ ક્રિયાઓથી નિવૃત્ત થઈ વિદ્યાબળથી એક મૂહુર્ત માત્રમાં પદ્માવતી પહોંચી ગયા. શ્રીમાળ નગરનો શ્રાદ્ધવર્ગ પહેલાંથી જ ત્યાં રાહ જોઈ રહ્યો હતો. આચાર્યશ્રીને ત્યાં પધારતાં જ તેઓ ખૂબ જ ઉત્સાહથી તેઓને સ્વાગત સાથે રાજસભામાં પધારવા માટે વિનંતી કરી.

સૂરિજી શ્રાદ્ધવર્ગની સાથે રાજસભામાં પધાર્યા. રાજએ ખૂબ જ ઉત્સાહથી સત્કારપૂર્વક સૂરિજીને નમસ્કાર કરી અને આસન ગ્રહણ કરવા વિનંતી કરી. સૂરીશ્વરજી મહારાજ પોતાની કાંબલીનું આસન

કરી તેઓ તેના ઉપર બિરાજમાન થયા. એટલામાં તો નગરજનોથી સભાહોલ ચિહ્નકાર ભરાઈ ગયો. રાજની પાસે યજ્ઞાધ્યક્ષ મોટી-મોટી જટાવાળા પણ ખેસી ગયા. ત્યાર બાદ આચાર્યશ્રીએ "અહિંસા પરમો ધર્મ" ઉપર વિસ્તારથી વિવેચનની સાથે વ્યાખ્યાન આપ્યું. ધર્મનું રહસ્ય અને આત્મકલ્યાણનો માર્ગ એવી ઉત્તમ શૈલીથી ખતાવ્યો કે ત્યાં ઉપસ્થિત શ્રોતાગણોનાં કઠોર પથ્થર, વજ્ર જેવાં હૃદય પણ કોમળ થઈ ગયાં. તેઓના અંતર આત્મામાંથી અહિંસાનું ઝરણું વહેવા લાગ્યું અને યજ્ઞ જેવા નિર્દય નિષ્કુર કર્મ ઉપર તેઓને ધૃણા થવા લાગી. માનો કે અહિંસા ભગવતીદેવીએ તેઓના હૃદયકમળમાં પોતાનું સ્થાન જ જમાવી દીધું સૂરિજી મહારાજના વ્યાખ્યાનના અંતમાં પેલો નામધારી બ્રાહ્મણ યજ્ઞાધ્યક્ષ એકદમ બોલી ઊઠ્યો કે મહારાજજી ! આ કોઈ શ્રીમાળનગર નથી કે આપની દયા-દયાની પુકાર સાંભળીને સ્વર્ગ-મોક્ષ આપનાર યજ્ઞ કરવો છોડી દે. આ ધર્મ કોઈ નવો નથી પરંતુ હમારી રાજપરંપરાથી ચાલી રહ્યો છે. વગેરે.

તેના જવાબમાં આચાર્યશ્રીએ કહ્યું કે મહાનુભાવો ! હું ન તો શ્રીમાળ નગરથી ધન લઈને આવ્યો - અને હું અહીંથી પણ કંઈ ધન માલ લઈ જવાનો નથી. સદ્ગુપદેશના અભાવથી ભદ્રિક લોકો આત્મ-કલ્યાણના રહસ્યને છોડીને હજારો લાખો પ્રાણીઓનાં લોહીથી - ખૂનની નદીઓ વહાવી કુકૃત્યથી નરકને પાત્ર બની રહ્યા છે. તેઓને સદ્માર્ગ ખતાવવો એ અમારું પરમ કર્તવ્ય છે એટલું જ નહીં પરંતુ આ કાર્ય માટે અમે અમારું જીવન અર્પણ કરી દીધું છે ! હે મહાનુભાવો સાંભળો

તુષ્યન્તિ ભોજનૈવિપ્રાઃ મયૂર ધનગઞ્જિતે ।

સાધવાઃ પર કલ્યાણૈ ચલ પર વિપતિર્થિ ॥

જેમ બ્રાહ્મણોને ભોજન મળવાથી સંતુષ્ટ થાય છે. વાદળના ગર્જવાથી મોર આનંદ પામે છે. ખીજની પીડામાં લુચ્યા લોકો ખુશી માને છે. એ જ રીતે સાધુજનો પરકલ્યાણમાં જ આનંદ માને છે.

હે બ્રાહ્મણો શ્રીમાળ નગરના સજ્જનોએ હજારો-લાખો નિર્દોષ પ્રાણીઓને અભયદાન આપ્યું. શું આપ એને ખુરું માનો છો ? અને

યજ્ઞ માટે એકત્ર કરલા અસંખ્ય પ્રાણીઓનું બલિદાન આપી એનું માંસ ખાવાનું સારું સમજે છે ? ભલે, તમે જ તમારા દિલમાં વિચારો કે આપનો ભાઈજ આપને નરમેઘ યજ્ઞ કરી તેમાં આપને બલિ કરી દે તો આપને દુઃખ થાય યા સુખ ? જટાધારીઓ આનો કોઈ પણ જવાબ આપી શક્યા નહીં ! સૂરિજીએ કહ્યું મહાનુભાવો ! પ્રાણીઓની ઘોર હિંસારૂપ યજ્ઞનો ત્યાગ કરી શાસ્ત્રના આદેશ મુજબ ભાવ યજ્ઞ કરો !

“સત્યયૂપં તપોભગ્નિઃ કર્મણા સમાધીમમ્ !

અહિંસા મુહુતિદદ્યા ! દેવં યજ્ઞ સતાંમતઃ”

॥ ૧ ॥

અર્થાત્ સત્યનો સ્તુત્વ, તપની અગ્નિ, કર્મોની સમાધિ અને અહિંસારૂપ આહુતિ દ્વારા આત્માની સાથે અનાદિકાલથી લાગેલાં કર્મોનો નાશ કરી આત્માને પવિત્ર બનાવવો એ બ્રાહ્મણોનું પરમ કર્તવ્ય છે અર્થાત્ આને ભાવ યજ્ઞ પણ કહેવાય છે. આ ભાવયજ્ઞથી જીવ સ્વર્ગ અને મોક્ષનો અધિકારી બની શકે છે, પરંતુ માંસ-મદિરાના લોલુપી લોકો પશુ હિંસા રૂપી યજ્ઞ કરી ખુદ નરકમાં જાય છે અને બિચારા ભદ્રિક જીવોને નરકમાં મોકલવાનો ઘોર અધર્મ કરે છે. જુઓ વરાહાવતારે માંસ ભક્ષણ કરવાવાળાને અદારમો દોષી માન્યો છે.

“યસ્તુ માત્સ્યાનિ માંસાનિ ભક્ષયિત્વા પ્રપદ્યતે ।

અષ્ટાદશાપરાધં ચ કલ્પયામિ વસુન્ધરા”

॥ ૧ ॥

“દેવાપહાર વ્યાજેન, યજ્ઞ વ્યાજેન યેડથવા !

ઘ્નન્તિ જન્તૂન ગતધૃણા ઘોરં તેયાંતિ 'દુર્ગતિમ્ ॥”

અર્થાત્ દેવની પૂજના નિમિત્તે અથવા યજ્ઞ કર્મ હેતુથી જે નિર્દય પુરુષ પ્રાણીઓને મારે છે તે ઘોર દુર્ગતિમાં જાય છે, અને વાળી સાંભળી વેદાંતિઓના વચનોને.

“અર્ન્ધતમસિ મજ્જમટ, પશુભિર્યજામહે ।

હિંસા નામ ભવેદ્ ધર્મો, ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ ॥”

અર્થાત્ જે લોકો યજ્ઞ કરે છે તેઓ અંધકારમય સ્થાનમાં (નરકમાં) રૂપે છે. કેમકે હિંસાથી ન ક્યારે ધર્મ થયો છે ન થશે.

હિંસાથી ધર્મની ઈચ્છા રાખવા વાળાઓ માટે શાસ્ત્રકારોએ ઠીક જ કહ્યું છે કે

“સ કમલ વનગ્રેવાસરં ભાસ્વદસ્તા
દમૃતમુરગકૃત્રાત્ સાધુવાદં વિવાદાત્
રુગપમ મમજીર્વાઙ્ગીવિતં કાલકૂટા-
દભિલપતિ વધાદ્ યઃ પ્રાણિનાં ધર્મમિચ્છેન ॥”

અર્થાત્ જે પુરુષ પ્રાણીઓના વધથી ધર્મની ઈચ્છા કરે છે તે દાવાનળ પાસે કમળની ઈચ્છા બરાબર છે, સૂર્યાસ્ત થયા બાદ સૂર્યની ઈચ્છા.

વિવાદમાં સાધુવાદ, અજીર્ણથી રોગની શાંતિ અને હળાહળ જેરથી જીવવાની ઈચ્છા કરે છે. અર્થાત્ ઉપરોક્ત કલ્પનાઓ કરવી ફોગટ છે. એવી જ રીતે હિંસાથી ધર્મની ઈચ્છા કરવી નિરર્થક છે. કારણ કે પૂર્વના મહર્ષિઓએ સર્વ ધર્મોમાં અહિંસા ધર્મને અને સર્વ દાનમાં અભયદાનને મહાન માન્યો છે.

ન ણો પ્રદાનં ન મહી પ્રદાનં નાઽન્ન પ્રદાનં હિ તથા પ્રદાનમ્
યથા વાદન્તીહ બુધાઃ પ્રદાનં સર્વ પ્રદાનેષ્વભય પ્રદાનમ્

અર્થાત્ સર્વ દાનોમાં જેમ અભયદાનને ઉત્તમ માન્યું છે તેમ ગૌદાન, સંપૂર્ણ પૃથ્વીદાન અને અભયદાનને પણ માન્યું છે. હે રાજનૂ! હિંસા કરવી ધર્મ નથી પરંતુ શાસ્ત્રકારોએ તો હિંસાને ધર્મ નષ્ટ કરવા વાળી કહી છે.

“ધર્મોપઘાત કસ્ત્વેષ સમારંભ સ્તવ પ્રભો ।

નાયં ધર્મ કૃતો યજ્ઞો નહિં સાધર્મ ઉચ્યતે ॥’ (સુગમાર્થ)

હે નરનાથ ! અહિંસા ભગવતીનો મહિમા મહર્ષિઓએ કેવો ખતાવ્યો છે તે પણ આપ જરા શાંતિથી સાંભળો.

“માતેવ સર્વભૂતાનાં મ હિંસા હિતકારીણી

અહિંસેવ હિ સંસારમરાવવૃત્ત સારિણિઃ

॥ ૧ ॥

અહિંસા દુઃખ દાવાગ્નિ પ્રવૃત્તેણ ધનાડઽવલી

ભવભ્રમિરુ જાત્તાનામ્ હિંસા પરમોપધીરઃ ॥ ૨ ॥

અર્થાત્ અહિંસા સર્વ જીવોનું હિત કરવાવાળી માતા છે. અને અહિંસા જ સંસારરૂપ નિર્જન પ્રદેશમાં અમૃતની ખાણ સમાન છે. તથા દુઃખરૂપ દાવાનળને શાંત કરવા માટે વર્ષાઋતુ સમાન છે અને ભવભ્રમણ રૂપ મહારોગથી દુઃખી જીવોના માટે પરમ ઔષધિ તુલ્ય છે.

આવી રીતે અનેક શાસ્ત્રો અને યુક્તિઓ દ્વારા આચાર્યશ્રીએ તેઓ શ્રોતાગણ ઉપર અહિંસા ભગવતીનો એવો જોરદાર પ્રભાવ પાડ્યો જેથી રાજ અને પ્રજાના હૃદયમાં ઘૃણિત એવા યજ્ઞ કર્મ રૂપી મિથ્યા અંધકાર દૂર થઈ ગયો અને અહિંસા ભાવ રૂપી સૂર્યનાં કિરણો પ્રકાશિત થવા લાગ્યાં.

રાજ અને નાગરિકો સૂરિજી મહારાજનું પ્રવચન સાંભળીને ખૂબ જ આનંદિત થયા અને કહેવા લાગ્યા કે ભગવાન આપનું ફરમાન અક્ષરશઃ સાચું છે. અમે લોકો આટલા દિવસથી અજ્ઞાનતાના કીચડમાં ફસ્યા હતા. અમે લોકો હર કામોમાં યજ્ઞ કરવો એ જ ધર્મ અને શાંતિ માનતા હતા. પરંતુ આજે આપશ્રીની દેશનાથી અમને ઠીક જ્ઞાન થયું છે કે પ્રાણીઓને તકલીફ આપવાથી પણ પરભવમાં બદલો આપવો પડે છે. તો પછી પ્રાણીઓનો નાશ કરવો એ ધર્મ નહીં પરંતુ પરમ અધર્મ જ છે. અને પરભવમાં એનો બદલો ચોક્કસ આપવો પડશે.

આચાર્યશ્રીએ પોતાની સામે બેઠેલા બ્રાહ્મણોને પૂછ્યું કેમ ભટ્ટજી મહારાજ ! તમારા હૃદયમાં પણ અહિંસા ભગવતીનો કંઈ સંચાર થયો કે નહીં ? કારણ કે મેં પ્રાયઃ કરીને આપના મહર્ષિઓનાં જ વાક્યો આપની સામે રજૂ કર્યાં છે. આપના ઉપર જનતા સારો એવો વિશ્વાસ રાખે છે અને આપના સ્વલ્પ સ્વાર્થના કારણે વિશ્વાસ કરવાવાળાઓને અધોગતિના પાત્ર બનાવવું એ એક વિશ્વાસઘાત અને કૃતઘનીપણું જ છે. એનાથી આપ ખુદ ડૂબો છો અને આપની ઉપર વિશ્વાસ કરવાવાળાઓને પણ ઊંડી ખાઈમાં ડૂબાડો છો. અગર

આપ લોકો જે આપનું કલ્યાણ ચાહતા હો તો વીતરાગ-ઈશ્વર-સર્વજ્ઞ પ્રણિત શુદ્ધ પવિત્ર અહિંસામય ધર્મનો સ્વીકાર કરો. જેથી પૂર્વે કરેલાં દુષ્કર્મોથી છૂટી ભવિષ્યમાં આપની સદ્ગતિ થાયો એવી અમારી હાર્દિક ભાવના છે.

એના અનુસંધાનમાં બ્રાહ્મણીએ કહ્યું કે આપના સર્વજ્ઞ પુરુષોએ કયો ધર્મ બતાવ્યો છે કે જેના દ્વારા આપ અમારું ભલું કરી શકો ? સૂરીશ્વરજીએ કહ્યું કે હે મહાનુભાવો ! ધર્મનું મૂળ સમ્યક્ત્વ (શુદ્ધ શ્રદ્ધા) છે, તે સમ્યક્ત્વ બે પ્રકારે છે : (૧) નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ (૨) વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ. જેમાં અત્યારે તો હું વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ બાબતમાં જ સંક્ષિપ્તમાં કહું છું. જેમ કે -

“દેવત્વ શ્રી જિનેષ્વવા મુમુક્ષુ પુગુરુત્વથી ।

ધર્મ ધીરાહતા ધર્મઃ, તસ્યાત્ સમ્યક્ત્વ દર્શનમ્ ॥”

દેવ - અરિહંત વીતરાગ સર્વજ્ઞ સકલદોષ વર્જિત કેવલજ્ઞાન દર્શન અર્થાત્ સર્વ ચરાચર પદાર્થોને હાથમાં રહેલા આમળાની જેમ દેખે અને સમજે, જેનું આત્મજ્ઞાન - તત્ત્વજ્ઞાન ખૂબ જ ઉચ્ચ કોટીનું હોય, પર કલ્યાણાર્થે જેનો પ્રયત્ન હોય, બધા જ જીવો પ્રતિ સમદષ્ટિ હોય, “અહિંસા પરમો ધર્મ” જેનો ખાસ સિદ્ધાંત હોય, કીડા-કુતૂહલ અને વારંવાર અવતાર ધારણ કરવાથી સર્વથા મુક્ત હોય તે જ સાચા દેવ સમજવા.

ગુરુ - અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય અને નિસ્પૃહતા એવં પાંચમહાવ્રત, પાંચ સમિતિ, ત્રીન ગુણિ, દશ પ્રકારે યતિ ધર્મ સત્તર પ્રકારે સંયમ ધર્મ, બાર પ્રકારનો તપ ધર્મ વગેરે શમ-દમ-ગુણયુક્ત ભવ્ય પ્રાણીઓના કલ્યાણ માટે જેમને ખુદનું જીવન અર્પણ કરી દીધું છે તેઓને ગુરુ સમજવા.

ધર્મ - “અહિંસા પરમો ધર્મ” જ ધર્મનું મુખ્ય લક્ષણ છે. એની સાથે ક્ષમા-તપ-દાન-બ્રહ્મચર્ય - દેવ - ગુરુ સંઘની પૂજા, સ્વધર્મીઓની ઉપાસના - ભક્તિ કરવી, જે ધર્મથી કોઈ પણ પ્રાણીઓને તકલીફ ન થાય અને ભવિષ્યમાં સ્વર્ગ-મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય એને ધર્મ સમજવો. ત્યાર બાદ સૂરિજીએ મુનિ ધર્મ પાંચ મહાવ્રત અને શ્રાવક (ગૃહસ્થ)

ધર્મનાં બાર વ્રત અને એના આચાર - વ્યવહારનું ખૂબ જ વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું. જેનો પ્રભાવ જનતા ઉપર એવો પડ્યો કે તે જ સ્થળે રાજા આદિ ૪૫,૦૦૦ ઘર પવિત્ર જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કરી અને હજારો લાખો પશુઓને અભયદાન આપ્યું. રાજાની પૂર્વાવસ્થામાં ગુરુ પ્રાગવાટ બ્રાહ્મણ હતા તેઓએ કહ્યું કે પ્રભો ! અમારા પૂર્વજેની સાથે અમારું પણ કંઈકે નામ રાખવું જોઈએ કે અમે આપના ઉપદેશથી જૈનધર્મનો સ્વીકાર કર્યો છે. એટલે સૂરિજીએ એના ઉપરની સંઘની પ્રાગવાટ શાંતિની સ્થાપના કરી. આગળ જતાં એ જ જાતિનું નામ "પોરવાડ" પડ્યું, એ જ મુજબ શ્રીમાળ નગર અને પદ્માવતી નગરીની આસપાસ વિચરીને હજારો-લાખો મનુષ્યોને પ્રતિબોધીને જૈન બનાવી એ જ પૂર્વ જાતિઓમાં શામિલ કરતા ગયા. તેથી આ જાતિઓનો ખૂબ વિસ્તાર થયો. પૂજ્યશ્રીના ઉપદેશથી શ્રીમાળનગરમાં શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનું અને પદ્માવતીનગરીમાં શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનનું વિશાળ જિનમંદિર બનાવ્યા તથા તે પ્રાંતોમાં બીજા પણ ઘણા જૈન મંદિરોની પ્રતિષ્ઠા પૂજ્યશ્રીના કરકમળોથી થઈ. શ્રીમાળનગર પ્રાંતમાંથી સિદ્ધાચળજીનો એક ભારે મોટો સંઘ નિકાળ્યો હતો, અને આબુના મંદિરોનો જિર્ણોદ્ધાર પણ આ જ સંઘે કરાવ્યો હતો. વગેરે પૂજ્યશ્રીના ઉપદેશથી અનેક ધર્મકાર્યો થયાં.

આચાર્યશ્રી સ્વયંપ્રભુસૂરિજી પાસે અનેક દેવ-દેવીઓ પણ વ્યાખ્યાન સાંભળવા આવ્યા કરતા હતાં. એક સમયની વાત છે. શ્રી ચક્રેશ્વરી, અંબિકા, પદ્માવતી અને સિદ્ધાચિકા દેવીઓ સૂરિજીનું વ્યાખ્યાન સાંભળી રહી હતી. તે સમયે આકાશમાર્ગથી રત્નચૂડ વિદ્યાધર સપરિવાર શ્રી નંદિશ્વર દ્વીપની યાત્રા કરીને સિદ્ધાચળજીની યાત્રા કરવા જઈ રહ્યો હતો. તેનું વિમાન આચાર્ય શ્રી સ્વયંપ્રભુસૂરિજી ઉપર થઈને જઈ રહ્યું હતું. તે સૂરિજીની ઉપર આવતાં જ અટકી ગયું. તે જોઈને રત્નચૂડ વિદ્યાધરનાયક વિચારવા લાગ્યો કે મારું વિમાન રોકવાવાળો કોણ છે ? ઉપયોગ મૂકતાં ખબર પડી કે મેં જંગમ તીર્થની આશાતના કરી છે. આ ખોટું થયું. અને ઝટ વિમાનમાંથી ઊતરી સૂરિજીને વંદન કરી પોતાની ભૂલની માફી માંગી. આચાર્યશ્રીએ ધર્મલાભ આપ્યો અને અજાણતાં થયેલી ભૂલની માફી આપી. બાદ

રત્નચૂડ રાજ સપરિવાર સૂરિજીનું વ્યાખ્યાન સાંભળવા ખેસી ગયો. આચાર્યશ્રીએ વૈરાગ્યમય દેશના આપી. સંસારની અસારતા અને મનુષ્યજન્મની દુર્લભતા સમજાવી વગેરે ઉપદેશની અસર વિદ્યાધર નાયકના કોમળ હૃદય પર એવી પડી કે તેઓ ખુદ સંસાર છોડી સૂરિજીની પાસે ચારિત્ર લેવા માટે તૈયાર થઈ ગયા. પરંતુ એક પ્રશ્ન એના દિલમાં એવો ઉત્પન્ન થયો કે તે જટ ઊભો થઈ અને સૂરિજીને કહેવા લાગ્યો કે -

“સુગુરુ મમ વિજ્ઞાપિયતિ મમ પરમ્પરાગત શ્રી પાશ્વર્નાથ - જિનસ્ય પ્રતિમાસ્તિ તસ્ય વન્દનો મમ નિયમોઽસિ સારાવળલંકેશ્વરસ્ય ચૈત્યાલસ્ય અભવત્ યાવત્ રામેણ લંકા વિધ્વંસિતા તાવદ્ મદીયા પૂર્વજેન ચન્દ્રચૂડનરથાનેન વૈતાઢ્ય આનિતા સાપ્રતિમા મમ પાશ્વાંસ્તિ તથા સહ અહં ચારિત્રં ગ્રહીષ્યામિ ।”

ભાવાર્થ - જે સમયે રામચન્દ્રજીએ લંકાનો વિધ્વંસ કર્યો હતો તે સમયે અમારા પૂર્વજ ચન્દ્રચૂડ વિદ્યાધરોનો નાયક પણ સાથે હતો. અન્યોન્ય સ્ત્રીજવસ્તુઓની સાથે રાવણના મંદિરમાંથી લીલાપત્રાની પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમા વૈતાઢ્યગિરિ પર લઈ આવ્યો હતો, તે અનુક્રમે આજે મારી પાસે છે. મારે અટળ નિયમ છે કે હું તે પ્રતિમાનાં દર્શન-પૂજા કર્યા વિના અન્ન-જળ નથી લેતો, મારી ઈચ્છા છે કે ભગવાનની પ્રતિમા સાથે રાખીને દીક્ષા લઈ ભાવ-પૂજા કરતો થકો મારા પૂર્વ નિયમને અખંડિત રાખું ! આચાર્યશ્રીએ પોતાના શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા ભવિષ્યના લાભાલાભ પર વિચાર કરીને કહ્યું કે "જહાસુખમ્" એટલે વિદ્યાધરોનો રાજ રત્નચૂડ ભારે ઉત્સવ મનાવવા સાથે પોતાના વિમાનવાસી પાંચસો વિદ્યાધરોની સાથે દીક્ષા લેવા તૈયાર થઈ ગયો.

“અરુણા લાભ જ્ઞાત્યા તસ્મૈ દીક્ષા દત્વા”

શેષ વિદ્યાધરો દીક્ષાની અનુમોદના કરતા થતા શ્રી શત્રુંજયાદિ તીર્થોની યાત્રા કરી વૈતાઢ્યગિરિ ઉપર જઈ બધા સમાચાર આપ્યા. ત્યાર બાદ રત્નચૂડ રાજના પુત્ર કનકચૂડને રાજગાદી ઉપર ખેસાડયો. અને તે સહકુટુંબ આચાર્યશ્રીને વંદન

કરવા માટે આવ્યો. રત્નચૂડ મુનિનાં દર્શન કરી પહેલાં તો ઓલંભો આવ્યો અને પછી ચારિત્રની અનુમોદના કરી દેશના સાંભળી વંદન નમસ્કાર કરી વિસર્જન થયા. રત્નચૂડ મુનિ અનુક્રમે ગુરુમહારાજનો વિનય વૈયાવચ્ચ-સેવા-ભક્તિ કરતાં કરતાં "ક્રમેણ દ્વાદશાંગી ચતુર્દશ પૂર્વા બભૂવ" કહેવાની આવશ્યકતા નથી કે પહેલાં તો એમનો જન્મ જ વિદ્યાધર વંશમાં થયો હતો, બીજું તેઓ વિદ્યાધરોના રાજા હતા. ત્રીજું વિદ્યાનિધિ ગુરુ ચરણાવિંદની સેવા કરી, પછી કંઈવાતની ખામી હોય ? તેઓ સ્વત્પ સમયમાં દ્વાદશાંગી-ચૌદ પૂર્વાદિ સર્વાગમ અને અનેક વિદ્યાના પારગામી થઈ ગયા. એટલું જ નહીં પરંતુ ઘૈર્ય ગાંભીર્ય શૌર્ય - તર્ક વિતર્ક સ્યાદાદિ અનેક ગુણોમાં નિપુણ થઈ ગયા. આ બાજુ આચાર્યશ્રી સ્વયંપ્રભસૂરિ શાસનોત્તરિ - શાસનસેવા આદિ કરતા, અનેક ભવ્ય જીવોનો ઉદ્ધાર કરતા કરતા પોતાની અંતિમ અવસ્થા જાણી રત્નચૂડ મુનિને યોગ્ય સમજીને આચાર્ય પદાર્પણ કર્યું.

**“ગુરુણા સ્વપદે સ્થાપિતઃ શ્રમદ્વીર જિનેશ્વરાત્ દ્વપંચાશત્ વર્ષે
(પૂર) આચાર્ય પદ સ્થાપિતાઃ પંચશત સાધુસહ ધરાં વિચરન્તિ ॥”**

ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ બાદ પર વર્ષે રત્નચૂડ મુનિને આચાર્યપદ પર સ્થાપન કરી ૫૦૦ મુનિઓની સાથે પૃથ્વીતળ પટ વિહાર કરવાની આચાર્ય શ્રી સ્વયંપ્રભસૂરિએ આજ્ઞા આપી. બીજા હજારો સાધુ - મહાત્માઓ આચાર્યશ્રી રત્નપ્રભસૂરિની આજ્ઞાથી અન્યોન્ય પ્રાંતોમાં વિહાર કરવા લાગ્યા. આ બાજુ સ્વયંપ્રભસૂરિ સંદેખના કરીને અંતમાં શ્રી સિદ્ધગિરિ ઉપર એક મહીનાનું અનસન કરી સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થયા. ઇતિ. શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પાંચમી પાટ પર આચાર્ય સ્વયંપ્રભસૂરિ થયા ! તેઓશ્રીએ પોતાના જીવનમાં વર્ષ જંજીરોને તોડીને "મહાજન" સંઘની સ્થાપના કરી. જૈન સંઘ ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો. લગભગ ૨૦ લાખ મનુષ્યોને જૈન ધર્મની દીક્ષા આપી. આકાશમાં જ્યાં સુધી ચંદ્ર-સૂર્યનું અસ્તિત્વ રહેશે ત્યાં સુધી જૈન જાતિમાં તેઓશ્રીનું નામ અમર રહેશે. જૈન કોમ સદૈવના માટે આપના ઉપકારની આભારી છે. કારણ શ્રીમાળ-પોરવાળ જાતિઓની સ્થાપના અને અનેક રાજા-મહારાજાઓને ધર્મબોધ !

લાખો પશુઓને જીવિતદાન અને યજ્ઞમાં હજારો પશુઓનું બલિદાન રૂપ મિથ્યા-કુકર્મીઓનો જડ મૂળથી નાશ કરી દેવો વગેરે ઘણી જ ધર્મ અને દેશની ઉત્તતિ થઈ. આ બધું આપશ્રીની કૃપાનું જ ફળ છે.

ઉપકેશ પટ્ટન (હાલમાં જૈને ઓશિયા નગરી કહે છે) ની સ્થાપના

શ્રીમાલ નગરનો રાજા જયસેન જૈન ધર્મનું પાલન કરતો થકો અનેક પુણ્યકાર્ય કર્યાં. પટ્ટાવલી નં. ૩ માં લખ્યું છે કે જયસેન રાજાએ પોતાના જીવનમાં ૧૮૦૦ જીર્ણ મંદિરોનો ઉદ્ધાર અને ૩૦૦ નવા મંદિર બનાવ્યાં. અને ૬૪ વાર તીર્થોનો સંઘ કાઢ્યો. અને કૂવા, તળાવ, વાવડીઓ વગેરે બનાવરાવીને ધર્મ અને દેશની ખૂબ જ સેવા કરી અનંત પુણ્યોપાર્જન કર્યું, આપશ્રીનું વિશેષ લક્ષ સાધર્મિકોની તરફ વધારે હતું. જૈન ધર્મ પાલન કરવાવાળાઓની સંખ્યામાં આપે ઘણી વૃદ્ધિ કરી. જયસેન રાજાને બે રાણીઓ હતી. મોટી રાણીનો પુત્ર ભીમસેન. નાનીનો પુત્ર ચન્દ્રસેન. તેમાં ભીમસેન તો પોતાની માતાના ગુરુ બ્રાહ્મણોના પરિચયથી શિવલીંગોપાસક હતો. અને ચન્દ્રસેન પરમ જૈનોપાસક હતો. બન્ને ભાઈઓમાં ક્યારે ક્યારેક ધર્મવાદ થયા કરતો તેમાં ક્યારે ક્યારેક તો ધર્મવાદ એટલું જોર પકડી લેતો કે એક-બીજાનું અપમાન કરવામાં પણ પાછા નહીં પડતા. આ વાત રાજા જયસેન સુધી પહોંચવાથી રાજાને ભારે દુઃખ થતું. ભવિષ્યના માટે રાજા વિચારમાં પડી ગયો કે ભીમસેન મોટો છે. પરંતુ એને રાજા આપવામાં આવે તો તે ધર્માધતાના કારણે અને બ્રાહ્મણોના પક્ષપાતમાં પડી જૈન ધર્મ અને જૈનોપાસકોનું અવશ્ય અપમાન કરશે. અને જો ચન્દ્રસેનને રાજા આપી દેવામાં આવે તો રાજ્યમાં અવશ્ય વિગ્રહ પેદા થશે. આ વિચારમાં ગોથાં ખાતાં રાજાને એક પણ ઉપાય ન મળ્યો પરંતુ સમય તો પોતાનું કાર્ય કર્યા જ કરે છે.

રાજાની ચિત્તવૃત્તિને જોઈ એક દિવસ ચન્દ્રસેને પૂછ્યું કે પિતાજી આપના દિલમાં શું વિચારો છો ? એના જવાબમાં રાજાએ સારી પરિસ્થિતિ બતાવી. ચન્દ્રસેને નમ્રતાપૂર્વક મધુર વચનોમાં કહ્યું

કે પિતાજી આપ તો જ્ઞાની છો. આપ તો જાણો જ છો કે સર્વ જીવો કર્મધીન છે, જે જે જ્ઞાનીઓએ જોયું છે અર્થાત્ જેવી ભવિતવ્યતા હશે એમ જ થશે. આપ આપના દિલમાં શાંતિ રાખો. જૈન ધર્મનો એ જ સાર છે. મારા તરફથી આપ ખાતરી રાખો કે મારી નસોમાં આપનું જ્યાં સુધી ખૂન હશે ત્યાં સુધી હું તન-મન-ધનથી જૈન ધર્મની સેવા કરીશ. આ સાંભળી રાજ જયસેનને પરમ સંતોષ થયો. અદ્યપિ પોતાની અંતિમ અવસ્થામાં મંત્રીઓ તથા ઉમરાવોને ખાનગીમાં આ સૂચન કરી દીધું કે મારા પછી રાજગાદી ચંદ્રસેનને આપજો. કારણકે તે રાજ કે સર્વ કાર્યોમાં યોગ્ય છે વગેરે સૂચન કરી દીધું. અન્તમાં રાજ તો અરિહન્ટાદિ પંચપરમેષ્ઠિનું સ્મરણ કરવાપૂર્વક આ મૃત્યુલોક અને નાશવંત એવા શરીરનો ત્યાગ કરી સ્વર્ગમાં પ્રસ્થાન કરી દીધું. રાજના મૃત્યુના સમાચાર સાંભળતાં જ નગરમાં શોકનાં વાદળો છવાઈ ગયાં. હાહાકાર મચી ગયો. ત્યાર બાદ બધા લોકો મળીને રાજની અંતિમ ક્રિયા મોટા મહોત્સવપૂર્વક કરી. બાદ રાજગાદીના વિષયમાં બે મત થઈ ગયા. એક મતનું કહેવું હતું કે ભીમસેન મોટો છે એટલે રાજ્યનો અધિકારી ભીમસેન છે. જ્યારે બીજો મત કહી રહ્યો હતો કે મહારાજ જયસેનનું અંતિમ કહેવું હતું કે રાજ્ય ચંદ્રસેનને આપવું અને ચન્દ્રસેન રાજગુણ ધૈર્ય-ગાંભીર્ય વીરતા ધીરતા-પરાક્રમ અને રાજતંત્ર ચલાવવામાં હોશિયાર છે, આ બંને પક્ષોનો વાદવિવાદ એટલો બધો વધી ગયો કે જેનો નિર્ણય કરવો ભૂજબળ ઉપર આવી ગયો. પરંતુ ચન્દ્રસેને પોતાના પક્ષકારોને સમજાવી દીધા કે મારી તો રાજ્યગાદીની ઈચ્છા નથી, આપ આપની હઠ છોડી દો, કારણ ઘર કલેશમાં ભવિષ્યમાં ભારે હાનિ થશે વગેરે સમજાવવાથી તેનો સ્વીકાર કરી લીધો. ખસ, હવે તો બ્રાહ્મણો વગેરે શિવોપાસકોનું પાણી નવ ગજ ચઢી ગયું. સર્વ પ્રથમ જ ભીમસેન રાજ્યએ પોતાની રાજસત્તાનો જોર-જુલમ જૈનો ઉપર જ જમાવવો શરૂ કરી દીધો. ક્યારે ક્યારેક તો રાજસભામાં પણ ચન્દ્રસેનની સાથે ધર્મયુદ્ધ થવા લાગ્યું, ત્યારે ચન્દ્રસેને કહ્યું કે મહારાજ હવે આપ જ્યારે રાજગાદી ઉપ ન્યાય કરવા બેસો ત્યારે આપનું કર્તવ્ય છે કે જૈનોને અને શિવોને એક જ દૃષ્ટિથી જુઓ. જેમ મહારાજ જયસેન પરમ

જૈન હોવા છતાં પણ બન્ને ધર્મવાળાઓને સમાન દૃષ્ટિથી જોતા હતા. હું આપને બરાબર કહું છું. આપ જો આપની કૂર નીતિનો પ્રયોગ કરશો તો આપના રાજ્યની જે આબાદી છે તે આખર સુધી રહેવી અસંભવ છે. વગેરે ઘણું સમજાવ્યું, પરંતુ સાથમાં બ્રાહ્મણ લોકો પણ રાજાની અનમિશ્રતાના બહાને જૈનોથી બદલો લેવા ચાહતા હતા. ભીમસેનને રાજગાદી મળી ત્યારથી જ જૈનો ઉપર જુલમ ગુજારવો પ્રારંભ થઈ ગયો હતો. આજે તો તેઓ જૈન લોકો પૂરી તરહથી તંગ આવી ગયાં હતા, ત્યારે ચન્દ્રસેનની અધ્યક્ષતામાં જૈનોની એક વિરાટ સભા ભરાઈ. તેમાં આ પ્રસ્તાવ પાસ થયો કે બધા જ જૈનોએ આ નગરનો ત્યાગ કરી દેવો, વગેરે ! બાદ ચન્દ્રસેન પોતાના દશરથ નામના મંત્રીને સાથે લઈને આબુ તરફ ચાલ્યો ગયો. ત્યાં એક ઉત્તતભૂમિ જેઈ શુભ શુકન - મૂહૂર્તમાં નગર વસાવવો પ્રારંભ કર્યો. ત્યાર બાદ શ્રીમાળ નગરથી ૭૨,૦૦૦ ઘરો જેમાં ૫,૫૦૦ ઘર અરબાહ્લિ પતિ અને ૧૦,૦૦૦ હજાર ઘરો લગભગ કરોડપતિના હતા. તેઓ બધા પોતાના કુટુંબ-પરિવાર સાથે નૂતન નગરીમાં આવી ગયા. તે નગરીનું નામ ચન્દ્રસેન રાજના નામ પર ચન્દ્રાવતી રાખી દીધું. પ્રજાની ઠીક ઠીક જમાવટ થયા બાદ ચન્દ્રસેનને ત્યાંના રાજપદ ઉપર અભિષેક કરી દીધો. નગરીની આબાદી એવી રીતે થઈકે ટૂંક સમયમાં નગરી દેવલોક જેવી બની ગઈ. રાજા ચન્દ્રસેનના પુત્ર શિવસેને બાજુમાં જ શિવપુરી નગરી વસાવી દીધી. તે પણ સુંદર આબાદી ઉત્પત્તિ ઉપર વસી ગઈ.

આ બાજુ શ્રીમાળનગરમાં જે શિવોપાસક હતા તે જ લોકો ત્યાં રહી ગયા. નગરની હાલત જોઈને રાજા ભીમસેન વિચારમાં પડી ગયો કે બ્રાહ્મણોના ઘોખામાં આવીને મેં બરાબર નથી કર્યું, મારા રાજ્યની આ હાલત થઈ વગેરે શોચવા લાગ્યો. પરંતુ વહી ગયેલી વાતનો હવે પશ્ચાત્તાપ કરવાથી શું થાય ? રહી ગયેલા નાગરિકોના માટે શ્રીમાળ નગરના ત્રણ વિભાગ પડયા. તેમાં પહેલા વિભાગમાં કોડાધિપતિ, બીજામાં લક્ષાધિપતિ અને ત્રીજામાં સાધારણ લોકો એવી રચના કરી શ્રીમાળનગરનું નામ "ભિન્નમાળ" એવું નામ રાખી દીધું. ત્યાં ચન્દ્રસેને પોતાના નામે ચન્દ્રાવતી નગરીની આબાદી કરી

હતી. ચન્દ્રસેને ચન્દ્રાવતી નગરીમાં અનેક જૈન મંદિરો બનાવ્યા હતાં. જેમાં પ્રતિષ્ઠા આચાર્ય શ્રી સ્વયંબ્રહ્મસૂરિના હાથે થઈ હતી. અસ્તું.

ચન્દ્રાવતી નગરી વિક્રમની ખારમી-તેરમી શતાબ્દી સુધી તો ખૂબ જ આબાદીવાળી હતી. ૩૬૦ ઘરો તો ફક્ત કરોડપતિઓનાં હતાં અને પ્રત્યેક કરોડપતિઓની તરફથી હંમેશાં સ્વામી વાત્સલ્ય થયા કરતા હતા. પટ્ટાવલીથી જણવા મળે છે કે ચન્દ્રાવતીમાં ૩૦૦ જિનમંદિર દેવભવન સમાન હતા. આજ તેના ખરેખર માત્ર રહી ગયા છે. એ સમયની જ બલિહારી છે. આ બાજુ ભિત્રમાળ નગર શિવોપાસકો - વામમાર્ગિઓનું નગર બની ગયું. ત્યાંના કર્તા-હર્તા બ્રાહ્મણો હતા. રાજા ભીમસેન તો એક માત્ર નામનો જ રાજા રહ્યો હતો. રાજા ભીમસેનને બે પુત્ર હતા એક શ્રીપુંજ બીજો ઉપલદેવ. પટ્ટાવલી નં. ૩ માં લખ્યું છે કે ભીમસેનનો પુત્ર શ્રીપુંજ અને શ્રીપુંજનો પુત્ર સુરસુન્દર અને ઉપલદેવ હતા પરંતુ સમયનું જોડાણ કરતાં પહેલાની પટ્ટાવલીનું કથન ખરાબર મળે છે.

મહારાજા ભીમસેનના મહાત્માત્ય ચન્દ્રવંશીય સુવડ હતો એના નાના ભાઈનું નામ ઉહડ હતું. સુવડની પાસે અઢાર કોડ દ્રવ્ય હતું તેથી તે પહેલા વિભાગમાં અને ઉહડની પાસે નવાણું લાખ દ્રવ્ય હોવાથી તે બીજા વિભાગમાં વસતો હતો. એક સમયે ઉહડના શરીરમાં તકલીફ થવાથી તેને વિચાર આવ્યો કે અમે બે ભાઈઓ હોવાથી એક બીજાનાં સુખ દુઃખમાં કામ નથી આવતા. એટલે એક લાખ દ્રવ્ય મોટા ભાઈથી લઈ કોડપતિ બનીને પહેલા વિભાગમાં જઈ વસુ. સવારે ઉહડે પોતાના ભાઈની પાસે જઈને એક લાખ દ્રવ્યની ચાચના કરી પરંતુ ભાઈએ કહ્યું કે તારા વગર પ્રકોટમાં ખોટ નથી (બીજી પટ્ટાવલીમાં લખ્યું છે કે ભાઈની સ્ત્રીએ એવું કહ્યું) કે તું કરજ લઈને કોડપતિ બનવાની કોશિશ કરે છે. વગેરે અહંકારી વચન સાંભળી ઉહડને ભારે દુઃખ થયું ને ત્યાંથી જલદી નીકળી પોતાના મકાને ગયો અને એક લાખ દ્રવ્ય બનાવવાનો ઉપાય વિચારવા લાગ્યો.

આ બાજુ યુવરાજા શ્રીપુંજ અને રાજકુમાર ઉપલદેવને આપસમાં કોઈ સાધારણ વાતમાં બોલાચાલી થઈ ગઈ એના કારણે

શ્રીપુંજે કહ્યું ભાઈ આવો હુકમ તો તમે પોતાના ભૂજ બળે રાજ જમાવો ત્યારે જ ચાલશે ? આ મેણાનો માર્યો ઉપલદેવ પ્રતિજ્ઞા કરી દીધી કે જ્યારે હું મારા ભૂજબળથી રાજ્ય સ્થાપન કરીશ ત્યારે જ આપને મોઢું ખતાવીશ. ખસ એનો સહાયક ઉહહ મંત્રી વ્યગ્ર ચિત્તમાં ખેઠો જ હતો. બન્ને આપસમાં વાર્તાલાપ કરી પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક ભિન્નભાળ નગરથી નીકળી ગયા અને ચાલતા ચાલતા રસ્તામાં એક સરદાર મળ્યો એણે પૂછ્યું કુમાર સાહેબ આજે કઈ તરફ ચઢાઈ કરી છે ? ઉપલદેવે કહ્યું કે અમે એક નવા રાજ્યની સ્થાપના કરવા જઈ રહ્યા છીએ, ફરી પુછ્યું આ સાથે કૌન છે ? આ મારો મંત્રી છે. પેલા સરદારે કહ્યું કુમાર સહેબ રાજ્ય સ્થાપન કરવું કોઈ બાળકોનો ખેલ નથી, આપની પાસે કઈ એવી સાધન-સામગ્રી છે કે જેનાથી આપ રાજ્ય સ્થાપન કરી શકશો ? કુંવરે કહ્યું કે અમારી ભુજબળમાં બધી સામગ્રી ભરી છે કે જેના સહારે અમે નવા રાજ્યની સ્થાપના કરી શકીશું. વીરતાભર્યા વચનો સાંભળીને સરદારે આમંત્રણ આપ્યું કે સમય ખૂબ જ ખરાબ છે. એટલે રાત્રિ અમારે ત્યાં વિશ્રામ કરો કાલે સવારે પધારશો. ઘણોજ આગ્રહ હોવાથી કુમારે સ્વીકાર કર્યો અને સરદારની સાથે ચાલ્યો. તે સરદાર હતો વૈરાટ નગરનો રાજ સંગ્રામસિંહ. કુમારને ઘણા સત્કારપૂર્વક પોતાના નગરમાં લાવ્યો ઘણું સ્વાગત કર્યું. તેના ગુણો શૌર્ય-ઐર્ય ગાંભીર્યાદિ અનેક સદ્ગુણોથી મુગ્ધ થઈ રાજ સંગ્રામસિંહે પોતાની પુત્રીની સગાઈ ઉપલદેવ કુમારની સાથે કરી દીધી. રાત ત્યાં રોકાઈ અને બીજા દિવસે સવારમાં ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. રસ્તામાં અશ્વ વેપારીઓની પાસેથી પપ ઘોડા (પટ્ટાવલી નં. ૩ માં ૧૪૦ ઘોડા) ખરીદ્યા, લખ્યું છે કે રાજ્ય સ્થાપન થયા બાદ ચૈસા આપવાની શર્ત ઉપર ઘોડાની ખરીદી કરી ત્યાંથી રવાના થઈ દેલીપુર (દિક્ષી) પહોંચ્યા. ત્યાં શ્રી સાધુ નામનો રાજ રાજ્ય કરતો હતો. તે છ મહિના રાજ્યનું કામ કરતો હતો અને છ મહિના અંતઃપુરમાં રહેતો હતો. ઉપલદેવ રાજકુમાર હંમેશાં રાજદરબારમાં જતો હતો અને એક એક અશ્વ ભેટ કર્યા કરતો હતો. જ્યારે કુમારે ૧૮૦ દિવસમાં બધા ઘોડા ભેટ કરી દીધા ત્યાર બાદ એક દિવસ રાજ રાજ્યસભામાં આવ્યો અને તેને ઘોડા ભેટ કર્યાની

વાત સાંભળી ત્યારે ઉપલદેવ કુમારને બોલાવ્યો, અને હકીકત પૂછી. ત્યારે કુમારે કહ્યું કે ભિન્નમાળના રાજા ભીમસેનનો પુત્ર છું. નવું નગર વસાવવા માટે થોડી જમીનની યાચના કરવા માટે અહીં આવ્યો છું. (આ વિષય પટ્ટાવલીઓના સિવાય બીજે પણ કવિતાઓમાં મળે છે) પરંતુ તે શાયદ પાછળથી કવિઓએ રચેલી જણાય છે. ખેર, રાજા સાધુએ કુમારની વીરતા ઉપર મુગ્ધ થઈ એક ઘોડી આપી અને કહ્યું કે જાઓ જ્યાં ઉપર ઉજડ ભૂમિ જુઓ ત્યાં આપનું નવું નગર વસાવજો, તે સમયે બાજુમાં જ એક શકુનિ ખેડો હતો તેણે કુમારને કહ્યું કે જ્યાં ઘોડી પેશાબ કરે ત્યાં જ આપનું નવું નગર વસાવી દેજો. આજ શુકન ઉપર રાજકુમાર અને મંત્રી ત્યાંથી ઘોડેસવારી કરી ચાલી નીકળ્યા. ક્રમશઃ સવાર થતાં જ મંડોરથી થોડે દૂર ઉજડ ભૂમિ પડી હતી ત્યાં ઘોડીએ પેશાબ કર્યો. બસ ત્યાં જ છડી રોપી દીધી. નગર વસાવવાનો પ્રારંભ કરી દીધો. ઉછીની જમીન હોવાથી તે નગરનું નામ ઉહસપટ્ટન રાખી દીધું. મંત્રીશ્રી અહીં-તહીંથી લોકોને નગરમાં વસાવી રહ્યો હતો, આ સમાચાર ભિન્નમાળમાં થયા ત્યાંથી પણ ઉપદેવ અને ઉહડના કુટુંબીજનો અને નાગરિકો ઘણી જ સંખ્યામાં ઉહસપટ્ટનમાં આવી ગયા.

**“તતો ભીન્નમાલાત્ અષ્ટાદશ સહસ્ર કુટુંબ આગત;
દ્વાદશ યોજન નગરી જતા”**

આ સિવાય પણ ઘણી પ્રાચીન કવિતાઓ પણ મળે છે.

**“ગાડી સહસ ગુણ તીસ. ભલા રથ સહસ ઝગ્યાર અઠારા
સહસ અવતાર પાલા પાયક નહી પાર, ઓઠી સહસ અઠાર,
તીસ હસ્તિ મદ ઝરંતા. દશ સહસ દુકાન. કોડ વ્યાપાર કરંતા.
પંચ સહસ વિગ્ર મિન્નપાલ સે મણિધર સાથે માડિયા.
શાહ ઉહડને ઉપલદે સહિત, ઘર બાર સાથે છાડિયા”** ॥ ૧ ॥

ભલે ઉપલદેવ અને ઉહડના કુટુંબ અઠાર હજાર અને બાકીના પાછળથી આવ્યા હશે ? પરંતુ એ તો ચોક્કસ છે કે ભિન્નમાળ તૂટીને ઉહસપટ્ટન વચ્ચે છ ! મૂળ પટ્ટાવલીમાં નગરનો વિસ્તાર બાર ચોજનનો

છે સાથે ખંડોર નગરી પણ એ જ સમયે મોજુદ હતી. ઉહશનું નામ સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં ઉપકેશપટ્ટન લખ્યું છે. ઉહશનું અપભ્રંશ "ઓશિયા" થયું છે. વંશાવલીઓથી જાણવા મળે છે કે વર્તમાન ઓશિયાથી ૧૨ માઈલ તિવરી ગામ છે. તે તેલીપુર હતું. ૬ માઈલ ખેતાર ક્ષત્રિયપુરા ૨૪ માઈલ લોહાવટ ગામ છે. ત્યાં પર ઓશિયાનો દરવાજો હતો. જેના જૂના કંઈકે ચિહ્નો આજે પણ ખોદકામ કરતા મળે છે. થોડાં જ વર્ષો પહેલાં તિવરીની ખાજુમાં ખોદકામ કરતા સમયે એક શિખરબદ્ધ જૈનમંદિર જમીનમાંથી નિકળ્યું છે વગેરે પ્રમાણોથી ઉહશપુર.

શ્રી જૈન જાતિ મહોદય

પ્રકરણ ચોથું

પરિશિષ્ટ નંબર - ૩ (શ્રીમાળ જ્ઞાતિ)

શ્રીમાળ જ્ઞાતિ : શ્રીમાળ જ્ઞાતિનું ઉત્પત્તિસ્થાન શ્રીમાળનગર છે. અને આ જ્ઞાતિના પ્રતિબોધક આચાર્ય શ્રી સ્વયંબ્રહ્મસૂરિ જેઓ ભગવાન શ્રી પાર્શ્વનાથની પાંચમી પાટે થયા છે. આ જ્ઞાતિના ઐતિહાસિક પ્રમાણોના વિષયમાં અમે પહેલાં જ લખી ચૂક્યા છે કે આ જ્ઞાતિનો શ્રુંખલાબદ્ધ ઇતિહાસ જેવો જોઈએ એવો મળતો નથી. છતાં એટલા માત્રથી અમે સર્વથા હતાશ પણ થતા નથી. કારણ શોધ-ખોળ કરવાથી એવા ઘણા પ્રમાણો મળી પણ શકે ખરા ? હમારી પટ્ટાવલીઓના પ્રમાણોને સ્થાઈ કરી રહ્યા છે તેનું થોડું પ્રમાણ અહીં આપવું સમુચિત ગણાશે.

(૧) વિમલ પ્રબંધ અને વિમલ ચરિત્ર

શ્રીકાર સ્થાપના પૂર્વ !! શ્રીમાલ દ્વાપરાન્તરે ।

શ્રી શ્રીમાલ ઇતિ જ્ઞાતિ સ્થાપના વિહિતાશ્રિયાઃ ॥

ભેટ તણિ લખમિ વાપરિ ! શ્રી પ્રસાદ સુરંગઉ કરી

થાપી મૂરતિ મુહૂર્ત જોઈ ! લખમિ લખણવન્તિ હોઈ

દ્વાપર માઈ જે હુઈ થાપના ! સહુના ભય ટળ્યા પાપના !

શ્રીગોત્રજ શ્રીમાળી તણી કરઈ ચિંતા પ્રસાદ ભણિ ॥

આ લેખોથી શ્રીમાળ નગરની એટલી બધી પ્રાચીનતા સિદ્ધ થાય છે કે તે દ્વાપરના અંતમાં વસ્યું છે. અને આ જ નગરના નામે "શ્રીમાલ" જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિ થઈ અને શ્રીમાળ જ્ઞાતિની ગૌત્રજ લક્ષ્મીદેવી છે.

(૨) વિમળ ચારિત્રમાં એવો પણ ઉલ્લેખ મળે છે કે ઉપકેશપુરની સ્થાપના સમયે શ્રીમાળ નગરના ઘણા ખરા લોકોએ આવીને ઉપકેશપુરમાં વાસ કર્યો. તે લોકો ઘણા જ ધનાઢય અને પ્રતિષ્ઠિત તથા મોટા-મોટા વ્યાપારીઓ હતા. એટલા જ માટે ઉપકેશપુર નગર થોડા જ સમયમાં વેપારનું એક કન્દ્રસ્થાન બની ગયું.

યાચકોની આજીવિકા એમના યજ્ઞમાનો ઉપર નિર્ભર હોય છે. તેથી કરી જ્યાં યજ્ઞમાનો જાય ત્યાં યાચકોને પણ જવું પડે છે. એ નિયમાનુસાર શ્રીમાળ નગરના લોકો આવીને ઉપકેશપુરમાં વસ્યા ત્યારે તેમના યાચકો (બ્રાહ્મણો) પણ એમની પાછળ-પાછળ ઉપકેશપુરમાં આવીને વસ્યા. તે યજ્ઞમાનો ઉપર બ્રાહ્મણોનો કર એટલો જોરદાર હતો કે "પંચ શતીશષોડશાધિકં" અર્થાત્ ૫૧૬ ટકાનો લાગ દાણા રૂપ ટેક હતો, આવા જુલ્મી કરથી જનતા તે જમાનામાં ઘણી જ દુઃખી હતી. પરંતુ તે લોભાનંદી બ્રાહ્મણોના જુલમથી તે જમાનામાં છૂટવું કોઈ સહજ ખાત નહોતી. એક સમયની વાત છે કે જૈન મંત્રી ઉહડ વેપાર નિમિત્તે મ્લેચ્છ દેશમાં જઈને આવ્યો હતો એના કારણે બ્રાહ્મણોએ ઠરાવ કરી દીધો કે ઉહડ મંત્રી મ્લેચ્છ દેશમાં જઈને આવ્યો છે એના કારણે એને ત્યાં ક્રિયાકાંડ કોઈ પણ બ્રાહ્મણ નહીં કરાવે, જ્યાં સુધી શુદ્ધિ નહીં કરાવે કારણ એમાં પણ બ્રાહ્મણોને ભારે લાભ હતો. ત્યારે મંત્રીશ્વર તે બ્રાહ્મણોથી થાકીને પોતાના નગરવાસી તમામ ભાઈઓને સુખી બનાવવાની નિયતથી પોતાના દ્રવ્યની સહાયતાથી મ્લેચ્છ દેશમાંથી એક મોટી સેના બોલાવીને પેલા પ્રપંચી બ્રાહ્મણોની પાછળ કામે લગાડી ત્યારે બ્રાહ્મણો તંગ આવી જઈને ઉપકેશપુરથી ભાગીને શ્રીમાળ તરફ ચાલ્યા ગયા. સેનાએ પણ તેઓનો પીછો છોડ્યો. બ્રાહ્મણો શ્રીમાળ નગરમાં પેસી ગયા અને મ્લેચ્છોએ શ્રીમાળ નગરને ઘેરી લીધું. જ્યારે નગરના અગ્રેસર

લોકોએ મ્લેચ્છોને સૈન્ય લાવવાનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે મ્લેચ્છોએ બધી વાત કહી સંભળાવી. અંતમાં કહ્યું કે આ બ્રાહ્મણ લોકો ઉપકેશપુર-વાસીઓ ઉપરનો કર છોડી દે તો અમે પાછા હટી જઈશું, એટલે બ્રાહ્મણોએ નાગરિકો સાથે સમજૂતી કરી ઉપકેશપુરવાસીઓ ઉપર જે બ્રાહ્મણોએ જુલમી ટેક્ષ નાખ્યો હતો તે કાયમના માટે અંધ કરી દીધો. ત્યારે મ્લેચ્છ લોકો પોતાની સેના લઈ ઉપકેશપુર આવી ઉહડ મંત્રીને વિગતવાર વાત કહી સંભળાવી, ત્યારે મંત્રીશ્વરે ઉપકેશપુરમાં ઉદ્દોષણા કરાવી દીધી. આ વિષયમાં લેખકશ્રીએ સમરાદિત્ય કથાનો સાર ભાગ અહીં આપ્યો છે.

“તસ્માત્ ઉપકેશ જ્ઞાતિનાં ગુરુવો બ્રાહ્મણા નહિ ।

ઉપસ નગર સર્વ કરીણ સમૃદ્ધિ મત્તા ॥

સર્વથા સર્વ નિર્મુક્ત મુણ્ણ નગરં પરમ્ ।

તત્પ્રમૃતિ સંજાતમિતિ લોકો પ્રવીણમ્ ॥”

ભારતીય અન્યોઅન્ય જ્ઞાતિઓના ગુરુ બ્રાહ્મણો છે. પરંતુ ઉપકેશ જ્ઞાતિ (ઓસવાળ જ્ઞાતિ)ની સાથે બ્રાહ્મણોનો કંઈ પણ સંબંધ નથી. એનું કારણ ઉપર લખેલી કથા જ બરાબર બેસે છે. આ લેખથી એ સિદ્ધ થાય છે કે ઉપકેશપુરની સ્થાપનાના પહેલાં શ્રીમાળ નગર ભારે જહોજલાલીમય હતું. ઉપકેશપુરનો સમય વિક્રમ પૂર્વની પાંચમી શતાબ્દી લગભગનો છે. તો શ્રીમાળ નગર આનાથી કેટલું પ્રાચીન હોવું જોઈએ એનો વિચાર વાંચકોએ સ્વયં કરવો જોઈએ.

(૩) શ્રીમાળ નગરના તલાચી ઉપર એક જૈન મંદિરના ખંડેરમાં પ્રાચીન શિલાલેખ મળ્યો છે. જેનો અક્ષરાંસ નકલ “પ્રાચીન જૈન લેખ સંગ્રહ” બીજા ભાગમાં લેખાંક ૪૦૨ માં આપ્યો છે. તેનો પહેલો શ્લોક અહીં આપવામાં આવે છે.

ઈ. ॥ યઃ પુરુષ મહાસ્થાને શ્રીમાલ સ્વયમાગતાઃ ।

સદેવ શ્રી મહાવીરોં દયા (દ્વા) સુખ સંપદ

॥ ૧ ॥

આ લેખ વિ. સં. ૧૩૩૩ આસો સુદ, ૧૪ નો લખેલો છે. આ સમયની પૂર્વે અમારા આચાર્યોની એ માન્યતા હતી કે ભગવાન

મહાવીર સ્વયં-ખુદ શ્રીમાળ નગરમાં પધાર્યા હતા. પરંતુ લેખ સમયે પૂર્વના કેટલા પ્રાચીન કાળથી આ માન્યતા ચાલી આવી હશે એનો નિર્ણય કરવા હાલમાં અહીં અમારી પાસે કોઈ સાધન નથી, પરંતુ એ અનુમાન થઈ શકે છે કે કોઈ પ્રાચીન ગ્રંથ તથા પરંપરાથી ચાલી આવતી માન્યતાને લેખના સમયે લિપીબદ્ધ કરી હોય.

હશે તાત્પર્ય આ છે કે અગર ભગવાન મહાવીરના સમયે શ્રીમાળ નગર સારી ઉન્નતિ પર હોય તો હમારી પટ્ટાવલીઓનાં પ્રમાણથી આ લેખ મળતો છે.

(૪) મહાજન વંશ મુક્તાવલિ નામના પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે, ભગવાન ગૌતમસ્વામીએ શ્રીમાળ નગરમાં પધારીને રાજા શ્રીમલ્લને ઉપદેશ દ્વારા જૈન બનાવ્યો હતો. અને એની શ્રીમાલ જ્ઞાતિ સ્થાપન કરી હતી વગેરે. આમાં રાજા અને આચાર્યના નામો અમારી પટ્ટાવલીથી વધારે છે. પરંતુ શ્રીમાળ નગરથી શ્રીમાળ જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિનો સમય અમારી પટ્ટાવલિઓથી મળતી-જુલતી છે.

(૫) ઉપકેશ ગચ્છ ચરિત્ર, પ્રભાવિક ચરિત્ર, પ્રબન્ધ ચિંતામણિ અને તીર્થકલ્પાદિ, પ્રાચીન અને અર્વાચીન ગ્રંથોમાં શ્રીમાળ નગર, શ્રીમાળપુર, શ્રીમાળક્ષેત્ર, શ્રીમાળ મહાસ્થાનાદિનો પ્રયોગ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, આ ગ્રંથકારોએ શ્રીમાળ નગરને એટલું બધું પ્રાચીન માન્યું છે કે જેટલું પટ્ટાવલિકાઓએ માન્યું છે.

(૬) ઉપકેશગચ્છ પ્રાચીન પટ્ટાવલિમાં એવો પણ ઉલ્લેખ મળે છે કે શ્રીમાળનગરના લોકોને રાજા તરફથી ઘણી તકલીફો વેઠવી પડતી હતી, આખરમાં તેઓએ લાચાર થઈ શ્રીમાળનગરનો ત્યાગ કરી ચન્દ્રાવતી નગરી વસાવી અને અન્ય સ્થાનોનો સહારો લીધો. બાકી રહેલી નગરીની વ્યવસ્થા ભીમસેન રાજાએ કરી અને નગરને આબાદ કર્યું એના કારણે શ્રીમાળનું નામ ભિન્નમાલ થયું, ત્યાંથી પણ ઘણા લોકો ઉપકેશપુરમાં જઈ વસ્યા ત્યારે ભિન્નમાલની સાધારણ સ્થિતિ રહી ગઈ હતી, વગેરે. આ હાલતમાં અમારા ગ્રંથકારોએ કોઈકે જગ્યાએ પ્રાચીન નામ શ્રીમાળ કોઈકે જગ્યાએ અર્વાચીન નામ ભિન્નમાલનો પ્રયોગ પોતાના ગ્રંથોમાં કર્યો છે. આ પ્રથા કેવળ આ

નગર માટે જ નથી પરંતુ જાવલીપુર - માડવાપુર - ઉપકેશપુર - નાગપુર, શાકમ્ભરી, આદિ સ્થાનોનાં મૂળ નામો ખદલી અનુક્રમે, જાલોર, ઓશિયો, નાગૌર, સાંચટ આ નામો પ્રચલિત થયા બાદ પણ કેટલાક શિલાલેખો અને ગ્રંથકારોએ મૂળ નામોનો જ ઉપયોગ કર્યો અને કેટલાક લેખકોએ પ્રચલિત નામોનો ઉલ્લેખ કર્યો, આ મુજબ શ્રીમાળ-ભિન્નમાલના વિષયમાં પણ સમજવું.

(૭) શ્રીમાળ નગરના માટે શ્રીમાળ પુરાણમાં ખૂબ જ વિસ્તારથી ઉલ્લેખ મળે છે. પરંતુ શ્રીમાળ પુરાણ એટલું પ્રાચીન નથી, કે જેટલું શ્રીમાળ નગર પ્રાચીન છે. તથાપિ શ્રીમાળ પુરાણની રચનાના સમય પહેલાં શ્રીમાળ નગર દ્વાપરના અંતમાં વસ્યાની માન્યતા પ્રચલિત અવશ્ય હતી તે કેટલા પ્રાચીન સમયની હતી એનો નિર્ણય સાધન મળતાં પ્રકાશિત કરવામાં આવશે.

(૮) "શ્રીમાળ વાણિયાઓના જ્ઞાતિભેદ" નામના પુસ્તકમાં જે પ્રો. મણીભાઈ બકોરભાઈ વ્યાસ સુરતવાળાએ લખી છે. પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં શ્રીમાળનગર અને શ્રીમાળ જ્ઞાતિના વિષયોમાં લેખક મહોદયે પુરાણિક પ્રમાણો સાથે ઐતિહાસિક પ્રમાણ દ્વારા સિદ્ધ કરી દીધું છે કે ઉપકેશપુરની પહેલાં શ્રીમાળનગર તૂટતાં જ ઉપકેશપુર વસ્યું છે. ઉપકેશનો સમય - વિ. સં. ૪૦૦ વર્ષ પહેલાંનો છે તો શ્રીમાળનગર તો એનાથી પ્રાચીન હોવું સ્વાભાવિક છે. છતાં આ વિષયમાં અમારી શોધ-ખોળ ચાલુ છે. જેમ જેમ પ્રમાણ મળતા જશે તેમ તેમ અમો વિદ્વાનોની સામે મૂકતાં જઈશું. સત્યનો સ્વીકાર કરવો એ અમારું પરમ કર્તવ્ય છે.

શ્રીમાળ જ્ઞાતિ વીરોએ પોતાની જ્ઞાતિની એટલી ઉન્નતિ કરી લીધી હતી કે જેના દ્વારા જ્ઞાતિના મોટા-મોટા નામી પુરુષોના નામથી, વ્યાપારથી અને ગામના નામથી અને કંઈ ધર્મકાર્યોથી અનેક શાખા-પ્રશાખા રૂપ જાતિઓ પ્રચલિત થઈ ગઈ. જેમ કે ઓસવાળ જ્ઞાતિમાં ગૌત્ર અને જાતિઓ વિસ્તૃત રૂપમાં છે. એવી જ રીતે શ્રીમાળ જ્ઞાતિમાં પણ ગૌત્ર-શાખા અલગ-અલગ છે. એમાંથી થોડી જ્ઞાતિઓનાં નામ અહીં આપવામાં આવે છે.

અંગરીપ, આકોકુપડ, ઉબરા, કુંચલીયા, કટારીયા, કહુધિયા, ઠાઠ, કાલેરા, કાદઈય, કુરાડીક, કાળ કુઠારિયા, કૂકડા, ક્રોડિયા, ક્રોકગઢ, કંબોજીયા, બગલ, ખારેડ, ખૌર, ખૌચડીયા, ઔસડીયા, ગલકરા, ગપ્પતાણીયા, ગદધિયા, ગીલાહલા, ગીદોડીયા, ગુજરિયા, ગુર્જર, ઘૂઘરિયા, ઘેઘરિયા, ઘોંઘટિયા, ચરડ, ચંડિ, ચુગાચડિયા, ચંદેરિવાળ, છકડિયા, છાલિયાં, ઝલકટ, જૂંડ, જુડિવાળ, જાંઠ, જામ, ચૂંટટાંક, ટાંકળિયા, ગેગડ, ડહેરાડાગળ, ડૂગરિયા, થોર ઢોળ, તવળ, તાડિયા, તુરકિયા, તુસર, દૂસાજ, ધનાલિયા, ઘોયણા, ધૂપડ, ધાણિયા તાવી, નરટ, દિક્ષિણોદનાચણ, નાંદરિવાળા, નિરહટિયા, નિરદ્રળ, નિરહેરિયા, પરિમાલ, પંચોસળિયા, પડવાળા, પસેરણ, પંચોમ્, પંચાસિયા, પાનાણિ, પાપણોના પુરવિયા, ફ્લોદીયા, ફાકૂ, ફોફ્લિયા, ફૂસમાણ, બહાપુરિયા, બરડા, બાદલિયા, બંદૂભા, બહાકરા, બવીસાજ, બારીગોતા, બહડા, વિમળા, નાયક વિચડ, ખોહલિયા, ભધિલાલ, પાંડિયા, આલોદી, ભૂંવર, ભંડારિયા, ભાડૂકા, ભોસા, મહિમવાળે, મોઉરિયા, માદલપુરી માળવી માંરૂં, મહટા, માંદોદિયા, મુશલ, મોવા, મુશરી, મુદડોયા, રાડીકા, રાંકીખાણ, રહાલીયા, લોહારા, લડાસ, સગરીવ, લડવાળા, સાકીયા, સંબડની, સિંધરા, સુધારા, સાવટીયા, સોહુ, કાઠીગણ, હેડાઉ હિડોચા ખોહરા, સાંગરિયા, ફ્લોદર વગેરે. જ્ઞાતિઓ જ શ્રીમાળીઓની આખાદી અને ઉત્પત્તિ ખતાવી રહી છે. સામાન્યતયા આ જ્ઞાતિઓમાં બે ભેદ છે (૧) વીશા શ્રીમાળી (વૃદ્ધ સજ્જનિયા) (૨) દશા શ્રીમાળી (લઘુ સજ્જનિયા) આ જ્ઞાતિના રીતિ રિવાજ - ખાન-પાન, શૌર્ય, વીરતા, ઉદારતા ઓસવાળોની જેમ જગત પ્રખ્યાત છે. આ જ્ઞાતિનાં નર રત્નોએ દેશસેવા, સમાજસેવા, ધર્મસેવા, આદિ-આદિ પવિત્ર કામો કરી પોતાની ઉજ્જવળ કીર્તિને અમર બનાવી દીધી છે. એમાં અગ્રેસર વીરોનાં થોડાં નામો અહીં આપવામાં આવે છે, જેમાં

સાંડાશા, રાકાશા, ગોપાશા, વાગાશા, ડુંગરશી, ભીમશી, પુનશી, પેદાશ, ભાદશા, નરસિંહ, મેણમાળ, રાજમાળ, ઉદ્ધાશા, ભોજરાજ, નૈણશી, ખેતશી, ધર્મશી, મીઠાશા, ટીલોવાણીયો,

સતીદાસ, ભાળીશા, હરખાશા, ટોડરમલ, ભોલાશા, દેવાલશા, તારાચંદ, રત્નસી, નરપાળ, જગડૂશા, પાલ્હણસી, ઉદાયન, આમ્ર અરેપાળ, ભૈરૂશા, રામાશા, ભારમલ, જગજીવન વગેરે હજારો પ્રસિદ્ધ પુરુષો થયા છે. અમારી શોધખોળમાં અમને જેટલો ઇતિહાસ મળ્યો છે તે અમે આગળના પ્રકરણમાં આપીશું. અને અમે અમારા શ્રીમાળ જ્ઞાતિના અગ્રેસર ભાઈઓને નિવેદન કરીએ છીએ કે આપની જ્ઞાતિના વીર પુરુષોનો જેટલો ઇતિહાસ મળે તે અમને મોકલવાનો પ્રયત્ન કરશો તો આગળના પ્રકરણમાં આપવામાં આવશે.

આચાર્ય સ્વયંપ્રભસૂરિની પછી વિક્રમની આઠમી શતાબ્દીમાં આચાર્ય શ્રી ઉદયપ્રભસૂરિ થયા. તેઓએ પણ ઘણા લોકોને પ્રતિબોધ કરી શ્રીમાળ જ્ઞાતિમાં વૃદ્ધિ કરી હતી. ઉદયપ્રભસૂરિના પહેલાં શ્રીમાળી જ્ઞાતિ ખૂબ જ ઉન્નતિ ઉપર હતી. આ વિષયમાં ઘણા પ્રમાણો ઉપલબ્ધ છે. પાટણ (અણહીલવાડ)ની સ્થાપનાના સમયે સેંકડો શ્રીમાળ લોકોને ચન્દ્રાવતી અને ભીનમાળથી આમંત્રણ આપીને બોલાવવામાં આવ્યા હતા અને પાટણમાં વસાવ્યા હતા. તેઓનાં સંતાન આજ સુધી પાટણમાં નિવાસ કરી રહ્યાં છે. વિશેષ શ્રીમાળ જ્ઞાતિનો ઉલ્લેખ આગળના પ્રકરણોમાં લખવામાં આવશે.

શ્રીમાલી જ્ઞાતિના ગોત્ર - હરિયાણ ગોત્રની ઉત્પત્તિ

આ ગોત્રની મુખ્ય બે શાખાઓ છે. એક વૃદ્ધ સજનીય (વીસા) અને બીજી લઘુસજનીય (દશા) અને તેની પેટા શાખાઓ પણ છે, તે આ પ્રમાણે છે. આંબલીયા, મણીયાર, વહોરા, વીંછી, વાડીઆ, સઘસા, ગુણા, કકા, ગ્રંથલીયા અને અન્ના વિગેરે. વિક્રમ સંવત ૭૯૫ માં ભિત્રમાલ નગરમાં શ્રીમાળી જ્ઞાતિના આ ચાર કોડ દ્રવ્યનો ડાલિક શંખ નામે વૈષ્ણવ શેઠ રહેતો હતો. તેને ઉદયપ્રભસૂરિએ પ્રતિબોધી જૈન કર્યો. તેના વંશમાં વિક્રમ સંવત ૧૧૧૧ માં સહસા શાહ નામે શેઠ થયો. તે વખતે ભિત્રમાલ નગરનો મોગલોએ નાશ કરવાથી તે સહસા શાહ ત્યાંથી નાસી થિરાદિ (થરાદમાં) આવેલા અચવાડી ગામમાં આવી વસ્યો. તેના વંશમાં થયેલા મહીપતિના નામના શેઠની જોગિણી નામની પત્નીથી આકા, વાંકા, નાકા, તથા નોકા નામે ચાર પુત્રો થયા. તેમાંથી વાંકાનો પુત્ર કાલા અને તેનેવઈની નામે પુત્ર ઉમટા નામના ગામમાં આવી વસ્યો.

-: વીસા શ્રીમાળી જૈન :-

પૂ. મારા ગુરુદેવ શ્રી પન્યાસ પ્રવર શ્રી વર્ધમાન સાગરજી મ. સા. ના પૂર્વજેમાં ૧૨ મી પેઢીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ ડુંગરશીભાઈ તેઓશ્રી પોતાના જીવનમાં અનેક ધર્મકાર્યો, સંઘો તથા પ્રદિષ્ઠાદિ કાર્યો કરવાથી તેઓશ્રી ડુંગરશીમાંથી દુંગાણી તરીકે તેમની અટક પ્રસિદ્ધ થઈ. તે અત્યારે પણ દુંગાણી પરિવાર કુવાળા રવેલમાં (ઉ. ગુ.) છે. તેઓ ભીનમાલથી સાંતલપુર આવીને વસેલ અને ત્યાંથી નીકળી રવેલ ગામે આવેલ ત્યાંથી કુવાળા અને કુવાળાથી નીકળી પાટણ આવીને વસેલ છે. અને અત્યારે પાટણથી પણ મુંબઈ ધંધાર્થે જઈ વસેલ છે. પૂજ્ય પન્યાસશ્રીના સંસારી દાદા શ્રી વાઘજીભાઈ એક ગામમાં આવીને વસેલ ત્યાં એક સમયે એક ઘટના બનેલ. વાઘજીભાઈના ઘરમાં લીંબડાનું એક ઝાડ હતું. તે ઝાડ પર રહેલ એક કાગડાને તે ગામના એક ઠાકરે કાગડાની હત્યા કરી મારી નાખ્યો તે જ વખતે વાઘજીભાઈએ તે ઠાકરને જણાવ્યું કે તું પ્રાયશ્ચિત કર. ઘણું કહ્યું છતાં તેણે પ્રાયશ્ચિત ન કર્યું ત્યારે વાઘજીભાઈએ નિર્ણય કર્યો કે જ્યાં સુધી તું પ્રાયશ્ચિત નહીં કરે ત્યાં સુધી હું આ મકાનમાં નહીં રહું અને હવે પછી જ્યાં જઈશ ત્યાં પણ ભાડાના મકાનમાં રહીશ. આ પ્રમાણે તેઓશ્રીએ પ્રતિજ્ઞા કરી અને તે પ્રતિજ્ઞા તેઓશ્રીએ જીવનપર્યંત અખંડ રાખી અને ભાડાના મકાનમાં જ રહ્યા. જે અત્યાર સુધી તેમના સુપુત્ર અમુલખદાસભાઈ પછી ત્યાંથી નીકળી કુવાળા ત્યાંથી નીકળી પાટણ આવીને વસ્યા.

આ છે પૂજ્યશ્રીના સંસારી દાદા શ્રી વાઘજીભાઈનું જીવન વૃત્તાંત.

વિનય સાગર.

સાણંદીયા શ્રીમાળી જૈન

વિસા શ્રીમાળી ગૌત્ર વશિષ્ઠ મૂળ ચૌહાણ
માતા કુલદેવી અંબાજી પૂજ્ય છે.

પહેલાં દીકરાની લાપશી શે. પા કુટુંબમાં વહેંચવાની. પહેલા દીકરાનો કાનબુટ વિંધાય નહિ. પહેલા દીકરાનો રૂ. ૧૧ અંબાજી મોકલ્યા પછી કંદોરો બંધાય. દીકરાને નિશાળે બાપથી મૂકવા જવાય નહિ.

શ્રી ભીનમાલ નગરથી નીકળી સં. ૮૦૨ ધનપાળશા પાટણ આવેલ ત્યાં ૮૪ ગામ ઈજરે રાખ્યાં. વનરાજ ચાવડાના સમયમાં સં. ૮૫૧ માં રતનપોળ પાટણમાં દેરાસર બનાવ્યું અનેક પ્રતિમાઓ ભરાવી નાત જમાડી પાટણમાં સિદ્ધરાજ સોલંકી સાથે અણબનાવ બન્યો તેથી રાજધરભાઈ ત્યાંથી સરઘાર ગામે આવીને વસ્યા (સં. ૧૨૦૨ માં) સંવત ૧૨૬૫ માં સરઘારથી સિદ્ધગિરિરાજનો સંઘ કઢાવ્યો. ઘરે આવી નાત જમાડી સરઘારમાં સરવૈયા રાજપૂતો સાથે તકરાર થઈ તેથી તે ગામ છોડી ચોટીલા આવી વસ્યા. સં. ૧૨૭૯ માં ત્યાંથી ગાંગડ આવી વસ્યા ત્યાંથી ૧૩૨૫ માં ધોલકા આવી વસ્યા. ૧૩૬૫ માં કરસન મહેતા સાણંદ આવી વસ્યા. કરસન મહેતાને ત્રણ દીકરા હતા તે પ્રમાણે

(૧) દેવાભાઈ પરિવાર મોટા મહેતાવરી કહેવાયો.

(૨) ડાહ્યાભાઈ પરિવાર નાની મહેતાવરી કહેવાયો અને

(૩) ત્રીજા મક્કનભાઈની પરિવાર તે ગાંધી નકરી તેથી ગાંધી કહેવાયા.

વર્તમાન સાણંદમાં રહેતા જૈનો ઉપરના ત્રણ ભાઈઓનો પરિવાર સમજવો.

શ્રી ભીનમાલ તીર્થ કાવ્ય

ઈતિહાસ પ્રસિદ્ધ છે ભીનમાલ
ગુજરાતની રાજધાની હતી.
જગત્ અંબા અહીંની રાણી હતી
જેણે સતી પ્રથા પાલી હતી.
પુષ્પોથી બગીચા સુગંધિત હતા
ફૂલોથી પૂજા થતી હતી
એ સમયે કહેવાતું હતું તે પુષ્પમાળ
સપ્ત મંજલાનું સૂર્ય મંદિર હતું
પાટણના કિલ્લા દેખાતા હતા
નગરોના અવાજથી
આ આખો દેશ પ્રકાશમાન હતો.
તે સમયે થયો મોટો રાજ
શ્રીમાળી શાંતિની વસ્તી હતી
જે હવન હોમ કરાવતા હતા
સંસ્કૃતનો અભ્યાસ થતો હતો
સરસ્વતીની પૂજા-શોભા અપાર હતી
તે સમયે કહેવાતું શ્રીમાળ નગર
અહીં માઘ કવિ જન્મ્યા હતા
ગોવ્યાધિ ઋષિઓના આશ્રમ હતા
બીજા દેશોથી આવીને
કિંમત તેની અંકાતી હતી
એ સમયે થયા કંઈકે ચમત્કાર
વીતરાગની પૂજા થતી હતી
વાવોના પાણીથી હમેશા ત્યારે
દાનમાં મોતી મળતા હતા.

અને રત્નોની સજવટ હતી
 તે સમયે કહેવાતું રત્નમાળ
 અહીં મોટો સમુદ્ર હતો
 અને કુવાળી સંખ્યા મોટી હતી
 નદીઓ કલ કલ વહેતી હતી
 ખેતરોની શોભા ન્યારી હતી
 તે સમયે કહેવાયું આલમાળ
 ક્ષેમકરીની પૂજા થતી હતી
 શિખરની શોભા અનેરી હતી
 કલાકારની તે મૂર્તિ હતી
 જન-જનમાં અતિ પ્યારી હતી
 તે સમયે થયું શ્રીમાળ નગર
 અહીં દંડક વન એક હતું
 શ્રી રામે અહિલ્યા તારી હતી
 ભીલોની વસ્તી ખૂબ હતી
 જે તીર કમાન ચલાવતી હતી
 દેશમાં જ્યારે વિપત્તિ પડે
 ત્યારે દેશના હિત માટે જાતી હતી
 તે સમયે કહેવાયું ભીક્ષમાલ.
 આ ભૂમિના આકર્ષણથી
 ગજનવી સમ્રાટ અહીં આવ્યો હતો
 કણ વરાહ જેવી મૂર્તિને
 તે કાફર તોડવા આવ્યો હતો
 તે સમયે થયા ખે હાલ
 આ દેવ ભૂમિ આ માતૃભૂમિ
 ચરણમાં શીશ નમાવું છું
 તારી આ અમર ગાથા દ્વારા

જનતાની આગળ આવીને
 આ ગીત ગાવાને આવ્યો છું
 શ્રી પાર્શ્વત્રભુના ચરણે નમી
 “વર્ધમાન” ઝુકતો લળી લળી
 સંવત ૨૦૪૯ ના ભાદરવા સુદી ચતુર્દશીએ
 આ ગીત ગાઈ પાવન થઈએ ધન્ય ઘડીએ.

ગૌરીશંકર દુર્લભરામ (વડગામ વાળા)

જીન ગુણ ગાયક, ભોજક, કેમિની ઉત્પત્તિ

જે વખતે આ નગરી (ભીનમાલ)નું નામ શ્રીમાલ નગર હતું તે વખતે શ્રીમાલી બ્રાહ્મણોની વસ્તી હતી. તે વખતે તેમાંનાં બે કુટુંબ. બન્ને સગા ભાઈ હતા. તે મહાન બુદ્ધિશાળી અને મહાન વિદ્વાન હતા. જૈન મુનિઓ પાસે આવતા જતા હતા. ને તેમના પાસે જવાથી તેમને આનંદ આવતો હતો. ને એમને એમ લાગ્યું કે અમારા પુત્રો જૈન મુનિઓ પાસે જાય અને વિદ્યા લે તો અમારા કરતાં પણ સારા વિદ્વાન થઈ શકે. તેથી તેમના બાળકોને જૈન મુનિ પાસે ભણવા મોકલતા અને તે બાળકો સારી રીતે અભ્યાસ કરવા લાગ્યા. તે સારો અભ્યાસ કરતા હતા અને જૈન ધર્મના બહુ સારા પ્રેમી હતા. એટલે એમના ઉપર જૈન મુનિ મહારાજ બહુ પ્રેમ કરતા હતા. એ છોકરાઓ દિવસે દિવસે સારા બુદ્ધિશાળી થતા ગયા. એ બાળકો શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ સાથે ઘણી વાર શાસ્ત્રાર્થ કરતા. એનાથી શ્રીમાળી બ્રાહ્મણોને લાગ્યું કે આ અમારા કરતાં પણ ભવિષ્યમાં મહાન પંડિત થઈ જશે એટલે તે બાળકોના પિતાઓ હતા તેમના ઉપર દુઃખાણ કર્યું કે તમે લોકો તમારા દિકરાઓને જૈન મુનિઓ પાસે અભ્યાસ કરાવો છો તેથી તમે વટલી ગયા છો એટલે તમોને નાત બાર કરવામાં આવે છે. અને નાતમાં આવવું હોય તો નાતમાં જન્મણ અને દંડ આપો.

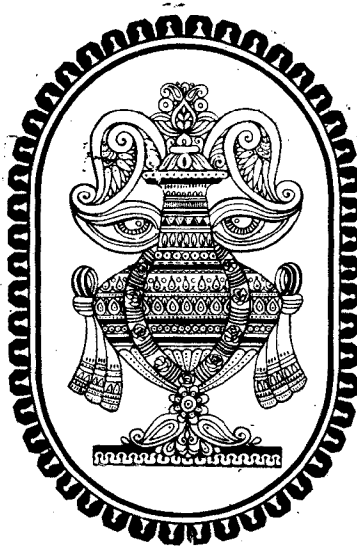
એ બંને વડીલે શ્રીમાળી બ્રાહ્મણોને દંડ તથા એક જન્મણ આપ્યું અને સમાજમાં પાછા આવ્યા છતાં બી તેમને જૈન મુનિઓ

પાસે જવાનું અને દેરાસરે દર્શન પૂજા કરવાનું ચાલુ રાખેલ. અને વિદ્યા શિખવાનું ચાલુ રાખેલ તેથી તેમને સમાજે પાછા જ્ઞાતિ બહાર કરી નાખ્યા પણ એ બે કુટુંબોએ એની પરવા ન કરી. અને જૈન દેરાસરે દર્શન કરવાનું ચાલુ રાખેલ એ અરસામાં શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યસૂરી મહારાજ સાહેબ શ્રીમાલ નગરમાં પધારેલ. એમને ત્યાં મોજુદ મુનિરાજ હતા તેમણે આચાર્ય ભગવંતને આ બંને કુટુંબ વિષે વાત કરી. આ લોકોને એમની જાતિવાળાઓએ બખ્ખે વાર જાતિ બહાર કર્યા છે. પણ એ લોકો તો બી અમારા પાસે આવે છે. આપણા જૈન ધર્મમાં સારી શ્રદ્ધા રાખે છે. સુરીજીએ બંને બાળકોને તેમની પાસે બોલાવ્યા ને એમનાથી વાતચિત કરી એટલે એ છોકરાઓએ આચાર્ય ભગવંત સાથે બહુ પ્રેમથી ધર્મ વિષે વાતચિત કરી. અને એ છોકરાઓને સરસ્વતી પ્રસન્ન હતી એટલે તેમને જીનેશ્વર ભગવંતના ગુણગાન સારી રીતે સંગીતમય સુસ્વરથી કર્યા. આચાર્ય ભગવંત તેમના ઉપર પ્રસન્ન થયા એટલે આચાર્ય મહારાજ સાહેબે તેમના વડીલોને બોલાવ્યા. ને એમનાથી વાતચિત કરીને મહારાજ સાહેબે કહ્યું કે આ તમારી જાતવાળા તમારી વિદ્યાના લીધે વારંવાર જ્ઞાતિ બહાર કરે છે ને દંડ પણ લે છે. છતાંય તમને જૈન ધર્મ પ્રત્યે પ્રેમ છે તેથી અમોને આનંદ થયો છે. માટું માનો તો તમો આજથી જૈન થઈ જાવ. અમો તમોને જૈન તરીકે સ્વીકારવા તૈયાર છીએ. એ સાંભળી તે બંને કુટુંબોએ જૈન થવાનું નક્કી કર્યું એટલે આચાર્ય ભગવંતે શ્રીમાલ નગરના સકલ સંઘને બોલાવેલ અને શ્રી સંઘ બિરાજમાન કરેલ. તેમના વચ્ચે આચાર્ય ભગવંતે આખા નગરની આગળ એ બે બ્રાહ્મણ કુટુંબને આશીર્વાદ આપીને તેમના ઉપર વાસક્ષેપ નાખીને આજથી આ બે શ્રીમાળી બ્રાહ્મણોના કુટુંબોને જૈન બનાવાયા છે ને એમને આચાર્ય ભગવંતે કહ્યું આજથી આમનું નામ ભોજક આપું છું તે ત્રણ અક્ષરનું નામ છે. શ્રી આચાર્ય ભગવંતે કહ્યું કે ભો/૧ એટલે બ્રાહ્મણ જ/૨ એટલે જૈન ક/૩ એટલે ક્રિયા. એમ કરીને મહારાજ સાહેબે કહ્યું કે આ ત્રણ અક્ષરનો મતલબ જૈનોની ક્રિયા કરવા વાળા છે તે. શ્રી સકલ સંઘને કહ્યું આજથી આપણા મંદિરમાં પૂજા પાઠ અને ભક્તિ સંગીતનું આ લોકો જૈન તરીકે કામ કરશે તે વખતે શ્રી

સકલ સંઘે ભોજક લોકોને ભોજક ઠાકરની પદવી આપી. આજથી ભોજક લોકો અમારા એક રોટલાની અંદરથી અડધા રોટલાના તમો અધિકારી છો ને અમો તમોને આજથી અમારા જેવા જ સમજીશું. તે દિવસથી આ લોકો જૈન તપગચ્છના અધિષ્ઠાયક દેવ શ્રી માણિભદ્ર વીરના (મગરવાડા) આગળ તેમના માથાની ચોટી ઊતરે છે.

તા. ક. :

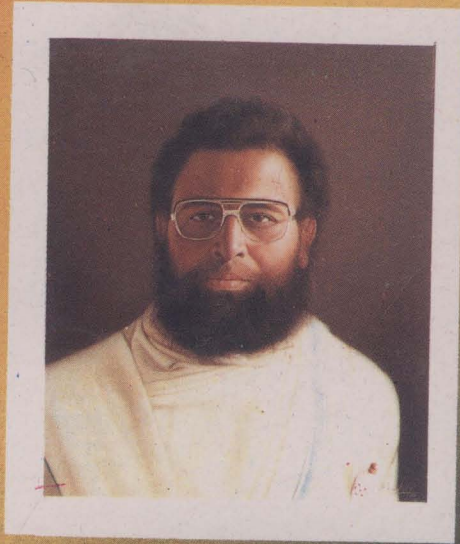
આ બાબતનો તામ્રપત્ર પરનો લેખ પાટણના જૈન સંઘના ભોંયરામાં છે.

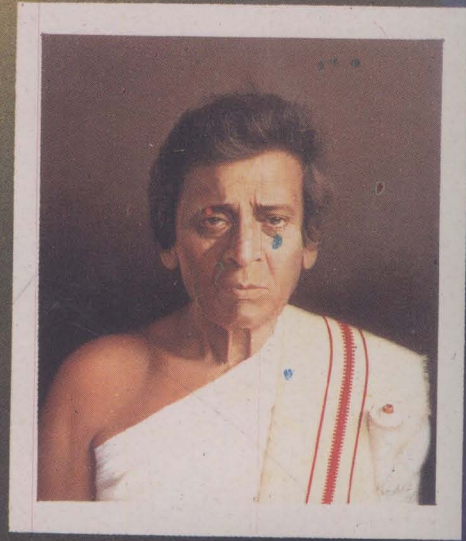
શ્રી ગૌતમાષ્ટક છન્દ

વીર જિણેસરકેરો શિષ્ય,
 ગૌતમ ! નામ જપો નિશદ્દિન ।
 જો કીજે ગૌતમનું ધ્યાન,
 તો ઘર વિલસે નવે નિધાન ॥ ૧ ॥
 ગૌતમ નામે ગિરિવર ચઢે,
 મનવાંછિત હેલા સંપજે ।
 ગૌતમ નામે નાવે રોગ,
 ગૌતમ નામે સર્વ સંજોગ ॥ ૨ ॥
 જો વૈરી વિરુઝ્યા વંકડા,
 તસ નામે નાવે ઢુંકડા ।
 ભૂત પ્રેત નવિ છાડે પ્રાણ,
 તે ગૌતમના કટું વખાણ ॥ ૩ ॥
 ગૌતમ નામે નિર્મલ કાય,
 ગૌતમ નામે વાધે આય ।
 ગૌતમ જિનશાસન શણગાર,
 ગૌતમ નામે જ્યજ્યકાર ॥ ૪ ॥
 શાલ દાલ સુરહાં ધૃત ઘોલ,
 મનવાંછિત કાપડ તંખોલ ।
 ઘર સુઘરણી નિર્મલ ચિત્ત,
 ગૌતમ નામે પુત્ર વિનીત ॥ ૫ ॥
 ગૌતમ ઉદ્દયો અવિચલ ભાણ,
 ગૌતમ નામ જપો જગ જાણ ।
 મોહોટા મંદિર મેરુ સમાન,
 ગૌતમ નામે સફલ વિહાણ ॥ ૬ ॥
 ઘર મયગલ ઘોડાની જોડ,
 વારુ પહોંચે વંછિત કોડ ।

पंन्यास श्री
वर्धमानसागरशु म. सा.

संकलन कर्ता श्री ना
पू. पिता श्री म. सा.

जन्म संवत्

वि. सं. २००३ अषाढ वद ५ रवेळ
(उ. गु.)

द्विष्ठा

वि. सं. २०२१ जेठ शुद्ध १२ भेडातारोड
(इलवृद्धिपार्श्वनाथ)

गण्डिपद

वि. सं. २०३४ महाशुद्ध १३ शिडोर
(सौराष्ट्र)

पंन्यास पद

वि. सं. २०४९ वैशाख शुद्ध ३
(अक्षय तृतिया)

श्री महावीर जैन आराधना केन्द्र कोला
(छ. गांधीनगर)

पू. मुनि प्रवर श्री अमृतविजयछ म. सा.

उर्वेलावाला

जन्म संवत्

वि. सं. १९६८ कुवाला (उ. गु.)

द्विष्ठा

वि. सं. २०१८ मा. शु. ३ भंडार (राज.)

अणधर्म

वि. सं. २०४३ विजयनगर

भावराव. १४ कल्पधर दिन पर्युषण पर्वमां

अमदावाह-१३.